

Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива»

**СУДОВИЙ ЗАХИСТ
ЯК НАЙКРАЩИХ
ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ТА ЇЇ
ПРАВА НА ВИХОВАННЯ
У СІМ'Ї**

Рапорт з громадського моніторингу судів

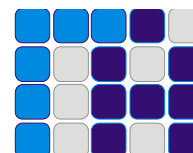
Харків – 2007

Це видання здійснене за підтримки американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID).

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОЕКТ «УКРАЇНА: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»

Рапорт видано в рамках проекту ХОФ «Громадська Альтернатива» - «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сім'ї» за фінансової підтримки Агенції США з міжнародного розвитку (USAID), проект «Україна: верховенство права».

Рапорт підготували:

Марія Ясеновська – президент ХОФ «Громадська Альтернатива», експерт з прав людини,

Ганна Христова – кандидат юридичних наук, НЮОАУ ім. Ярослава Мудрого, експерт Міжнародного юридичного центру «Легітим»

Олександр Полянський – головний спеціаліст Харківського ОЦСССДМ,

Едуард Трегубов – експерт Міжнародного юридичного центру «Легітим».

Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сім'ї.

Рапорт з громадського моніторингу судів // Упор. М. Ясеновська, Г. Христова, О.

Полянський, Е. Трегубов. Харків: Колоріт, 2007. – 160 с.

Рапорт містить результати громадського моніторингу судів «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сімейному оточенні», який проводився у 2007 році у Харківській області. Зокрема, дані спостережень судових справ, пов'язаних із позбавленням батьківського піклування, аналіз норм матеріального та процесуального права, приклади реальних судових справ та інше. Запропоновано рекомендації та пропозиції щодо внесення змін в чинне законодавство та покращення практики його застосування.

Матеріал призначено для суддів, адвокатів, юристів, органів державної влади, неурядових організацій, працівників професійних груп, які працюють в інтересах дітей, усіх, хто зацікавлений у вирішенні піднятої проблеми.

Харківська обласна фундація
«Громадська Альтернатива», 2007

ЗМІСТ

Подяки	
.....4	
Вступ	5
Методологія	
моніторингу	8
Соціальний захист сімей, які опинилися у кризі.....	17
Підстави позбавлення батьківських прав.....	22
Подання позовної заяви про позбавлення батьківських прав.....	41
Отримання висновку органу опіки та піклування щодо рекомендації або відмови у рекомендації позбавлення батьків батьківських прав.....	49
Судовий розгляд справи.....	54
Захист майнових прав дитини.....	76
Дії, спрямовані на збереження біологічної сім'ї.....	80
<i>Додатки:</i>	
Узагальнення судової практики по розгляду цивільних справ про позбавлення батьківських прав, розглянутих судами м. Харкова та Харківської області у 2005 - 2006 роках.....	91
Узагальнення судової практики розгляду судами Харківської області цивільних справ із застосуванням норм Сімейного кодексу України.....	104
Аналіз судової практики розгляду Апеляційним судом Харківської області цивільних справ із застосуванням норм Сімейного кодексу України.....	119
Постанова № 3 Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав (витяг).....	123
Карта спостереження судового розгляду про позбавлення батьківських прав.....	127
Позбавлення та обмеження батьківських прав в Республіці Польща.....	132
Законодавчі терміни, пов'язані із питаннями позбавлення батьківських прав.....	146

Інформація про ХОФ «Громадська Альтернатива».....	151
---	-----

Колектив виконавців проекту щиро дякує усім, хто долучився до реалізації моніторингу і без кого це видання було б неможливим.

Дякуємо суддям і працівникам судів Харкова і області за підтримку у реалізації проекту, розуміння до нашої роботи та доброзичливе ставлення до членів моніторингових груп.

Дякуємо Асоціації суддів Харківської області за співпрацю і сприяння у реалізації проекту.

Дякуємо Апеляційному суду Харківської області за надання аналітичних матеріалів для використання у проекті.

Дякуємо нашим партнерам Міжнародному юридичному центру «Легітим» (м. Харків), регіональному благодійному фонду «Резонанс» (м. Львів), благодійній організації «Твоє право» (м. Львів), Асоціації молодих професіоналів «Клас» (м. Харків) за експертну допомогу у реалізації проекту і надання інформації.

Дякуємо співробітникам служб у справах неповнолітніх і центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за розуміння важливості проблеми і відвертість у спілкуванні.

Дякуємо вихованцям шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за щирі відповіді на наші запитання.

Дякуємо всім учасникам заходів, які проходили у рамках проекту, за цікаві ідеї та готовність до співпраці.

Дякуємо волонтерам проекту – студентам харківських вузів та із великим задоволенням наводимо імена членів моніторингових груп:

Стонога Тетяна, Поваляєва Марія, Міщенко Ірина, Варакіна Ганна, Черткова Вікторія, Шамшорік Світлана, Калашиникова Анастасія, Кисіль Михайло, Головченко Олена, Демидова Ольга, Биков Олександр, Заговора Людмила, Коржова Тетяна, Семішева Дар'я, Сова Юлія, Помозова Ольга, Дзевіцька Ольга, Карюк Дар'я.

Окремо хочемо **подякувати** проекту «Україна: верховенство права» Агенції США з міжнародного розвитку(USAID) за фінансову підтримку та методичний супровід.

Вступ

На сучасному етапі українське суспільство перебуває на певній стадії розвитку, долаючи складні політичні і соціальні виклики, що зумовлює зміст політики держави у різних сферах життя. Важливою компонентою гармонійного розвитку спільноти є турбота про населення, зокрема про сім'ї та дітей.

Конституція України, Конвенція про права дитини, Сімейний кодекс України, інші акти вітчизняного законодавства сповідують ідею, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Існуюча ситуація з дотриманням прав дитини не повинна виправдовуватися фінансовими труднощами окремих органів чи інституцій.

Як зазначається в частині 2 статті 3 Конвенції про права дитини Держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Право дитини проживати у сім'ї, право дитини на батьківське піклування, на спілкування з батьками визнані світовою спільнотою та національним законодавством як основоположні. В той же час, нехтування батьками своїх батьківських обов'язків може приводити до порушення інших, не менш важливих прав дитини, як то право на здоровий розвиток, на повагу власної честі та гідності, навіть право на життя. Іноді це унеможлиблює повноцінний розвиток дитини при проживанні разом з батьками. Завдання істотної шкоди фізичному та психічному здоров'ю дитини, небажання батьками виконувати свої батьківські обов'язки є підставою для позбавлення таких батьків їх батьківських прав.

Проблема позбавлення батьків батьківських прав в Україні є дуже актуальною. Порушення прав дитини, приниження її гідності, застосування

до неї тілесних покарань, психологічного насильства не є рідкістю для українських сімей. Кількість позовів про позбавлення батьківських прав як збоку одного з батьків, так і збоку уповноважених державних органів з кожним роком не зменшується.

За даними статуправління Територіального управління Державної судової адміністрації у Харківській області за **2005 рік** місцевими судами м. Харкова та Харківської області було розглянуто **887 цивільних справ про позбавлення батьківських прав**, з них із задоволенням позову – **855**. У **2006 році** до судів надійшло **1099 позовів** зазначеної категорії, з них ухвалено рішень – **924**, заочних – **218**, з них із задоволенням позову – **892**. Серед них, за даними офіційного сайту Харківської ОДА протягом **2006 року** службами у справах неповнолітніх підготовлено та направлено до судів **821 позов** про позбавлення батьківських прав, прийнято судами **602 рішення** про позбавлення батьківських прав **698 батьків** по відношенню до **783 дітей**. За перше півріччя **2007 року** судами було розглянуто **291 позов** про позбавлення батьківських прав **366 батьків** стосовно **399 дітей**.

Тим не менше, необхідно брати до уваги, що позбавлення батьківських прав є крайньою мірою сімейно-правової відповідальності батьків і повинна застосовуватись лише в тих випадках, коли вже немає інших інструментів забезпечення прав дитини без відібрання її від батьків або одного з них.

Через велику кількість позовів про позбавлення батьківських прав особливо гостро постає питання про необхідність пильного контролю та моніторингу дотримання прав дітей під час розгляду судами відповідних справ, об'єктивності та неупередженості судових рішень, відповідності процедури позбавлення батьківських прав вимогам чинного законодавства, стандартам прав людини і прав дитини.

Нажаль, і матеріальне, і процесуальне законодавство в Україні є недосконалим, що проявляється у прогалинах, суперечностях між нормами законодавства, великій кількості абстрактних норм, суперечливості судової

практики тощо. Одні і ті самі нормативні положення часто по різному тлумачаться правозастосовувачем. В кінцевому рахунку таке правове регулювання захисту прав дитини може призвести до негативних наслідків у вигляді поспішного та необґрунтованого судового рішення про позбавлення батьківських прав, або навпаки, про залишення дитини у сім'ї, в якій вона зазнає насильства або інших порушень.

Контроль за законністю та дотриманням принципів верховенства права повинен здійснюватись на кожному етапі процедури позбавлення батьківських прав. Тлумачення всіх суперечливих норм законодавства у світлі міжнародних стандартів прав людини та створення єдинообразної судової практики може забезпечити максимально об'єктивний та обґрунтований розгляд справ щодо позбавлення батьківських прав.

Методологія моніторингу

З 10 лютого по 10 вересня 2007 року Харківською обласною фундацією «Громадська Альтернатива» за підтримки проекту «Україна: верховенство права» Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) на території Харківської області було реалізовано проект з громадського моніторингу судів «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини і її права на в сім'ї». Проект мав на меті сприяти дотриманню якнайкращих інтересів дитини і її права на виховання у сімейному оточенні в процедурі позбавлення батьківських прав та відібрання дитини в батьків. Відповідно основними завданнями стало:

- Проаналізувати внутрішнє законодавство і діючі процедури щодо передачі дітей під опіку держави на відповідність міжнародним стандартам прав людини і прав дитини.
- Дослідити заходи, спрямовані на збереження біологічної сім'ї, які застосовуються органами опіки і піклування до передачі справи до суду.
- Проаналізувати судові рішення щодо вирішення питання позбавлення батьківських прав або відібрання дитини від батьків без позбавлення останніх батьківських прав.
- Дослідити дотримання процедурних стандартів при розгляді судових справ щодо позбавлення батьківських прав та відібрання дитини.
- Дослідити заходи, спрямовані на повернення дитини до біологічної сім'ї, які застосовуються органами опіки і піклування після передачі дитини на державне піклування.

Предметом громадського моніторингу було:

- вживання досудових заходів органами опіки і піклування по збереженню біологічної сім'ї;
- дотримання процесуальних стандартів прав людини і прав дитини при розгляді справ щодо передачі дитини на державне виховання;

- забезпечення судом якнайкращих інтересів дитини і дотримання її права на виховання у сімейному оточенні при розгляді справ щодо передачі дитини на державне виховання;
- забезпечення судом майнових прав і інтересів дитини при розгляді справ щодо передачі дитини на державне виховання.

Методологія моніторингового дослідження базувалася на досвіді організації та експертів з проведення моніторингу дотримання прав людини, зокрема моніторингу доступу до суду в Україні, на основі методології Гельсінкського фонду прав людини (Варшава, Польща); матеріалах підготовчого семінару з громадського моніторингу судів проекту «Україна: верховенство права» Агенції США з міжнародного розвитку (USAID) та роботі організації у сфері захисту прав дитини, а саме прав дітей-сиріт та дотримання їх майнових прав.

Попередня робота фундації показала необхідність дослідження дотримання принципу якнайкращих інтересів дитини на початковому, але найбільш суттєвому етапі втручання держави у сімейні стосунки – у процедурі позбавлення батьківських прав та відібрання дитини у батьків, а також дотримання балансу між правом дитини на виховання у сім'ї і принципом якнайкращих інтересів дитини у цьому процесі. Також із самого початку ми передбачали необхідність проведення просвітницьких дій у цій сфері та активізацію співпраці громадських організацій і різних державних структур.

Даний звіт не є науковим дослідженням, ми використовували елементи соціологічних методів та методи якісного аналізу ситуації. Рапорт містить узагальнені дані про те, що було побачено під час відвідування судових засідань, інформацію, отриману з матеріалів судових справ та безпосередньо від суддів, співробітників служб у справах неповнолітніх, вихованців шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дослідження в першу чергу мали на меті виявити спектр проблем та знайти шляхи їх подолання. Ми намагалися побудувати свою роботу таким чином,

щоб інформацію за кожним аспектом проблем було отримано як мінімум з двох джерел (люди, документи).

Представлені дані є анонімними, ми не ставили на меті добитися покарання окремих посадових осіб чи суддів, оскільки більшість проблем є системними і їх вирішення належить до компетенції органів державної влади. Однак окремі дані є персоніфікованими, зокрема інформація з матеріалів Узагальнень судової практики по Харківській області, проведених апеляційним судом, та приклади з практики юристів Міжнародного юридичного центру «Легітим».

Задля досягнення мети проекту на першому етапі було проведено аналіз нормативно-правової бази. Головними орієнтирами для нас були у першу чергу Конвенція про права дитини ООН, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Європейська конвенція прав людини і основних свобод, основні положення міжнародних та національних документів щодо прав дитини.

Для того, щоб максимально якісно розібратися в процедурі позбавлення батьківських прав, виявити недоліки у законодавчому регулюванні, складнощі, суперечності та проблеми, які виникають на практиці, було необхідно детально проаналізувати кожний її етап. При аналізі процедури позбавлення батьківських прав особлива увага приділялася тому, чи викликані дані проблеми процедурними недосконаlostями законодавства, чи нечіткістю, суперечливістю матеріальних норм, що регулюють коментовану сферу відносин.

Необхідно було також враховувати те, що кожна справа про позбавлення батьківських прав є індивідуальною, зі значною кількістю особливостей, аспектів, притаманних лише даній конкретній сім'ї.

На основі визначених правових стандартів і виявлених прогалин у законодавстві експертами проекту було розроблено пакет інструментарію (карта спостереження за судовими засіданнями, схема аналізу судових рішень, питання для представників служб у справах неповнолітніх та

вихованців інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування). Також на цьому етапі ми сформували список (18 осіб) волонтерів проекту – членів моніторингових груп з числа студентської молоді – 15 студентів-психологів Харківського авіаційного університету та 3 волонтерів фундації (студенти-юристи Національного університету ім. Каразіна та Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого). Ми вирішили залучити переважно саме студентів-психологів через те, що участь дитини у судовому процесі має багато психологічних особливостей, які вони могли кваліфіковано відмітити.

На наступному етапі ми провели пілотажне дослідження у Богодухівському районному суді Харківської області з метою апробації інструментарію та його вдосконалення. Для підготовки членів моніторингових груп було проведено спеціалізований дводенний тренінг, під час якого було представлено цілі і задачі проекту, аналіз нормативно-правової бази, обговорено правила поведінки у суді, організовано практичну роботу з інструментарієм і підготовку до нетипових ситуацій. Особлива увага була приділена дотриманню членами моніторингових груп принципу незалежності і неупередженості. Інструкція для волонтерів містила спеціальні положення щодо цього:

Демонстрація незалежності і неупередженості

- *Зайняти зручне місце в залі суду, що дозволяє бачити, чути і розуміти усі деталі судового засідання. Важливо, щоб спостерігачі не сиділи поряд із позивачем чи відповідачем.*
- *Не висловлювати свою думку про хід судового розгляду всередині чи за межами зали суду.*
- *Не обмінюватись думками по суті справи з учасниками процесу.*
- *Ніколи не переривати судового розгляду. У випадку, якщо один із учасників процесу просить спостерігача відповісти на будь-яке питання, спостерігач повинен пояснити свою роль и принцип невторчання і відмовитись від коментарів.*

- *Ніколи не давати рекомендації учасникам процесу по суті судового розгляду. Спостерігачі повинні уникати конфліктних ситуацій і не вступати в дискусії з учасниками процесу.*
- *Ніколи публічно не висловлювати свою думку по справі*
- *Ні за яких обставин не вступати цілеспрямовано в контакти зі ЗМІ і не давати коментарі від імені фундації чи донорської організації*
- *У випадку спроб будь-кого дізнатися про думку спостерігача по конкретній справі, спостерігач може лише повідомити про проведення моніторингу і про цілі проекту. Потім спостерігач повинен направити зацікавлених осіб до керівника проекту.*

За результатами тренінгу було створено 6 моніторингових груп, за кожною закріплено по 2 суди з Харкова і області. Кожна група отримала завдання відвідати не менш чотирьох судових засідань.

Першою і основною проблемою стало складання графіку відвідувань судових засідань. Ми від початку запланували вести дослідження у семи місцевих судах області протягом квітня – травня 2007 року. Однак виявилось неможливим заздалегідь підготувати для волонтерів інформацію про точні дати і час відповідних засідань у кожному з обраних судів. Це було пов'язано з тим, що відкритої інформації про графік засідань на два місяці наперед у судах немає. У кращому випадку існує графік на найближчі два тижні. А у гіршому – на день чи два або інформація взагалі відсутня. Для усунення цієї перешкоди ми написали інформаційні запити до семи районних служб у справах неповнолітніх з проханням надати нам статистичні данні про справи, пов'язані із позбавленням батьківських прав, за минулий рік та інформацію про такі судові засідання на найближчі два місяці. На інформаційні запити ми не отримали жодної офіційної письмової відповіді. У двох випадках представники служб звернулися до фундації за телефоном, однак конкретної інформації ми так і не отримали. В одній зі служб інформацію надавати не погодилися – порекомендували заручитися підтримкою обласної служби, а краще Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту для ведення

моніторингу у судах. Інформацію щодо кількості судових справ за рік, дати судових засідань на квітень-травень та прізвища суддів, які ведуть справи з позбавлення батьківських прав, було названо конфіденційною інформацією. В результаті першим завданням для моніторингових груп стало дізнатися про конкретні дати судових засідань у обраних ними судах. Волонтери виконували це завдання або шляхом ознайомлення з інформацією на дошках оголошень в приміщенні судів, або звернувшись до канцелярії чи голови суду. Майже у всіх судах нам йшли на зустріч і необхідна інформація була отримана. В одному з судів голова суду не тільки надала групі всю необхідну інформацію, а й провела невелику екскурсію по приміщенню суду.

Таким чином розпочався дослідницький етап проекту. Під час цього етапу групи відвідали 37 судових засідань у 12 судах Харкова і області:

№ п/п	Назва суду	Кількість відвідувань
1.	Богодухівський районний суд Харківської області	5
2.	Фрунзенський районний суд міста Харків	2
3.	Московський районний суд міста Харків	5
4.	Чугуївський міський суд Харківської області	4
5.	Червонозаводський районний суд міста Харків	1
6.	Ленінський районний суд міста Харків	4
7.	Дергачівський районний суд Харківської області	3
8.	Київський районний суд міста Харків	5
9.	Жовтневий районний суд міста Харків	2
10.	Орджонікідзевський районний суд міста Харків	1
11.	Комінтернівський районний суд міста Харків	3
12.	Дзержинський районний суд міста Харків	2

За результатами візитів було заповнено відповідні карти спостереження за судовим засіданням (форма карти наведена у додатках).

Нажаль обмеженість у часі не дала можливості відслідкувати розгляд судової справи від початку і до винесення рішення, тому таке завдання перед моніторинговими групами не ставилося. Однак волонтерам вдалося спостерігати по два засідання у чотирьох справах. З усіх 37 засідань 6 судових засідань не відбулися, 3 зустрічі не змогли відвідати (не пустив суддя, помилка в розкладі), 15 судових засідань проведено і зроблено

перерву, в 7 випадках розгляд справи перенесено, у 4 випадках відбулося досудове засідання, винесено рішення в 6 випадках. Фактично було відслідковано 24 справи, але у 3 з них через перенос засідання майже не вдалося отримати інформації по суті. Був випадок, коли суддя не пустила групу на засідання, мотивуючи це тим, що цього не захочуть сторони (сторони так і не з'явилися), а якщо сторони і не будуть заперечувати, то все одно не пустить через те, що це досудове засідання. В одному з судів справи призначаються по кілька одночасно одному судді, перевага надається кримінальним справам, відповідно справи щодо позбавлення батьківських прав постійно переносяться.

Ми також намагалися порівняти ситуацію у судах Харкова і області з ситуацією у Дергачівському суді, в якому кілька років працював пілотний ювенальний суд. Однак суттєвих відмінностей у процедурі і поведінки суддів помічено не було. Слід тільки відмітити доброзичливе ставлення до членів моніторингової групи, хоча це спостерігалось й в інших судах.

Крім того ми хотіли відслідкувати наявність посилань на міжнародні стандарти прав людини і прав дитини під час судових засідань. Нажаль таких посилань не було, використовувалися виключно стандарти національного законодавства. І хоча це не свідчить про необізнаність суддів з міжнародними документами з прав дитини ми вважаємо що використання посилань на міжнародні документи надало б рішенням. Які виносяться національними судами більшої значимості і ваги.

Супутньою метою проекту було підвищення обізнаності громадськості про роботу судової системи - надання студентам-волонтерам нових знань щодо роботи судів та практичних навичок спілкування із судовою гілкою влади, які будуть підкріплювати теоретичну інформацію отриману студентами у вузах. Так окрім базових навичок з проведення громадського моніторингу судів зокрема з питань дотримання прав дитини члени моніторингових груп змогли на практиці побачити хід судового засідання, прослідкувати розгляд цивільних справ, в окремих випадках спостерігати

процедуру допитування дитини, поспілкуватися з суддями, їх помічниками, співробітниками судової канцелярії. Для волонтерів проекту суди стали більш відкритими і зрозумілими. Крім того, члени моніторингових груп та волонтери партнерських організацій мали можливість поспілкуватися із суддями під час спеціальних візитів до судів (апеляційного суду Харківської області, Дергачівського районного суду Харківської області та Московського районного суду міста Харків). Під час цих візитів обговорювалися стосовно відшкодування моральної шкоди, представлення доказів у цивільному процесі, застосування міжнародних стандартів прав людини і прав дитини, дотримання прав дитини у суді, перспективи розвитку адміністративного судочинства.

Наступною частиною дослідницького етапу стало інтерв'ювання представників районних служб у справах неповнолітніх (загальна кількість опитаних 25 осіб) і вихованців шкіл інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Харківської області (загальна кількість опитаних – 30 осіб, статевий розподіл: дівчатка – 50%, хлопчики – 50%; вік респондентів – 10 - 16 років). З ними шляхом анкетування і неструктурованого інтерв'ю експертами проекту прояснювалися питання роботи органів державної влади, спрямованої на збереження та відновлення біологічної родини, досудові та позасудові дії органів опіки та піклування у сфері захисту якнайкращих інтересів дитини, проблеми взаємодії між органами опіки та піклування і судами.

На останньому етапі проекту всі отримані дані було узагальнено у вигляді даного звіту (Рапорту).

Окрім аналізу норм матеріального та процесуального права, даних громадського моніторингу судів проекту «Судовий захист якнайкращих інтересів дитини та її права на виховання у сімейному оточенні» у звіті наводяться матеріали по цій проблемі з Узагальнення судової практики по Харківській області, підготовленої суддями апеляційного суду Харківської області, приклади з практики реальних судових справ юристів Міжнародного

юридичного центру «Легітим», які ілюструють ті чи інші проблеми, суперечності та труднощі, виникаючі при позбавленні батьківських прав, та огляд досвіду Польщі у сфері позбавлення або обмеження батьківських прав. З метою демонстрації стану дотримання майнових прав дитини при позбавленні її батьків батьківських прав у звіті наведено дані з минулорічного всеукраїнського дослідження «Моніторинг майнових прав дітей-сиріт», проведеного РБФ «Резонанс».

Соціальний захист сімей, які опинилися у кризі

Сьогодні більшість країн визнають спільні документи та програми у галузі прав дитини, однак рівень їх дотримання суттєво відрізняється. Так, Конвенція ООН про права дитини визнана у десятках держав, зокрема й в Україні, проте механізм попередження кризових випадків та ведення випадків, пов'язаних з позбавленням батьківського права, суттєво відрізняється.

Насамперед це стосується роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах. Зараз ця робота покладена на 7 суб'єктів соціальної роботи, проте фактично це майже скрізь лишається справою лише центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та служб у справах неповнолітніх. При формуванні банків даних сімей, які опинились у складних життєвих обставинах фактично майже не задіяні місцеві підрозділи 5 міністерств (МОЗ, МОН, Мінпраці, МВС, Мінтранспорт) та Держдепартамент з питань виконання, які визначені спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106 „Про Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах”.

Об'єкти соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах:

- сім'ї з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно, у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного з членів сім'ї, його перебування у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством,

зневажливим ставленням і негативними стосунками в сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований в державній службі зайнятості як такий, що потребує працевлаштування;

- сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка;
- сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

Досі відсутні загальні стандарти здійснення соціальної роботи з такими сім'ями, що в свою чергу перешкоджає проведенню глибокої оцінки ситуації та планування подальших кроків, спрямованих на збереження цілісності біологічної сім'ї та, одночасно, створення безпечних та сприятливих умов для розвитку дитини вдома.

У рамках проведення моніторингу було здійснено опитування 25 соціальних працівників, відповідальних за роботу спеціалізованих служб підтримки сім'ї (служби створюються на базі районних, міських, районних у м. Харкові центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді). На питання: *«Чи задовольняють Вас нормативно-правові документи, які регламентують роботу з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах?»* негативну відповідь дали 21 респондент або (84%). Так, стосовно батьків, які позбавлені батьківських прав, виключається можливість взяття їх під соціальний супровід, оскільки такі особи не включені до об'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах (не підпадають під критерії для взяття під соціальний супровід). Отже це виключає саму можливість їхньої реабілітації, поновлення в батьківських правах і, як наслідок, повернення дітей на виховання в біологічні сім'ї.

12 респондентів (48%) стверджують, що в їх місцевостях не створені дорадчі органи при управліннях (відділах) у справах сім'ї та молоді, або засідання цього органу є вкрай формальними. Відсутність такого органу, неможливість вчасно прореагувати на негативні зміни в родині є одним з

чинників, які приводять до загострення та розвитку кризи та необхідності вилучення дитини з біологічної сім'ї.

18 респондентів з числа соціальних працівників не знають жодного випадку поновлення батьків у батьківських правах.

Більшість респондентів стверджує, що на батьків здійснюється тиск при взятті під соціальний супровід, що порушує принцип добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг; (Закон України «Про соціальні послуги», (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 45, ст.358) (Із змінами, внесеними згідно із Законом N 1891-IV від 24.06.2004, ВВР, 2004, N 50, ст.537).

Кожна зміна місця перебування дитини створює стресову ситуацію, гальмує її розвиток. Сьогодні відсутня системна підготовча робота з дітьми, батьків яких збираються позбавити батьківських прав. Лише троє з тридцяти опитаних вихованців відповіли, що їм чітко розповіли про їхнє майбутнє місце перебування, про перспективи на подальше.

Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, виключно покладений на центри СССДМ та здійснюється ними з 2002 року. На сьогодні соціальний супровід здійснюється всіма районними, міськими, районними у м. Харкові центрами СССДМ.

До змісту соціальної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах належить:

- соціальне інспектування сім'ї, у т.ч. комплексна діагностика;
- психолого-педагогічна робота з родиною - моральна підтримка, консультування з питань сімейних стосунків та потреб дитини, допомога по догляду за дитиною;
- надання матеріальної допомоги (продуктами харчування, одягом та взуттям, шкільним приладдям, забезпечення здорових та безпечних умов проживання дітей);
- сприяння поліпшенню матеріального становища родини (оформлення допомоги в управлінні соціального захисту населення, консультування

щодо працевлаштування і шляхів заробітку);

- сприяння навчанню та розвитку дитини (допомога у влаштуванні дитини в дитячий навчальний заклад);
- сприяння захисту здоров'я та оздоровленню дитини в таборах відпочинку, санаторіях, лікарнях;
- представлення інтересів дитини перед адміністрацією школи, контроль за відвідуванням занять дитиною;
- залучення дільничного інспектора з метою припинення пияцтва в сім'ї;
- представлення інтересів дитини перед органами опіки та піклування;
- захист інтересів сім'ї перед адміністрацією житлово-комунальних управлінь з метою покращання житлово-побутових умов сім'ї.

Протягом 2006 року під соціальним супроводом в області перебувало 1012 сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. З боку соціальних працівників, залучених фахівців їм було надано 18564 соціальні послуги. За перше півріччя 2007 року ці показники склали: 673 сім'ї під супроводом, отримали 9359 соціальних послуг. Навантаження на одного соціального працівника, який здійснює соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, складає 12-15 сімей, що відповідає стандартам та критеріям оцінки соціальної роботи. Відповідність стандартам сформована не від потреби, а від кількості наявних соціальних працівників. Однак, слід зазначити, що жоден з респондентів не підтвердив, що робота з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, є єдиним їх напрямком роботи.

Крім того, актуальною є проблема залучення до роботи висококваліфікованих фахівців. Працівники, які здійснюють роботу з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, мають переважно педагогічну чи юридичну освіту, неповною мірою обізнані з різновидами і проявами домашнього насильства, особливостями таких захворювань, як алкогольна та наркотична залежність. А відтак не завжди можуть оцінити належним чином ситуацію в родині й зробити кваліфікований висновок.

Отже, основними проблемами, що стоять на заваді ефективного здійснення соціальними працівниками соціального супроводу є:

- Висока плінність кадрів у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що знижує фахову спроможність надавати кваліфіковану допомогу;
- Перевантаженість соціальних працівників роботою з клієнтами інших пріоритетних категорій.
- Громіздка і непрозора система звітності про здійснену роботу.
- Недостатній рівень фахової підготовки соціальних працівників.
- Недосконала нормативно-правова база щодо здійснення соціальної роботи з сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах.
- Відсутність механізмів раннього виявлення кризових ситуацій в сім'ях, що уможливило б застосування превентивної роботи.
- Батьки, позбавлені батьківських прав, не належать до пріоритетних категорій об'єктів соціальної роботи.

Батьки, які не приділяють належної уваги вихованню дітей, зусиллями служб у справах неповнолітніх притягаються до адміністративної відповідальності, офіційно попереджаються. Як остання міра впливу на безвідповідальність батьків – підготовка та подання позовів про позбавлення батьківських прав.

Підстави позбавлення батьківських прав

Питання підстав позбавлення батьківських прав регулюється виключно Сімейним кодексом України. Стаття 164 вказує, що мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поводяться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

б) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, встановлених пунктами 2, 4 і 5 частини першої статті 164, лише у разі досягнення ними повноліття.

Даний перелік є вичерпним, тому суд не може за власною ініціативою розширювати коло підстав позбавлення батьківських прав. Виносячи рішення про задоволення позову про позбавлення батьківських прав, суд повинен в мотивувальній частині чітко вказати, яка саме підстава з наведених у статті 164 Сімейного кодексу України має місце у певній конкретній судовій справі.

Судова практика свідчить, що суди до розгляду справ даної категорії підходять спрощено, часто не розмежовуючи підстави позбавлення батьківських прав, не посилаючись на конкретні пункти статті 164 Сімейного кодексу України, хоч підстави позбавлення батьківських прав є різними по своїй суті і потребують неоднакових доказів (з Узагальнення судової практики по розгляду цивільних справ про позбавлення батьківських прав, розглянутих судами м. Харкова та Харківської області у 2005-2006 роках).

За даними громадського моніторингу у досліджених справах (там де це можна було визначити) основна підстава для позбавлення батьківських прав – невиконання обов'язків по вихованню дитини. Таких справ було 14. У 3 справах підставою виступав хронічний алкоголізм або наркоманія батьків. Одна справа розглядалася на підставі жорстокого поводження з дітьми.

Перша підстава позбавлення батьківських прав.

У випадку позбавлення батьківських прав за першою підставою, що закріплена у статті 164 Сімейного кодексу України, як свідчить практика, особливих дискусій під час судових засідань не відбувається. Це пояснюється тим, що батьки не забираючи дитину понад шість місяців з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини у більшості випадків не заперечують проти позбавлення їх батьківських прав. Сам факт подібної поведінки батьків є свідченням небажання виконувати свої батьківські обов'язки по відношенню до дитини.

Обов'язок матері і батька дитини, які перебувають у шлюбі, так само як і матері дитини, яка не перебуває у шлюбі, забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я прямо передбачений частинами 1, 2 статті 143 Сімейного кодексу України.

В той же час, частина третя статті 143 містить єдине виключення із загального правила щодо даного обов'язку – дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Такі вади фізичного і (або) психічного розвитку дитини виявляються як правило одразу після народження дитини і фіксуються медичними працівниками у картці новонародженого.

Дане положення містить дві оціночні категорії: категорія «істотні вади розвитку» та категорія «інші обставини, що мають істотне значення». Наявність подібних формулювань у частині 3 статті 143 Сімейного кодексу України становить серйозну проблему, оскільки в жодних актах

законодавства не розкривається сутність цих категорій, а тому цілком імовірним видається різне тлумачення цих понять різними судами України.

Що стосується категорії «істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку», то, на наш погляд, висновок про істотність або неістотність вад розвитку дитини може бути зроблено лише в результаті медичного обстеження дитини за наявності відповідного медичного висновку. В жодному випадку підставою залишення дитини не може бути не підтверджена медичним висновком думка батьків чи родичів щодо істотності чи неістотності вад розвитку дитини.

Ще більше проблем виникає при застосуванні другої невизначеної категорії – «інші обставини, що мають істотне значення». Законом не передбачено, які це можуть бути обставини, який орган чи особа уповноважені приймати рішення щодо істотності чи неістотності тих чи інших обставин. Дана стаття залишає можливість досить широкого тлумачення її змісту враховуючи й те, що одні і ті ж обставини можуть бути істотними для одних громадян та неістотними для інших.

В будь-якому разі лише суд у своєму рішенні може підтвердити, чи було залишення дитини в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я викликано обставинами, що мають істотне значення.

Така невизначеність понять може призвести до наступної ситуації – батьки приймають рішення про залишення дитини в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я через певні обставини, які на їх переконання мають істотне значення. Через визначений законом строк уповноважений орган звертається з позовом про позбавлення цих батьків батьківських прав. Батьки дитини аргументують свою позицію тим, що обставини, через які вони залишили дитину, на їх погляд, мають істотне значення. Суд не визнає дані обставини такими, що мають істотне значення, але в даному разі виникає питання про наявність в діях батьків вини. Чи усвідомлювали вони протиправність своїх дій? Ні, оскільки вважали обставини, на які вони посилаються, істотними, а значить свою поведінку –

правомірною. Чи могли вони усвідомлювати протиправність своїх дій? Ні, оскільки законодавець, як вже зазначалось, не закріплює переліку обставин, що мають істотне значення так само і суб'єкта, що може прийняти відповідне рішення. Чи буде судом в такому випадку визнано, що залишення дитини в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я відбулося без поважної причини (як це передбачено пунктом 1 частини 1 статті 143 Сімейного кодексу України)? З точки зору об'єкту і об'єктивної сторони – так, але суб'єктивної сторони правопорушення не буде (крім випадків, коли матеріали справи явно свідчать про неістотне значення обставин, через які було залишено дитину). І в цілому, чи буде цих батьків позбавлено їх батьківських прав? Законодавство такої відповіді не дає, а практика таких рішень не була предметом вивчення фахівців та науковців.

До кола обставин, що підлягають доказуванню в суді, окрім факту не забирання дитини протягом встановленого законом строку, входить відсутність поважної причини та не виявлення по відношенню до дитини батьківського піклування протягом шести місяців. *Отже, при розгляді справи у суді особлива увага повинна приділятися причинам, з яких батьки не забирали дитину із вказаних місць протягом шести місяців і не виявляли щодо неї батьківського піклування.*

Законодавство України не містить вичерпного переліку підстав, які можна в даному контексті вважати поважними. Видається, що дане положення слід розглядати в системній єдності з частиною 3 статті 143 Сімейного кодексу України, яка аналізувалася вище. До поважних причин в такому випадку можна віднести наявність у дитини істотних вад фізичного і (або) психічного розвитку, а також наявність інших обставин, що мають істотне значення.

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів, відповідно до статті 212 Цивільного

процесуального кодексу України. Отже та чи інша підстава визнається поважною за розсудом суду.

Обов'язковою факультативною обставиною, що підлягає встановленню і доказуванню в суді, є факт не виявлення протягом зазначеного строку батьківського піклування по відношенню до дитини. Якщо ж батько або мати протягом шести місяців не заберуть дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, але весь цей час будуть виявляти щодо неї батьківське піклування, то пункт 1 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України не буде підлягати застосуванню.

Таким чином, при розгляді справи про позбавлення батьківських прав за пунктом 1 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України, необхідно встановити три обов'язкові факти:

- 1. Факт незабирання (залишення) дитини з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я протягом шести місяців;*
- 2. Факт невиявлення по відношенню до дитини батьківського піклування протягом цього ж строку;*
- 3. Факт відсутності в подібній бездіяльності батьків поважної причини.*

Дані факти мають бути встановлені в сукупності за допомогою передбачених Цивільним процесуальним кодексом України засобів доказування, до яких відносяться пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів тощо.

Друга підстава позбавлення батьківських прав.

Однією з найбільш поширених підстав позбавлення батьківських прав є пункт 2 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України – ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини. Під час моніторингу ми спостерігали 17 судових засідань по 14 справам за цією підставою. В той же час, саме ця підстава найбільш часто некоректно розуміється сторонами та

застосовується судами, що у результаті може привести до неправомірного або необґрунтованого рішення.

Право на виховання дитини є одним з найважливіших батьківських прав. Водночас, це право є і обов'язком, невиконання якого має наслідком позбавлення батьківських прав.

Перш за все, необхідно встановити, що становлять собою обов'язки по вихованню дитини. Стаття 150 Сімейного кодексу України встановлює, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток; зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину.

Обов'язок батьків забезпечити право дитини на освіту прямо впливає з тексту статті 53 Конституції України та статті 28 Конвенції про права дитини.

Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Хоча стаття 150 Сімейного кодексу України має назву «обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини», порушення частини 6 та 7 цієї статті (з приводу заборони батьками експлуатації дітей та заборони фізичних покарань) не може мати наслідком позбавлення батьківських прав за пунктом 2 частини 1 статті 164, оскільки за такі діяння батьків сімейно-правова санкція у вигляді позбавлення батьківських прав буде застосовуватись за спеціальними пунктами частини 1 статті 164 – пунктами 5 і 3 відповідно.

Безперечно, законодавець не може в одній статті визначити і врегулювати всі аспекти процесу виховання, тому перелік обов'язків щодо

виховання та розвитку не є вичерпним, носить дещо абстрактний та декларативний характер.

Судова практика свідчить, що в абсолютній більшості позовів про позбавлення батьківських прав на підставі пункту 2 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України однією з основних підстав позбавлення батьківських прав є невиконання відповідачем аліментних чи інших майнових зобов'язань по відношенню до дитини (особливо актуальним це є у випадках, коли позивачем є мати дитини, а відповідачем – батько). Із спостережень членів моніторингових груп: *«Позивачка хоче позбавити батька батьківських прав на підставі несплати аліментів тривалий час... Суддя порадив їй взяти довідку про несплату аліментів і розмір заборгованості»*. Нерідко суди, при повній доведеності вини відповідача у несплаті аліментів, задовольняють такі позови і позбавляють відповідачів батьківських прав. На наш погляд, така практика суперечить діючому сімейному законодавству з таких підстав:

1. Стаття 150 Сімейного кодексу України, яка закріплює права батьків щодо виховання дитини, не містить жодних прямих вказівок на обов'язки батьків матеріально забезпечувати її, в той час як спеціальна стаття 180 прямо встановлює обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею 18 років, стаття 185 – брати участь у додаткових витратах на дитину, стаття 199 – утримувати повнолітніх дітей, які продовжують навчання до досягнення ними 23 років.

2. Стаття 150 Сімейного кодексу України, яка закріплює права батьків щодо виховання дитини, структурно знаходиться у розділі 13 – особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей, а наведені статті 180, 185 у розділі 15 – обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання.

3. Позбавлення особи батьківських прав звільняє особу від обов'язку приймати участь у вихованні дитини, але не звільняє від обов'язку приймати участь у її утриманні. Отже ці категорії за змістом не є тотожними.

Як висновок, майнові обов'язки батьків по відношенню до дитини ні в якому разі не можна плутати з немайновими обов'язками щодо виховання дитини. Якими б великими не були борги одного з батьків дитини за аліментами чи іншими зобов'язаннями майнового характеру, позбавлення його батьківських прав виключно на цій підставі за пунктом 2 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України буде суперечити закону.

Є й інша точка зору на цю проблему, згідно з якою обов'язок утримувати дитину є невід'ємною частиною обов'язку піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Оскільки обов'язок батьків піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток законодавчо закріплений у статті 150 Сімейного кодексу України «обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини», можна вважати що обов'язок утримувати дитини включається у повному обсязі в обов'язок приймати участь у вихованні дитини.

Такий математичний підхід, на нашу думку, може призвести до іншої ситуації, коли один з батьків повністю виконує свої батьківські обов'язки з утримання дитини, але роками не бачить дитину, не спілкується з нею, ніяким іншим чином не приймає участь у її вихованні. Якщо прийняти за основу цю останню концепцію, то підстав позбавити такого батька його батьківських прав немає, оскільки він бере участь у вихованні дитини матеріально забезпечуючи його.

Вважаємо, що у світлі міжнародних стандартів прав дитини, Конституції України, законодавства України таке тлумачення положень Сімейного кодексу України буде порушувати права дитини.

Особливу увагу при використанні даної статті слід приділити тому, що батьки або один з них має ухилятися від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини, тобто свідомо та умисно вчиняти дії, направлені на невиконання своїх обов'язків по вихованню дитини. *Позивачу слід надати суду переконливі докази, які б доводили факт ухилення відповідача від виконання обов'язків з виховання дитини.*

В одній із досліджень під час громадського моніторингу справ відповідачами виступали обидва батьки за позовом прокурора. Всі п'ятеро дітей відповідачів перебували у різних інтернатних закладах. За свідченням позивача у батьків погані життєві умови – немає газу, світла, крім того вони не віддають дітей до школи, не приділяють уваги вихованню дітей. У відповідь батьки заперечували, що зараз зробили ремонт. Свідки з боку відповідачів це підтверджували, стверджуючи, що для дітей надані всі умови: дім, їжа, одяг, казали, що діти дуже комунікабельні, часто гуляють з дітьми свідків. Однак один зі свідків зазначив, що ініціатором залучення свідків був відповідач, який просив їх підтверджувати, що у хаті відповідача все добре і діти нічого не потребують, в них все є. У своєму визначенні психолог-педагог відмітила, що фізично діти розвинуті нормально, а в психологічному відношенні спостерігається педагогічна запусненість (не знають казок, ігор). Тобто діти потребують виховання з боку батьків, але не отримують його. Протягом судових засідань із розгляду справи орган опіки і піклування кілька разів змінював рішення щодо винесення рекомендації чи відмови у рекомендації про позбавлення батьківських прав, в решті решт вирішивши рекомендувати суду позбавити батьків батьківських прав. Суд задовольнив позов і вирішив позбавити батьків батьківських прав, а дітей залишити жити у інтернатах.

На нашу думку в цій справі батьки прагнули уникнути позбавлення батьківських прав. Тому було б доцільно поки що залишити дітей в інтернаті але не позбавляти батьків батьківських прав, замість цього активізувавши соціальний супровід сім'ї і роботу по збереженню біологічної родини. Однак у цій ситуації постає інша проблема, яка впливає із недосконалості нормативно-правової бази, захищаючої дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування. Це матеріальні пільги для вихованців інтернатних закладів, які впливають зі статусу соціальної сироти, для підтвердження якого потрібно рішення суду про позбавлення батьків батьківських прав. У випадку даної справи якнайкращими було визначено матеріальні інтереси

дітей. Парадокс полягає в тому, що за діючим законодавством дитині часто «вигідно» отримати статус дитини, позбавленої батьківського піклування через позбавлення батьків батьківських прав. Можна сказати, що на даний момент відсутня державна соціальна політика спрямована на захист і збереження сім'ї в цілому, а не на виживання окремих її членів.

Аналогічна ситуація спостерігалася у справі, в якій мати вже була позбавлена батьківських прав і мова йшла про позбавлення прав батька та призначення бабусі опікуном дитини. Батько не погоджувався з позовом, але він тільки повернувся із ВТК і не мав можливості матеріально забезпечити дитину. Відповідач прийняв позов лише після того, як йому було роз'яснено, що він зможе в майбутньому бачитися з дитиною і поновити свої батьківські права. Знову ж таки на нашу думку і в цьому випадку перевага була надана матеріальним інтересам дитини і можливості отримувати державну допомогу по опікуванню над дитиною.

В іншій справі позивачем знову виступав прокурор. Справа стосувалася вирішення питання позбавлення батьківських прав матері чотирьох неповнолітніх дітей. Мати – відповідачка – не була присутня на першому засіданні, імовірно через те, що вона перебувала в стані алкогольного сп'яніння. Але діти під час допитування казали, що мати захворіла після свят. Тільки після конкретного запитання прокурора вони відповіли, що мати трохи п'яна, їй погано, вона лежить у ліжку. Старші діти (по 16 років) висловлювались про те, що їм байдуже яке рішення винесе суд – для них нічого не зміниться, бо вони вже давно самостійні і живуть з батьком у Харкові. Їм було шкода лише наймолодшу сестру через те, що вона може залишитися без мами. За середнього брата (12 років) вони не турбувалися, бо на їх думку в інтернаті йому буде краще, його там ніхто не буде ображати – вони за цим прослідкують. Сам середній син також нейтрально відносився до вирішення справи. Хоча він і продовжував жити з матір'ю, але часто утікав з дому на дачу, ночував у сараях, в сні. Психолог-педагог визначив, що діти розвинуті у відповідності до свого віку як психічно, так і фізично, вони

нормально адаптовані до життя, але не отримують підтримки і турботи з боку матері. Орган опіки і піклування був на боці прокурора – тобто наполягав на позбавленні матері батьківських прав. Крім того викликала турбування молодша донька відповідачки, бо попередній цивільний чоловік матері згвалтував її старшу доньку, за що зараз відбуває покарання. Орган опіки і піклування стверджував, що подібний випадок може трапитися з новим чоловіком відповідачки. Для запобігання цього слід віддати дітей в інтернат. Засідання було відкладено у зв'язку з вимогою прокурора отримати документи про згвалтування старшої доньки відповідачки.

Можна припустити, що у даному випадку справа закінчиться винесенням рішення про позбавлення батьківських прав.

У справі за позовом Сухиніної С.М. до Сухиніна В.В про позбавлення батьківських прав, який розглядався у 2007 році Богодухівським районним судом Харківської області, позивачка мотивувала свою вимогу тим, що її колишній чоловік понад два роки не бачиться та не спілкується з дітьми, не знає про їх стан здоров'я, не піклується про їх фізичний, духовний та моральний розвиток. Батько проти позову заперечував, мотивуючи це тим, що його колишня дружина фактично не давала йому можливості спілкуватися з дітьми. Він звертався до опікунської ради з проханням визначити час, коли він міг би спілкуватися з малолітніми дітьми, але, не зважаючи на рішення опікунської ради, позивачка продовжувала створювати перешкоди у спілкуванні батька з дітьми. Батько звернувся до суду з позовом про усунення перешкод у спілкуванні з дітьми. Позов було задоволено. Після цього, він неодноразово їздив з представниками опікунської ради до колишньої дружини з проханням дати йому дітей для спілкування, однак вона дітей ховала, не даючи батьку змоги зустрітися з ними.

На це мати зазначила, що вона дійсно не давала дітей відповідачу, тому що спілкування з ним травмує дітей, він же є поганим батьком. Крім того, один з малолітніх дітей весь час хворіє, потребує постійного догляду, а друга дитина сама відмовляється зустрічатися з батьком, плаче, кричить. На думку

позивачки, якби відповідач дійсно дбав би про дітей, він би добровільно платив більше аліментів та допомагав матеріально у лікуванні дитини.

Аналізуючи дану ситуацію, можна сформулювати такі висновки: у діях батька не вбачається ухилення від виконання батьківських обов'язків по вихованню дітей, оскільки вони навпаки були направлені на реалізацію права на спілкування з дітьми, що підтверджується відповідними актами, складеними представниками опікунської ради. Сам факт невиконання обов'язків по спілкуванню з дітьми без урахування всіх обставин, що викликали такий стан речей, не може бути підставою позбавлення батьківських прав. Заява ж матері щодо необхідності більш значної матеріальної підтримки дітей з боку батька не відноситься до предмету спору про позбавлення батьківських прав за пунктом 2 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України з підстав, викладених вище. Позов не підлягає задоволенню.

У цивільній справі за позовом Руновщинської селищної ради Зачепилівського району Харківської області до громадянки Петрової О.О. про позбавлення батьківських прав було встановлено, що остання житла немає, проживає з сином 1993 року народження в приміщенні без опалення і світла, працює сторожем на фермі, отримуючи заробітну плату в розмірі 237 гривень. Дитина знаходиться з матір'ю весь час на фермі, спить з худобою.

З пояснень відповідачки вбачається, що вона заперечувала проти позбавлення батьківських прав, посилаючись на те, що не має грошей і сил утримувати сина, який її не слухає. Суд прийшов до висновку про задоволення позовних вимог, пославшись також на пояснення представника позивача про те, що хлопчик поводить себе агресивно по відношенню до своїх однолітків і таким чином дратує громаду села.

У даній справу не можна говорити про винну поведінку матері, оскільки остання не ухиляється від виховання дитини, а в силу об'єктивних причин не мала можливості належно виховувати та утримувати дитину. Можливо було

поставити питання про відібрання дитини та направлення її до державного закладу без позбавлення матері прав щодо сина.

Третя підстава позбавлення батьківських прав.

Пункт 3 частини 1 статті 164 передбачає таку підставу позбавлення батьківських прав, як жорстоке поводження з дитиною.

Частина 2 статті 52 Конституції України прямо закріплює, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Стаття 19 Конвенції про права дитини зазначає, що Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і бруталного поводження або експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Частина 7 статті 150 Сімейного кодексу України прямо закріплює заборону фізичних покарань дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Абзац 3 пункту 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» № 3 від 30.03.2007 зазначає, що жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дітей тощо.

Більш детальну класифікацію жорстокого поводження з дитиною можна сформулювати, застосувавши положення Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 року № 2789-III, який визначає 4 види насильства в сім'ї – фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Наявність будь-якого з цих видів насильства по відношенню до дитини з боку батьків дає підставу позбавити їх батьківських прав за пунктом 3 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України.

У справі Романовських В.М. проти Романовських О.А. про позбавлення батьківських прав свого чоловіка позивачка надала суду декілька копій заяв до дільничного інспектора та районне управління у справах неповнолітніх про насильство в сім'ї. В даних заявах позивачка скаржилася на те, що її чоловік зловживає алкогольними напоями, часто застосовує фізичне насильство по відношенню до дітей. Крім того, батько дітей часто кричить на них, вживаючи ненормативну лексику, примушує 8-річного сина пізно ввечері ходити до магазину за горілкою та цигарками.

Крім того, позивачка надала суду відповіді зазначених органів, у яких вказано, що за результатами проведених профілактичних робіт батьку дітей роз'яснено про недопустимість застосування фізичного та психологічного насильства в сім'ї, про санкції, що будуть застосовані у випадку продовження такої його поведінки.

Не зважаючи на проведену профілактичну роботу, вже через тиждень батько знову вчинив сварку, голосно лаявся на дітей та матір (що підтвердили свідки – сусіди по поверху), побив дітей.

Орган опіки та піклування ініціював засідання опікунської ради, запросивши на нього як позивачку, так і відповідача. Мати на засідання з'явилася, пояснивши ситуацію, яка склалася у сім'ї. Відповідач у справі проігнорував засідання опікунської ради. Висновком органу опіки та піклування рекомендувалося позбавити відповідача батьківських прав по відношенню до двох неповнолітніх дітей.

Суд погодився з наданим висновком, врахував інші докази, надані позивачкою і ухвалив рішення про позбавлення батьківських прав.

Вважаємо, що абсолютна більшість випадків сексуального насильства по відношенню до дитини має тягти за собою кримінальну відповідальність.

На практиці часто зустрічається нерозуміння поняття *економічного насильства* і, як наслідок, небажання кваліфікувати таке насильство як підставу позбавлення батьківських прав. Стаття 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» дає визначення економічному насильству в

сім'ї як умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я. У нашому випадку суб'єктом такого насильства буде один з батьків дитини, а постраждалим неповнолітня дитина.

У випадку наявності в жорстоких діях батьків або одного з них по відношенню до дитини складу адміністративного правопорушення, підставою позбавлення батьківських прав буде пункт 3 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України. Якщо ж в жорстоких діях батьків або одного з них по відношенню до дитини є склад умисного злочину, що підтверджується відповідним вироком суду, позбавлення батьківських за коментованим пунктом не відбувається, оскільки в такому випадку підлягає застосуванню спеціальне положення пункт 6 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України.

При розгляді судом справ за вказаною підставою, необхідно приділити увагу доказовій базі, а саме: чи знімалися з дитини побої, чи зафіксовані вони належним чином у медичних висновках, чи зверталася дитина раніше до уповноважених органів з попередження насильства в сім'ї з приводу психологічного чи інших видів насильства, чи стоїть дана сім'я на обліку як неблагополучна, чи застосовувались до батьків спеціальні заходи попередження насильства в сім'ї (офіційне попередження про неприпустимість насильства в сім'ї, захисний припис), чи притягалися батьки до адміністративної відповідальності за правопорушення щодо дитини тощо. Жорстоке поводження з дитиною повинно бути доказано достатньої кількістю належних та допустимих доказів.

Належними за статтею 58 Цивільного процесуального кодексу є докази, які містять інформацію щодо предмету доказування. Допустимими відповідно статті 59 є докази, що отримані у відповідності з порядком, встановленим законом.

Якщо суд, розглядаючи справу про позбавлення батьківських прав, встановлює, що в діях батьків або одного з них вбачаються ознаки злочину, відповідно до частини 4 статті 164 Сімейного кодексу України, він порушує кримінальну справу. Так у єдиній побаченій членами моніторингової групи справі із позбавлення батьківських прав на підставі жорстокого поводження батька з дитиною фігурували наступні письмові докази: довідка про порушення кримінальної справи по факту нанесення легких тілесних ушкоджень, що спричинили розлад здоров'я дитини, і визнання батька винним. Можна очікувати, що у подальшому справу буде призупинено до винесення рішення у кримінальній справі щодо нанесення тілесних ушкоджень дитині.

Четверта підстава позбавлення батьківських прав.

За пунктом 4 частини 1 статті 164 мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вона, він є хронічними алкоголіками або наркоманами. Захворювання батьків на хронічний алкоголізм та наркоманію мають бути підтвержені відповідним медичним висновком. Позбавлення батьківських прав за даною підставою відбувається незалежно від того, чи визнані такі батьки обмежено дієздатними чи ні.

При розгляді справи за даною підставою для винесення законного рішення достатньо дотриматись лише загальних вимог щодо процедури розгляду судом справи, зокрема, вимоги щодо належності позивача. Що ж стосується доказової бази, то окрім обов'язкових документів (як то рішення органу опіки та піклування) достатньою є лише наявність медичного висновку, який встановлює факт захворювання батьків на хронічний алкоголізм або наркоманію.

З трьох відслідкованих під час моніторингу справах за цією підставою дві були майже аналогічними. В цих випадках був етап досудового розгляду справи, обидві дитини перебували у центрі соціально-психологічної реабілітації, було порушено клопотання щодо призначення бабусі опікуном малолітньої дитини, відповідачі були відсутніми, суддя ставив питання про

примусове лікування відповідача від алкоголізму. В першій справі медичної довідки про наявність хронічної алкогольної залежності відповідача не було, доказами виступали свідчення третьої особи, суддя роз'яснив, що необхідна медична довідка. В обох випадках суддя виніс ухвалу про привід відповідача на розгляд справи по суті.

В третій справі позивачем виступала служба у справах неповнолітніх. Мова йшла про позбавлення матері трьох дітей батьківських прав. Двоє з дітей перебували у дитячому санаторії, один – у дитячому будинку. Органом опіки і піклування було рекомендовано позбавити матір батьківських прав і виплатити аліменти на всіх дітей на користь того закладу, в який дітей спрямує виконавчий комітет. Серед аргументації такого висновку були названі антисанітарія, бійки, алкоголізм матері, невідвідування дітьми школи. Представники служби у справах неповнолітніх і органи опіки і піклування протягом тривалого часу спостерігали за сім'єю і умовами проживання дітей. На їх думку мати не забезпечувала належних умов дітям навіть після численних попереджень. Орган опіки і піклування повідомив, що після багатьох попереджень мати не відкрила у ощадбанку рахунку на дітей по 1 гривні. У квартирі немає постільної білизни, недостатньо меблів, вдома не вистачає місця для занять дітей, мати не робить ніяких спроб покращити життєві умови своїм дітям. Письмовими доказами були чотири акти обстеження побутового стану родини, характеристика голови ЖЕУ на матір, клопотання директора школи, його характеристика на старшу дитину, довідка з дитячого санаторію, в кому знаходяться діти, довідка про перебування відповідачки на обліку у наркологічній службі (лікується у стаціонарі), довідка про синдром алкогольної залежності у відповідачки. Пояснення матері містили наступні аргументи: живе без чоловіка, не працює, державної допомоги не вистачає, працює на сезонних роботах. Суд задовольнив позов і вирішив направити дітей у визначені виконавчим комітетом заклади, зобов'язав матір сплачувати аліменти у розмірі $\frac{1}{2}$ від

свого прибутку. Суддя був настроєний демократично: рекомендував матері влаштуватися на роботу, щоб після цього спробувати повернути дітей.

П'ята підстава позбавлення батьківських прав.

За пунктом 5 частини 1 статті 164 батьки позбавляються батьківських прав у випадку вдавання ними до будь-яких видів експлуатації дитини, примушування дитини до жебракування та бродяжництва.

Згідно з абзацом 5 пункту 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» № 3 від 30.03.2007 як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до зайняття проституцією, злочинною діяльністю.

Частина 2 статті 52 Конституції України закріплює, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Частина 1 статті 32 Конвенції про права дитини встановлює, що Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

Стаття 150 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за експлуатацію дітей, які не досягли віку з якого дозволяється працевлаштування. Під експлуатацією в контексті даної статті розуміється використання дитячої праці з метою отримання прибутку, наприклад використання праці підлітка у своїй майстерні без належної оплати або використання підлітка для миття автомашин з вилученням у нього отриманої винагороди або її частини тощо.

Якщо батьки вже були притягнуті до кримінальної відповідальності за статтею 150 Кримінального кодексу України, після чого була розпочата процедура позбавлення батьківських прав, вона буде проводитись не за пунктом 5 частини 1 статті 164, а за пунктом 6 цієї ж статті. В інших випадках до моменту набрання чинності законного вироку суду за статтею

150 Кримінального кодексу України, позбавлення батьківських прав у випадку експлуатації дітей відбувається за пунктом 5 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України.

Під примушуванням до жебракування розуміється примушування дитини до прохання милостині. Примушування до бродяжництва - це примушування дитини вести спосіб життя, при якому вона б не жила на одному місці або взагалі не мала місця проживання.

Для позбавлення батьків батьківських прав за даним пунктом необхідно встановити хоча б один з трьох фактів: експлуатація дитини, примушування до жебракування або примушування до бродяжництва. Крім того, слід встановити, чи не притягнені батьки до кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей. Якщо ні, то чи порушена така кримінальна справа.

Шоста підстава позбавлення батьківських прав.

Остання підстава позбавлення батьківських прав, засудження батьків за вчинення умисного злочину щодо дитини, передбачена пунктом 6 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України.

Аналіз Кримінального кодексу України дозволяє зазначити, що такими умисними злочинами можуть бути злочини проти здоров'я (умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості ушкодження, побої і мордування, катування тощо), злочини проти волі, честі та гідності особи (підміна дитини, експлуатація дітей тощо), злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (зґвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом, розбещення неповнолітніх тощо).

При розгляді в суді потрібно встановити чи були батьки засуджені за вчинення умисного злочину, чи набув обвинувальний вирок суду законної сили, чи був цей злочин направлений проти дитини, за якою саме статтею Кримінального кодексу України.

Подання позовної заяви про позбавлення батьківських прав

Процедура позбавлення батьківських прав включає в себе декілька послідовних процесуальних етапів:

1. Подання позовної заяви про позбавлення батьківських прав;
2. Отримання висновку органу опіки та піклування щодо рекомендації або відмові в рекомендації позбавлення батьків батьківських прав;
3. Розгляд справи по суті (процесуальний порядок за ЦПК).

Сімейний кодекс України у статті 165 встановлює чіткий перелік суб'єктів, які мають право звернутися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав. Інші суб'єкти, не названі у статті 165 Сімейного кодексу України, таким правом не наділені.

В той же час, новий Цивільний процесуальний кодекс України не містить категорії неналежного позивача. Це призводить до колізії у законодавстві, яка проявляється у тому, що за ЦПК будь-яка особа, навіть не зацікавлена в предметі спору або в результаті розгляду справи, може звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав. Суд не має законних підстав не прийняти позовну заяву у такого суб'єкта.

Тим не менше, вважаємо, що навіть прийнявши позов у неналежного суб'єкта, суд зобов'язаний або залучити до справи належного позивача, або відмовити у задоволенні позовних вимог через відсутність правового зв'язку між сторонами, а значить і предмету спору.

Процедура залучення за ініціативою суду належного позивача відсутня, існує лише процедура залучення до справи належного відповідача. Однак аналогія у процесуальному законодавстві заборонена, а процесуальні статуси позивача і відповідача значно різняться між собою.

З метою подолання даної колізії та забезпечення повноцінного відправлення правосуддя, враховуючи важливість подібної категорії справ і вплив судового рішення на подальше життя дитини, суд повинен залучити належного позивача в якості третьої особи.

Стаття 34 Цивільного процесуального кодексу України передбачає процедуру залучення третьої особи, що заявляє самостійні вимоги, шляхом подання цієї особою позову до однієї чи обох сторін. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги, мають усі процесуальні права і обов'язки позивача. Після вступу в справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням цієї особи розглядається спочатку.

Лише така ускладнена модель дозволяє згладити недоліки процесуального законодавства і залучити належного позивача до справи.

Якщо при розгляді спору будуть встановлені факти порушень прав дитини, суд повинен прийняти окрему ухвалу та направити її до відповідних уповноважених органів. Стаття 211 Цивільного процесуального кодексу України прямо встановлює, що суд, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши причини та умови, що сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження окремої ухвали повинно бути повідомлено суд, який постановив окрему ухвалу. Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки злочину, як вже зазначалось, він порушує кримінальну справу.

Сімейний кодекс України встановлює, що суб'єктами, які мають право звернутися з позовом про позбавлення батьківських прав до суду є: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

За результатами моніторингу у 11 позивачем виступав один з батьків, у 4 – орган опіки і піклування, у 5 прокурор, у 1 особа, з якою проживає дитина.

В інших 3-х справах неможливо було визначити позивача у зв'язку з переносом судового засідання.

Із суб'єктами – фізичними особами особливих проблем не виникає. Цілком логічним є те, що особа, з якою на законних підставах проживає дитина, є її законним представником. У випадку порушення прав дитини її законний представник повинен вчинити всі можливі дії, направлені на забезпечення прав дитини. Перш ніж звертатися до суду, один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина можуть звернутися з заявою до органу опіки та піклування, рішення якого є обов'язковими.

Якщо ж таке звернення не дало позитивних результатів, або орган опіки та піклування не має достатньої повноважень для винесення рішення щодо наданої заяви, за наявності підстави позбавлення батьківських прав законний представник дитини або сама дитина по досягненні 14 років (частина 1 статті 18 Сімейного кодексу України) можуть звернутися з позовом про позбавлення батьківських прав до суду. Законодавство України дозволяє безпосередньо звернутися до суду з позовною заявою і без попереднього звернення до органу опіки та піклування.

Більш складною є проблема з юридичними особами (державними органами та установами, органами місцевого самоврядування), наділеними правом звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, оскільки для них діє принцип «дозволено лише те, що прямо встановлено законом». Право звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав закріплене в статті 165 СКУ, однак підстави та порядок такого звернення практично не виписані в актах національного законодавства.

Необхідно визначити, які саме органи уповноважені звертатись до суду з позовом про позбавлення батьківських прав та за яких підстав це відбувається на практиці.

Згідно «Основ законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року №2801-ХІІ закладами охорони здоров'я є підприємства, установи та організації, завданням яких є забезпечення різноманітних потреб

населення в галузі охорони здоров'я шляхом подання медико-санітарної допомоги, включаючи широкий спектр профілактичних і лікувальних заходів або послуг медичного характеру, а також виконання інших функцій на основі професійної діяльності медичних працівників.

У резонансній справі Д. Латиш заклад охорони здоров'я, зафіксувавши при медичному обстеженні синці та побої на дитині, звернувся до виконкому Московської районної ради міста Харкова з проханням направити дитину до дитячого будинку (прийняти рішення про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав) та звернутися з позовом про позбавлення батьківських прав до Київського районного суду міста Харкова. В даному разі, якщо ініціатором процедури позбавлення батьківських прав виступає заклад охорони здоров'я, суду повинні бути надані матеріали, в яких зазначена підстава такого позову.

Оскільки орган опіки та піклування є спеціально уповноваженим органом у досліджуваній сфері, у випадку отримання ними відомостей про порушення прав дітей цілком обґрунтованим є надання цьому органу права звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав за наявності достатніх підстав.

Згідно „Правил опіки та піклування” затверджених наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України №34/166/131/88 від 26.05.99 функції органу опіки та піклування у межах компетенції здійснюються відповідними відділами й управліннями місцевої державної адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих комітетів міських чи районних у містах рад.

У селищах і селах справами опіки і піклування безпосередньо відають виконавчі комітети сільських і селищних рад.

Органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до

дитячих будинків, шкіл-інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку (піклування) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах неповнолітніх здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах, на виховання в сім'ї (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи соціального захисту населення здійснюють діяльність щодо забезпечення догляду, надання соціально-побутового та медичного обслуговування громадянам похилого віку, інвалідам і дітям з вадами фізичного та розумового розвитку, які цього потребують.

Органи охорони здоров'я здійснюють діяльність (діагностичну, лікувальну, експертну) щодо осіб, визнаних судом недієздатними внаслідок психічних захворювань або визнаних судом обмежено дієздатними внаслідок зловживання спиртними напоями чи наркотичними речовинами, а також щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до трьох років у будинках дитини.

Для допомоги в роботі при органах опіки та піклування створюються опікунські ради, що мають дорадчі функції і до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості. Обов'язки секретаря опікунської ради виконує штатний інспектор опікунської ради.

Дуже часто саме на засіданнях опікунської ради розглядаються питання щодо надання висновку суду про доцільність чи недоцільність позбавлення батьківських прав.

Права і компетенція органів прокуратури України по представництву інтересів громадян в суді регламентується статтею 36-1 Закону України „Про прокуратуру” від 5.11.1991 року №1789-ХІІ, в якій зазначено, що представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді

полягає у здійсненні прокурорами від імені держави процесуальних та інших дій, спрямованих на захист у суді інтересів громадянина або держави у випадках, передбачених законом.

Підставою представництва у суді інтересів громадянина є його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорюванні права або реалізувати процесуальні повноваження.

Формами представництва є:

- звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод іншої особи, невизначеного кола осіб, прав юридичних осіб, коли порушуються інтереси держави, або про визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб;

- участь у розгляді судами справ;

- внесення апеляційного, касаційного подання на судові рішення або заяви про їх перегляд за нововиявленими обставинами.

Прокурор самостійно визначає підстави для представництва у судах, форму його здійснення і може здійснювати представництво в будь-якій стадії судочинства в порядку, передбаченому процесуальним законом.

Окрім зазначених загальних випадків, коли прокурор може звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, Сімейний кодекс України передбачає додаткову підставу. Частина 2 статті 170 СКУ передбачає, що у виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

У цьому разі орган опіки та піклування зобов'язаний негайно повідомити прокурора та у семиденний строк після постановлення рішення звернутися до суду з позовом про позбавлення батьків батьківських прав або про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав.

З таким позовом до суду має право звернутися тільки прокурор.

Отже, відповідно до Закону України „Про прокуратуру” та Сімейного кодексу України, прокуратура наділяється правом звертатися з позовом до суду про позбавлення батьківських прав в інтересах дитини.

Позовна заява для того, щоб бути прийнятою судом до розгляду, повинна відповідати формальним та сутнісним вимогам, які закріплені в статті 119 Цивільного процесуального кодексу України. Позовна заява подається тільки у письмовій формі. Позовна заява про позбавлення батьківських прав повинна містити:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання або місцезнаходження, поштовий індекс, номер засобів зв'язку, якщо такий відомий;
- 3) зміст позовних вимог;
- 4) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги;
- 5) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування;
- 6) перелік документів, що додаються до заяви.

Позовна заява підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її подання. До позовної заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

У разі пред'явлення позову особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи, в заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення.

Якщо позовна заява подається представником позивача, до позовної заяви додається довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження.

Позивач повинен додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і

третіх осіб. Дотримання цієї норми повинно контролюватися, оскільки часто суд приймає документи і без відповідної кількості копій. Сторони та інші особи, які беруть участь у справі в такому разі позбавляються можливості вивчити надані стороною документи, надати свої заперечення тощо. Суд, в свою чергу, ознайомлює осіб, які беруть участь у справі про наявність таких документів вже під час процедури вивчення доказів, яка передує судовим дебатам.

Видається, що така практика обмежує права іншої сторони, що призводить до порушення принципу змагальності та рівності учасників цивільного процесу.

Якщо суд встановлює, що подана позовна заява не відповідає зазначеним вище вимогам, або не сплачено судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, постановлюється ухвала про залишення заяви без руху, в якій зазначаються підстави такої ухвали, про що повідомляється позивача. Суд також надає позивачу строк для усунення недоліків позовної заяви. У випадку не усунення вчасно недоліків позовної заяви вона вважається неподаною і повертається позивачеві.

Отримання висновку органу опіки та піклування щодо рекомендації або відмови у рекомендації позбавлення батьків батьківських прав

При розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування.

Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

З 7 справ, на яких члени моніторингових груп були присутні при оголошенні висновку органу опіки і піклування, лише в одному випадку було не рекомендовано позбавляти батька батьківських прав і визнано за доцільне спілкування дітей з ним, в одній справі орган опіки і піклування кілька разів змінював свою думку, але все ж таки вирішив рекомендувати позбавити батьківських прав. Тобто у 6 справах було рекомендовано позбавити батьків їх батьківських прав щодо дітей. З них у двох випадках у висновку органу опіки і піклування фігурувала вимога захисту майнових прав дитини: призначити аліменти на користь дитини або установи, до якої дитина буде направлена, та визнати право власності дитини на житло.

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є не достатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Більш детально процедура прийняття висновку органом опіки та піклування висновку щодо рекомендації або відмови у рекомендації позбавлення батьківських не регламентується, у зв'язку з чим на практиці виникає багато складнощів.

У справі за позовом Рубанік Т.В. до Петрова В.В. про позбавлення батьківських прав до розгляду справи в якості органу опіки та піклування була залучена Борщівська опікунська рада. Під час судового засідання представники Борщівської опікунської ради надали письмовий висновок про відмову у рекомендації позбавляти відповідача батьківських прав. На прохання позивача, представник Борщівської опікунської ради пояснив, яким чином дане питання розглядалося опікунською радою. Позицію позивачки члени опікунської ради розглядали відповідно до наданих нею документів. Оскільки відповідач жодних доказів суду та опікунській раді не надав, члени ради прийняли рішення про запрошення відповідача на своє засідання. Відповідач і на засіданні опікунської ради не надав жодних письмових доказів, але в усній формі пояснив свої аргументи і переконав опікунську раду у тому, що його не потрібно позбавляти батьківських прав.

Безперечно, розгляд опікунською радою даного питання не забезпечивши сторонам рівного права на обґрунтування власної позиції є порушенням принципів диспозитивності, змагальності та рівності сторін в цивільному процесі. В той же час, за відсутності чіткої процесуальної регламентації порядку розгляду подібних питань, не має юридичних підстав не визнавати такого рішення органу опіки та піклування.

Саме тому, при розгляді справ про позбавлення батьківських прав необхідно особливу увагу приділяти тому, яким чином органом опіки та піклування ухвалювався висновок у справі, на підставі яких доказів, мотивів.

Оскільки законодавство не регулює коментовану діяльність органу опіки та піклування, дану прогалину слід долати за допомогою правил застосування аналогії. Рішення органу опіки та піклування має відповідати принципам поваги до честі і гідності, рівності перед законом, гласності та відкритості, змагальності сторін, диспозитивності, справедливості, добросовісності та розумності з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

Крім того, слід контролювати дотримання органом опіки та піклування дотримання вимог частини 5 статті 19 Сімейного кодексу України в частині обов'язковості проведення обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною.

Необхідно також приділити увагу процесуальному статусу, який займає в цивільному процесі про позбавлення батьківських прав займає орган опіки та піклування. Часто суди помилково залучають орган опіки та піклування в якості третьої особи. Це суперечить Цивільному процесуальному кодексу України. Треті особи, що не заявляють самостійних вимог, повинні мати відповідну процесуальну зацікавленість, тобто рішення суду повинно вплинути на їх права або обов'язки щодо однієї із сторін. Рішення суду про позбавлення батьківських прав не породжує юридичних прав чи обов'язків для органу опіки та піклування.

На нашу думку в даному питанні слід застосовувати частину 3 статті 26 Цивільного процесуального кодексу України, в якій зазначено, що у справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб. До таких суб'єктів поміж інших традиційно відносять прокуратуру. Орган опіки та піклування також повинен отримати відповідний статус органу, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Судова практика свідчить про те, що висновок органу опіки та піклування щодо рекомендації чи відмови у рекомендації позбавлення батьків їх батьківських прав по відношенню до дитини у більшості випадків співпадає з кінцевим судовим рішенням. В 5 випадках, в яких справу було досліджено до винесення рішення судом (по шостій справі рішення було пов'язане із смертю відповідача) рішення суду співпадало із висновком органу опіки і піклування.

Це може пояснюватись різними причинами. Орган опіки та піклування, виходячи зі свого призначення та повноважень, має бути набагато краще ознайомлений з умовами та атмосферою проживання дитини у конкретній

сім'ї. До опікунської ради, що є дорадчим органом при органі опіки та піклування, часто запрошуюються представники служб у справах неповнолітніх, управлінь у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, тощо. Представники зазначених органів повинні мати найбільш повну картину щодо неблагополучних сімей, вести з ними відповідну роботу тощо. Звідси і позиція законодавця про обов'язкову участь при розгляді справ про позбавлення батьківських прав.

Судове рішення у кожній справі має бути законним та обґрунтованим. Якщо суд ухвалює рішення, яке відповідає висновку органу опіки та піклування, то даний висновок можна вважати одним із основних доказів у справі (окрім інших обов'язкових фактів, що підлягають встановленню залежно від підстави, за якою приймається рішення про позбавлення батьківських прав).

Якщо ж суд прийме рішення, яке суперечить висновку органу опіки та піклування, в такому рішенні мають бути чітко визначені підстави незгоди суду із даним висновком. Частина 6 статті 19 Сімейного кодексу України чітко встановлює, що суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Слід також брати до уваги, що суд, розглянувши матеріали справи, заслухавши свідків та оцінивши докази, які знаходяться у справі, може встановити, що факт порушення прав дитини, який згідно статті 164 Сімейного кодексу України є підставою позбавлення батьківських прав, мав місце, але все одно відмовити у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, враховуючи тяжкість вказаної сімейно-правової санкції.

Таке право суду є додатковою гарантією того, що наявність формальних підстав не буде викликати автоматичного позбавлення батьківських прав, оскільки в першу чергу необхідно враховувати інтереси та права дитини.

Яскравим прикладом цього є справа про позбавлення батьківських прав Латиш Д. В. На тілі її малолітнього сина були зафіксовані сліди побоїв у

вигляді гематом та синців. Було прийнято рішення про відібрання дитини через наявну загрозу її життю та здоров'ю. У встановлений законом строк орган опіки та піклування звернувся з позовом до суду про позбавлення матері батьківських прав.

Заслухавши позиції сторін та дослідивши надані ними докази суд встановив, що тілесні ушкодження відповідачка нанесла дитині в період одразу після пологів. Відповідачка виховує дитину самостійно без батька, тому суд вважає, що факт жорстокого поводження з дитиною мав місце, але був спровокований складною психологічною та соціально-побутовою обстановкою, в якій відповідачка опинилась після народження дитини. Разом з тим, відповідачка регулярно відвідує дитину в будинку дитини, піклується про неї, надає матеріальну допомогу, прикладає зусилля для того, щоб відновити своє право на житло і отримати кімнату в гуртожитку, стала на облік до центру зайнятості.

Тому суд вважає, що хоча формально і мав місце факт жорстокого поводження відповідачки зі своєю дитиною, але враховуючи зазначені вище обставини відповідачка не заслуговує такого суворого виду юридичної відповідальності, як позбавлення батьківських прав. Разом з тим суд вважає за необхідне попередити відповідачку про неприпустимість у майбутньому жорстокого поводження з дитиною.

Даний приклад ілюструє виважену та обґрунтовану позицію суду, яка направлена на максимальне збереження цілісності сім'ї, недопущення позбавлення батьківських прав за формальними підставами, забезпечення материнства та дитинства.

Судовий розгляд справи

Процесуальний порядок розгляду справи про позбавлення батьківських прав окрім деяких особливостей здійснюється за загальними правилами позовного провадження, передбаченими Цивільним процесуальним кодексом України. Зазначені особливості передбачені як правило Сімейним кодексом України, зокрема положення щодо обов'язкової участі органу опіки та піклування при розгляді такої категорії справ та перелік органів, уповноважених на звернення до суду з відповідним позовом.

За загальним правилом позов про позбавлення батьківських прав пред'являється за місцем проживання відповідача (стаття 109 ЦПК). Частина 9 статті 110 зазначає, що позови до відповідача, місце проживання якого невідоме, пред'являються за місцезнаходженням майна відповідача чи за місцем його перебування або за останнім відомим місцем проживання відповідача чи постійного його заняття (роботи).

Якщо позов про позбавлення батьківських прав пред'являється уповноваженим органом до обох батьків, які проживають в різних місцях, позивач на власний розсуд звертається до суду за місцем проживання або місцезнаходженням одного з батьків. Таке положення закріплюється частиною 1 статті 113 Цивільного процесуального кодексу України.

Якщо позовна заява за формою та змістом відповідає вимогам статті 119, 120 ЦПК України, суддя відкриває провадження у справі. Після відкриття провадження у справі суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження у справі. Одночасно з копією ухвали про відкриття провадження у справі відповідачу надсилається копія позовної заяви з копіями доданих до неї документів, а третій особі - копія позовної заяви.

Після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову.

Відповідач може заперечувати проти позову, посилаючись на незаконність вимог позивача, їх необґрунтованість, відсутність у позивача права на звернення до суду або наявність перешкод для відкриття провадження у справі. Заперечення проти позову можуть стосуватися всіх заявлених вимог чи їх певної частини або обсягу.

Протягом одного місяця з дня відкриття провадження у справі повинно бути призначено і проведено попереднє судове засідання. Таке засідання є обов'язковим для кожної справи, крім випадків, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України. Попереднє судове засідання проводиться з метою з'ясування можливості врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи. На попереднє судове засідання запрошуються сторони та інші особи, що беруть участь у справі (треті особи, представники сторін та третіх осіб). Під час моніторингу членам моніторингових груп вдалося відвідати чотири досудових засідання.

На попередньому судовому засіданні суд з'ясовує чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду.

Якщо спір не врегульовано у досудовому порядку, суд:

- 1) уточнює позовні вимоги або заперечення проти позову;
- 2) вирішує питання про склад осіб, які братимуть участь у справі;
- 3) визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору і які з них визнаються кожною стороною, а які підлягають доказуванню;
- 4) з'ясовує, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо невизнаних обставин, та встановлює строки їх подання;
- 5) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про витребування доказів та виклик свідків, про проведення експертизи, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про судові доручення щодо збирання доказів;

б) у невідкладних випадках проводить огляд на місці, огляд письмових і речових доказів;

7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про вжиття заходів забезпечення позову;

8) вчиняє інші дії, необхідні для підготовки справи до судового розгляду;

9) визначає час і місце судового розгляду.

Попереднє судове засідання має також важливе значення через те, що лише до нього або під час нього сторони можуть надати суду докази, які обґрунтовують факти, на які вони посилаються як на підставу позову чи заперечень проти нього, або повідомити суд про наявність таких доказів. Якщо ж сторони не надали вчасно доказів, вони не приймаються судом окрім випадків, коли невчасність подання доказів мотивувалась поважною причиною. Таке положення прямо закріплено у статті 131 Цивільного процесуального кодексу України.

За нашими спостереженнями ця вимога не завжди виконується повністю. Так в двох випадках суд рекомендував позивачеві надати у якості доказу на наступному засіданні необхідні довідки: медичну довідку про наявність алкогольної залежності у відповідача, довідку про несплату відповідачем аліментів, розмір заборгованості і характеристику на відповідача від дільничного інспектора міліції. Один раз це трапилося під час попереднього розгляду справи і один раз – під час розгляду справи по суті.

Якщо сторона самотійно не може отримати певні докази, суд за клопотанням сторони зобов'язаний витребувати такі докази. В будь-якому разі сам суд не може виступати ініціатором витребування доказів, оскільки обов'язок доказування повністю лежить на сторонах, а суд приймає рішення в межах наданих йому доказів.

Всі сторони, які беруть участь у справі, повинні бути повідомлені про час і місце слухання справи. Якщо одна зі сторін або інша особа, що бере участь у справі, не з'явилася в судове засідання і про неї нема відомостей про

вручення судової повістки, суд відкладає розгляд справи в межах строків, зазначених вище. Також суд відкладає розгляд справи у випадку, коли про причини неявки було повідомлено, і суд визнав такі причини поважними.

Стаття 157 ЦПК встановлює, що суд розглядає справу в розумний строк, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більше як на один місяць. Практика розгляду цивільних справ свідчить, що передбачені Законом строки розгляду справ про позбавлення батьківських прав часто не дотримуються судами, вмотивовані постанови у випадку подовження такого строку судами не виносяться.

Ми намагалися відслідкувати цю тенденцію, однак це виявилось важко зробити – під час судового засідання рідко оголошувалася дата відкриття провадження, а обраний нами принцип незалежності не дозволяв членам моніторингової групи звернутися із відповідними запитаннями до учасників процесу. Однак така тенденція опосередковано підтверджується численними відкладаннями судових засідань через неявку окремих учасників процесу та з інших причин, а також перервами у судових засіданнях на місяць і більше.

Київський районний суд міста Харкова за позовом Козиревої О.М. до Козирєва В.С. про позбавлення батьківських прав прийняв ухвалу про відкриття провадження у справі 08.10.2001 року. Через численні неявки сторін, їх представників, органу опіки та піклування, свідків тощо, кінцеве рішення Суду було прийняте 17.07.2005 року.

Проблема частих відкладань розгляду справи є дуже актуальною для сучасного цивільного процесу в Україні. Загальна кількість відкладених протягом моніторингу судових засідань становила 22 випадки, з них 4 – досудові засідання. Можна вважати, що ми побачили 18 випадків відкладання судових справ. Основні причини: не з'явився відповідач – 8 випадки, не з'явився прокурор – 2 випадки, не з'явився орган опіки та піклування – 5 випадки. В інших 3-х справах перерва була викликана необхідністю залучення додаткових доказів (виклику нових свідків і

експертів) та представлення документів (остаточного висновку органу опіки і піклування, обставини справи про зґвалтування доньки відповідачки). Окремо важливо відмітити три випадки, коли судові засідання не відбулося і було перенесено через суддю: суддя слухав важливу кримінальну справу, суддя затримався на слуханні попередньої справи, судді не було 3 години і засідання не відбулося. Крім того майже всі засідання розпочиналися із затримкою від 10-15 хвилин до 1 години.

Відкладання справ призводить до недотримання дво- та тримісячного строку розгляду справи. Іноді цивільні справи в районних судах розглядаються роками. Тому особливу увагу слід приділяти дотриманню судами вимог Цивільного процесуального кодексу України у випадку неявки без поважних причин належним чином повідомленої сторони. ЦПК встановлює наступні правила:

1. Щодо позивача:

- у випадку першої неявки без поважних причин належним чином повідомленого позивача суд відкладає розгляд справи;

- у випадку повторної неявки без поважних причин належним чином повідомленого позивача суд залишає заяву без розгляду.

2. Щодо відповідача:

- якщо суд не має відомостей про причину неявки відповідача, повідомленого належним чином, або причину неявки буде визнано неповажною, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів (постановляє заочне рішення).

Отже, жодних законодавчих підстав відкладення розгляду справи у випадку неявки без поважних причин належним чином повідомленого відповідача немає. Нажаль, суди часто не притримуються даної процесуальної норми, відкладаючи по декілька разів судовий розгляд справи. З 8 випадків переривання судового засідання у зв'язку з відсутністю відповідача у 2 випадках засідання було проведено і за можливістю розглянуто важливі питання: допитані діти, представлені аргументи

позивача. Також за відсутністю відповідача були проведені два досудових засідання та одне слухання справи у кабінеті судді із винесенням рішення.

Що стосується заочного розгляду справи, якщо позов про позбавлення батьківських прав пред'являється до обох батьків, то заочний розгляд справи можливий у випадку неявки у судове засідання обох відповідачів. У разі зміни позивачем предмета або підстави позову, зміни розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача.

Заочний розгляд справи в цілому відбувається за загальними правилами, за винятком деяких доповнень та обмежень, передбачених Цивільним процесуальним кодексом України.

Не пізніше п'яти днів з дня проголошення заочного рішення, його копія направляється рекомендованим листом із повідомленням відповідачам.

Заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача, яка подається протягом десяти днів з дня отримання його копії.

Процедура заочного розгляду справи є новою для вітчизняного цивільного процесу. Вона дозволяє значно швидше розглянути справу по суті. Однак суди часто не застосовують таку форму цивільного процесу, вказуючи, що прийняття ухвали про заочний розгляд справи – це їх право а не обов'язок. Така теза є досить спірною, але неточність законодавства дозволяє суду зайняти і таку позицію.

Частина 4 статті 159 зазначає, що у випадку неявки без поважної причини належним чином повідомленого відповідача, суд вирішує справу на підставі наявних у ній даних чи доказів. Як бачимо, формулювання законодавця дає підстави стверджувати, що дане положення є імперативним, а значить обов'язковим для суду. В той же час, в статті 224 Цивільного процесуального кодексу України вказано, що у разі неявки в судове засідання відповідача, який належним чином повідомлений і від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або якщо зазначені ним причини визнані

неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів, якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

Часто суд тлумачить статтю 224 таким чином, що для ухвалення заочного розгляду справи необхідно два юридичних факти:

- позиція позивача, що не суперечить проти вирішення справи в порядку її заочного розгляду;
- бажання суду розглядати справу в заочному порядку.

На наш погляд, статтю 224 слід тлумачити в системній єдності з частиною 4 статті 159 ЦПК, тобто так, що ухвалення рішення про заочний розгляд справи є обов'язком суду і єдиною підставою не прийняття такої ухвали є небажання другої сторони (позивача).

Суд під час судового розгляду справи здійснює повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Носій інформації, на який здійснювався технічний запис судового засідання (касета, дискета тощо), є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. За клопотанням особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання за розпорядженням головуєчого. Особа, яка бере участь у справі, має право отримати копію інформації з носія, на який здійснювався технічний запис цивільного процесу.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. №151 за роздрукування однієї сторінки тексту на папері формату А4, що повністю або частково відтворює технічний запис судового засідання, встановлюється плата в розмірі 5 гривень.

Одночасно з проведенням фіксування технічними засобами секретарем судового засідання ведеться журнал судового засідання. Журнал судового засідання ведеться секретарем судового засідання та підписується ним невідкладно після судового засідання і приєднується до справи.

Згідно з пунктом 2-1 Прикінцевих та перехідних положень ЦПК, до 1 січня 2008 року повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу здійснюється судом тільки за вимогою особи, яка бере участь у справі, або за ініціативою суду. В усіх інших випадках хід судового засідання фіксується у протоколі судового засідання.

Розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуючого про зміст заявлених вимог та про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання, після чого з'ясовується, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи не бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду.

У разі розгляду справи за відсутності відповідача головуючий доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог, викладену в письмових поясненнях.

У разі відмови позивача від позову суд постановляє ухвалу про закриття провадження у справі.

Після доповіді у справі суд заслуховує пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі.

Якщо поряд із стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після пояснень сторони, третьої особи заслуховує пояснення їх представників. За клопотанням сторони, третьої особи пояснення може давати тільки представник. Особи, які звернулися до суду за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб, дають пояснення першими.

Якщо в справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної з них.

Якщо сторони та інші особи, які беруть участь у справі, висловлюються нечітко або з їх слів не можна дійти висновку про те, визнають вони

обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді - "так" чи "ні".

Саме на цьому етапі позивач (один з батьків або уповноважений сімейним кодексом України державний орган) пояснює суду на якій підставі пропонується позбавити відповідача батьківських прав, які докази надаються позивачем на підтвердження обставин, які становлять предмет позову. В свою чергу відповідач формулює свої заперечення проти позову та обґрунтовує їх з посиланням на надані суду докази.

Орган опіки та піклування надає суду вмотивований висновок щодо доцільності чи недоцільності позбавлення батьківських прав відповідача.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання один одному.

Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

Суд, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються.

Доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Така дефініція передбачається частиною 1 статті 57 ЦПК України. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів. В охоплених моніторингом судових засіданнях у якості доказів фігурували пояснення сторін та служб у справах неповнолітніх, показання свідків, висновки експертів (психологів, педагогів) та численні письмові докази (різноманітні довідки, листи, характеристики та клопотання, акти обстеження житлових

умов, тощо). Переважна кількість доказів відповідала заявленій підставі позбавлення батьківських прав.

Кожна сторона зобов'язана довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, коли вона законом звільняється від доказування. Це принципове положення Цивільного процесуального кодексу України, яке формує дух нового цивільного судочинства в Україні. В системній єдності з закріпленими ЦПК принципами диспозитивності, рівності та змагальності сторін, він означає, що суд за загальним правилом позбавляється права втручатись у процес доказування.

На відміну від кримінального судочинства, суд у цивільних справах за власною ініціативою не витребує жодних доказів, матеріалів, які мають доказове значення, не викликає свідків тощо. Суд не може рекомендувати стороні або обом сторонам надати якісь додаткові докази або вимагати від них надання таких доказів, якщо це прямо не передбачено Цивільним процесуальним кодексом України. Якщо суд все ж буде вчиняти такі дії, вони можуть вважатися порушенням принципу змагальності та диспозитивності, що може мати наслідком скасування судового рішення в апеляційному суді.

На практиці зустрічаються випадки, коли суд, керуючись багаторічною звичкою, прямо вказує стороні які докази їй необхідно надати суду.

Безперечно, нова позиція суду при відправленні цивільного судочинства, закріплена новим Цивільним процесуальним кодексом України, не позбавлена недоліків. Абстрагування суду від процесу доказування може призвести до того, що особа, право якої дійсно було порушено, не зможе добитися позитивного для себе рішення в суді лише через те, що вона не змогла (не встигла, не знала тощо) вчасно надати необхідні докази. При такій системі шанси виграти судовий процес, не маючи юридичної освіти або адвоката, значно знижуються.

Даний недолік яскраво підтверджується на прикладі справи Петрової С.В. проти Петрова В.В. про позбавлення батьківських прав. Позивачка мала

всі підстави для позбавлення свого чоловіка батьківських прав за пунктом 2 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України. Вона самостійно склала позовну заяву і подала її до районного суду.

Позивачка своєчасно отримала повістку про проведення попереднього судового засідання і прийшла у вказаний час до суду. Саме на цьому засіданні вона хотіла спитати суддю про час та порядок подання доказів у справі. Однак на попередньому судовому засіданні вона дізналася, що усі докази, що обґрунтовують обставини, на які вона посилялася як на підставу свого позову, необхідно було надати суду до або під час попереднього судового розгляду. Оскільки позивачка проживала в сусідньому населеному пункті, можливості у неї якимось чином привезти з дому зібрані документи не було.

Під час першого судового засідання позивачка заявила клопотання про залучення до матеріалів справи письмових доказів, які вона не встигла вчасно додати до позову. Несвоєчасність подання доказів вона мотивувала тим, що вона не є юристом за фахом, тому вона не знала про таке жорстке регулювання Цивільним процесуальним кодексом України строків та порядку подання доказів.

Адвокат відповідача заперечував проти залучення доказів у справі, мотивувавши це тим, що не знання позивачкою процесуального законодавства не є поважною причиною строків подання доказів у справі.

Вислухавши пояснення сторін, суд відмовив у прийнятті письмових доказів позивачки.

Кінцевим рішенням суду було відмовлено у задоволенні позовних вимог. Основною підставою відмови було визнано невиконання обов'язку доказування збоку позивачки.

Обов'язок сторін доказувати обставини, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог і заперечень, означає, що Закон прямо вимагає від сторін активних дій по збиранню та наданню суду доказів. Якщо сторона не зможе довести обставини, на які вона посиляється як на підставу своїх вимог

і заперечень, суд не встановить дані юридичні факти і рішення суду буде не на її користь.

Згідно зі статтею 61 Цивільного процесуального кодексу України, сторони звільняються від доказування обставин, що визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, є загальновідомими і не потребують доказування. Обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини (так звана преюдиція).

Вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Можна навести приклад розгляду справи про позбавлення батьківських прав на підставі пункту 6 частини 1 статті 164 Сімейного кодексу України (у випадку засудження за вчинення умисного злочину щодо дитини батьків або одного з них). Суд вже не розглядає по суті питання чи мало місце вчинення умисного злочину щодо дитини збоку батьків, оскільки це вже було предметом розгляду іншого суду у порядку кримінального судочинства. Достатньо лише вироку суду, в якому зазначено що такий злочин мав місце, щоб вважати цей факт встановленим.

Порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений.

Предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення.

Для встановлення у судовому засіданні зазначених фактів досліджуються показання свідків, письмові та речові докази, висновки експертів. Жоден доказ не має для суду заздалегідь пріоритетного значення.

Особливої уваги слід приділити порядку допиту свідків. Згідно статті 50 ЦПК свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи. Свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини.

Не підлягають допиту як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання;

2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, - про такі відомості;

3) священнослужителі - про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) професійні судді, народні засідателі та присяжні - про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв - без згоди дипломатичного представника.

За чинним Цивільним процесуальним кодексом України кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи.

Перед допитом свідка головуєчий встановлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань.

Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуєчий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі, після чого першою задає питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім інші особи, які беруть участь у справі. Суд має право з'ясувати суть відповіді свідка на питання осіб, які беруть участь у справі, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту особами, які беруть участь у справі.

Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи. Суд може дозволити допитаним свідкам залишити залу засідання суду до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

Свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні за його власною заявою, заявою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду. Під час дослідження інших доказів свідкам можуть ставити питання сторони, інші особи, які беруть участь у справі, суд.

Суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях.

Дуже часто при розгляді питання про позбавлення батьківських прав для встановлення тих чи інших обставин, що мають значення у справі, виникає необхідність допитати в якості свідка малолітню чи неповнолітню дитину. Члени моніторингових груп змогли дослідити 3 випадки допитування дітей, доречи всі в одному суді.

Більше того, стаття 171 Сімейного кодексу України прямо встановлює, що дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Конвенція про права дитини у статті 12 зобов'язує держави-учасниці забезпечити дитині, здатній формулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються її, і цим поглядам має приділятися належна увага, згідно з віком дитини та зрілістю.

Ці вимоги розширюються із ратифікацією Україною Європейської конвенції про здійснення прав дітей, норми якої за законом про ратифікацію поширюються зокрема на справи, пов'язані із встановленням опіки, піклування над дитиною та позбавлення, оспорювання та поновлення батьківських прав. Ратифікація Конвенції мала на меті розвиток умов для захисту прав та врахування найвищих інтересів дитини при вирішенні судами сімейних справ у випадках, коли це стосується дитини, та засвідчення наміру України дотримуватись міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав дітей.

Так за статтею 3 Конвенції дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати:

- a) отримувати всю відповідну інформацію;
- b) отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки;
- c) бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення.

За статтею 5 дитина може отримати додаткові процесуальні права, зокрема:

- a) права клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки;
- b) права клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках - адвоката;
- c) права призначити свого представника;

d) права здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі.

За статтею 6 Конвенції на судові органи покладаються додаткові обов'язки. Під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

a) визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

b) якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння:

- упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію;
- у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності - приватно) сам або через інших осіб чи інші органи в зрозумілій дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини;
- надає можливість дитині висловлювати її думки;

c) приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною.

Нажаль наданий момент механізми, передбачені Європейською конвенцією здійснення прав дитини ще не застосовують повною мірою у судовій практиці.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога. Свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головує роз'яснює обов'язок про необхідність

дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. Педагог з дозволу суду задавати питання допитуваній дитині, висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань.

У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуєчий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість задати йому питання.

Свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видаляється із зали судового засідання, крім випадків, коли суд визнав необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання.

Всі три допити дітей проводилися в присутності психолога. В першому випадку малолітня дитина на самому засіданні присутня не була, допит проводився у кабінеті судді за участю судді, шкільного психолога, представників сторін та родичів з обох сторін. Суддя до початку допиту запропонував не ставити дитині питання *«З ким хочеш залишитися? З батьком чи матір'ю?»*. Із виступу психолога після допиту було отримано інформацію, що перед нею ставилося завдання оцінити психологічний стан дитини, рівень розвитку і з'ясувати чи говорить дитина правду. За її словами дитина намагалася відповісти на всі запитання. Як метод оцінки ставлення дитини до ситуації і оцінки її психологічного стану психолог використала метод малюнку, запропонувавши дитині намалювати свою сім'ю. Також психолог надала рекомендації сторонам як налагодити взаємини дитини зі всіма родичами.

В другому випадку допит проводився у залі засідань у присутності психолога-педагога і педагога з інтернату, в якому виховується дитина. За оцінкою членів моніторингової групи дитині не було роз'яснено зрозумілою їй мовою її обов'язки. Однак суддя зміг знайти підхід до дитини, ставив

питання у зрозумілій для дитині формі, не тиснув на неї. Ставилися такі питання: *«Де ти зараз живеш? Чи подобається тобі в інтернаті? Як там харчують? Чи ображає тебе там хтось? Що ви робите в інтернаті? Чи ходив ти до школи до цього? Чи їздили ви з батьками на відпочинок? Які твої улюблені казки, іграшки?»*. На основі відповідей дитини психолог-педагог зробив висновок про фізичний і психічний стан дитини, її розвиток. За оцінкою психолога спостерігається педагогічна запущеність.

В третьому випадку допитувалися три дитини, всі у залі засідань у присутності психолога-педагога. В той час коли допитували одну дитину інші двоє не були присутніми. Знову ж дітям не було роз'яснено зрозумілою їм мовою їх обов'язки. Запитання були наступні: *«Де ви живете? Чи є у вас вдома їжа? Де ви навчаєтесь, як? Які взаємини у родині? Чи є мати? Як ставитися до можливості того, що мати буде позбавлена батьківських прав? Чи допомагає мати у вирішенні проблем?»*. Аналогічно психолог зробив висновок про стан дітей. На його думку діти не отримують достатньої материнської підтримки і піклування.

Після допиту свідків відбувається дослідження письмових доказів шляхом їх оголошення в письмовому засіданні та надання для ознайомлення особам, які беруть участь у справі. Особами, які беруть участь у справі, з приводу зазначених доказів можуть ставитися питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

Після цього, якщо в справі містяться речові докази, відбувається їх дослідження з обов'язковим пред'явленням для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам.

Дослідивши речові докази, суд здійснює відтворення звукозапису, демонстрацію відеозапису та досліджує їх, оголошує в судовому засіданні висновки експерта, залучає їх до справи, при необхідності користується усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціалістів.

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. Вислухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання осіб, які беруть участь у справі, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів.

Судові дебати є останнім етапом розгляду справи у судовому засіданні, після чого суд ухвалює рішення по суті справи. У судових дебатах виступають з промовами особи, які беруть участь у справі. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

Органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі. Суд не може обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Головуючий може зупинити промовця лише тоді, коли він виходить за межі справи, що розглядається судом, або повторюється. З дозволу суду промовці можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Після судових дебатів суд виходить до нарадчої кімнати спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, оголосивши орієнтовний час його проголошення.

Якщо під час ухвалення рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії, суд, не ухвалюючи рішення, постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду.

Після закінчення поновленого розгляду справи суд залежно від його результатів відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення або, якщо

вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву.

Розглянувши справу по суті суд ухвалює рішення. Рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених Цивільним процесуальним кодексом України. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Недотримання вимог законодавства щодо законності та обґрунтованості судового рішення може стати підставою його скасування апеляційним судом у випадку подання стороною або іншою особою, яка бере участь у справі апеляційної скарги.

Рішення суду складається з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної і регулятивної. У вступній частині зазначається час та місце його ухвалення, найменування суду, що ухвалив рішення, прізвище та ініціали судді, прізвище та ініціали секретаря судового засідання, імена сторін та інших осіб, які брали участь у справі, предмет позовних вимог. Описової частини включає узагальнений виклад позиції відповідача, пояснення осіб, які беруть участь у справі, інші докази, досліджені судом. В мотивувальній частині зазначаються встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини, мотиви, з яких суд вважає

встановлено наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти. В цій частині також визначається чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким, назви, статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався.

Останньою частиною судового рішення є резолютивна. В ній по суті міститься висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково, розподіл судових витрат, строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження.

Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання заяви про апеляційне оскарження (10 днів), якщо заяву про апеляційне оскарження не було подано. Якщо було подано заяву про апеляційне оскарження, але апеляційна скарга не була подана у строк, встановлений статтею 294 ЦПК, рішення суду набирає законної сили після закінчення цього строку (30 днів). У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Особа, позбавлена батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

б) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

До особистих немайнових прав, які втрачаються особою, позбавленою батьківських прав відносяться право на спілкування з дитиною, право на її виховання, на проживання з дитиною.

Також особа, позбавлена батьківських прав втрачає права по захисту дитини (на самозахист, на звернення до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини), передбачені статтею 154 Сімейного кодексу України.

Особи, позбавлені батьківських прав звільняється і від обов'язків щодо виховання дитини.

Захист майнових прав дитини

Важливою гарантією прав дитини, закріпленою частиною 2 статті 166 Сімейного кодексу України є те, що особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Обов'язок утримувати дитину може виконуватись через аліментні платежі або інших передбачених законом формах.

При задоволенні позову про позбавлення батьківських прав суди мають право за вимогою позивача вирішити питання про стягнення з батьків аліментів на утримання дітей, що передбачає стаття 248 Сімейного кодексу України. Законодавство надає суду право стягувати з батьків, позбавлених батьківських прав, аліменти за ініціативою суду, навіть, якщо про це в позові не заявляється.

Статистика розгляду справ про позбавлення батьківських прав за 2005 та 2006 рік свідчить, що лише у п'яти відсотках постановлених рішень вирішується питання про стягнення аліментів.

Так згідно з рішенням Зачепилівського районного суду Харківської області був задоволений позов органу опіки та піклування до батька й матері трьох неповнолітніх дітей. Відповідачі в судове засідання з'явилися і просили позов задовольнити, посилаючись на те, що вони не мають ні житла, ні грошей, а тому утримувати дітей не можуть.

З матеріалів справи не вбачається, що батьки дітей з об'єктивних причин не мають можливості утримувати дітей. З пояснень представників органів опіки та піклування, з актів, складених за місцем проживання відповідачів, вбачається, що останні не працюють, пиячать, за станом здоров'я мають можливість працювати. Суд позовні вимоги задовольнив, не стягнувши з відповідача аліменти на користь дітей.

Крім того, суди, стягуючи аліменти, не зазначають в рішеннях про їх стягнення на користь державних установ, органів опіки та піклування, дитячих закладів або закладів охорони здоров'я.

Між тим, відповідно до статті 193 Сімейного кодексу України, поміщення дитини до школи-інтернату, військового ліцею чи медичного закладу не є підставою для припинення стягнення аліментів. Перебування дитини в одному із державних закладів фінансується за рахунок бюджетних коштів, тому, згідно статті 248 Сімейного кодексу України передбачається перерахування коштів, які надходять на користь дитини на особистий рахунок у відділеннях Державного ощадного банку України.

На нашу думку важливо вказувати вимоги щодо виплати аліментів і захисту майнових прав дитини у висновку органу опіки та піклування при рекомендації позбавити батьків їх батьківських прав по відношенню до дитини. Як, наприклад, в однієї справі у висновку органу опіки та піклування містився наступний текст: *«позбавити батьківських прав і зобов'язати виплачувати аліменти на трьох неповнолітніх дітей, визнати право власності дітей на квартиру за місцем прописки матері»*. Такі формулювання є додатковою запорукою того, що відповідні положення з'являться у судовому рішенні.

За даними моніторингу «Дотримання права власності дітей-сиріт в Україні». Який у 2006 році реалізовував львівський регіональний благодійний фонд «Резонанс» за підтримки МФ «Відродження» аліменти призначаються судом, якщо є позовні вимоги. Відсутність позивних вимог щодо аліментів є однією з причин не призначення утримання судом. Якщо батьків позбавляють батьківських прав, або відбирають дитину, то під час судового розгляду ще не відомо чи буде дитина направлена до інтернату, а тим більше до якого. Тобто не ясно який заклад має право вимагати від батьків сплачувати на дитину утримання.

Як показують результати дослідження, аліменти чи утримання на дитину, яка перебуває в інтернаті не сплачуються, - за рішенням суду батьки переважно звільняються від сплати аліментів з огляду на непрацездатність. Навіть у випадках, коли аліменти все ж призначені, виконання судових рішень по стягненню аліментів з батьків вихованців інтернатів є

незадовільним. Так, наприклад, по Харківській області станом на вересень 2006 року за даними сайту Харківської обласної державної адміністрації „аліменти у школах-інтернатах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, отримує лише 31 дитина. У більшості випадків аліменти не сплачуються у зв'язку з тим, що батьки не працюють, ведуть бродячий або асоціальний спосіб життя, не працюють. Адміністрацією закладів надсилаються листи до районних виконавчих інспекцій за місцем проживання відповідачів – батьків, позбавлених батьківських прав. Але, як наголосила під час засідання колегії начальник служби у справах неповнолітніх Т. Печерських, відповіді на такі запити заклади опіки у більшості випадків не отримують. Не спрацьовує законодавство і в напрямку залучення таких "горе-батьків" задля сплати аліментів до громадських робіт на користь закладів, де утримується дитина. ”

Великою проблемою при розгляді справ зазначеної категорії є застосування норм пункту 2 статті 248 Сімейного кодексу України, в якому йдеться про збереження за дитиною права користування житлом, у якому вона проживала раніше.

Статтею 247 Сімейного кодексу України передбачається, що незалежно від переїзду дитини до опікуна чи піклувальника, поміщення її до навчального, виховного закладу, незалежно від часу проживання поза квартирою, не позбавляє її права на користування помешканням, у якому вона раніше проживала. Тобто, дитина має беззастережне право повернутися в це помешкання.

Як відмічається у Рапорті з моніторингу «Дотримання права власності дітей-сиріт в Україні» за Законом „Про охорону дитинства” суд у разі позбавлення батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав одночасно накладає заборону на відчуження майна дітей, про що повідомляє нотаріальну контору за місцем знаходження майна. Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками та особами, які їх замінюють, майнових та житлових

прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла. За Законом „Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13.01.2005 жилі приміщення, в яких проживали діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, до влаштування їх заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також щодо яких є рішення суду, не можуть бути відчужені без отримання згоди на таке від органів опіки та піклування, яка може надаватися лише в разі гарантування збереження права на житло таких дітей. Згідно з „Інструкцією про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України” від 03.03.2004 нотаріус за місцезнаходженням житла накладає заборону їх відчуження при одержанні повідомлення про набрання чинності рішення суду про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Накладання заборони провадиться шляхом вчинення напису про це на повідомленні про набрання чинності рішення суду про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Один примірник повідомлення з написом нотаріуса про надходження заборони надсилається відповідному органу опіки та піклування, за місцем проживання дитини, а другий - залишається у справах нотаріуса. Накладання заборони реєструється нотаріусами в реєстрі для реєстрації заборон.

В рамках нашого дослідження з’ясувалося, що жодний з опитаних дітей після судового процесу не знав про свої майнові та житлові права, чи є закріпленим за ним житло, майно, чи перераховуватимуть його біологічні батьки кошти на утримання, хто і як буде ними розпоряджатись. Оскільки з можливими подальшими змінами місця перебування діти все більше відриваються від своїх біологічних батьків, від своєї громади, така необізнаність знижує самооцінку дитини, формує повну зневіру у майбутньому.

Дії, спрямовані на збереження біологічної сім'ї

Розлука з біологічними батьками внаслідок позбавлення останніх батьківських прав є досить травмуючою подією в житті дитини, тому останнім часом правозахисні організації зосереджують увагу на принципі збереження єдності біологічної сім'ї. І на суди покладається досить складне у багатьох випадках неоднозначне завдання: прийняття рішення щодо доцільності чи недоцільності вилучення дитини з родинного середовища, якщо батьки неналежним чином виконують свої обов'язки стосовно неї, захистити право дитини на безпечне середовище.

За кордоном, зокрема у Сполучених Штатах Америки, законодавство вимагає від служб із захисту прав дітей докласти максимум зусиль для збереження єдності сім'ї та попередження вилучення з неї дитини. Звісно, не кожна сім'я може або має бути збережена; дитину потрібно вилучати, коли батьки не можуть гарантувати безпечне середовище для неї. Тому в першу чергу слід зважати не тільки на тимчасову безпеку дитини, а й на її довготермінове благополуччя.

Вважається, що позбавлення батьків батьківських прав є надзвичайним заходом впливу на осіб, які порушують батьківські обов'язки. Тому питання про його застосування може бути вирішено судом лише після повного, всебічного й об'єктивного з'ясування ним обставин справи і характеру ставлення батьків до дітей. Судді при прийнятті рішень про позбавлення батьківських прав повинні керуватися українським законодавством та експертним висновком, наданим працівниками служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які перевіряють стан догляду та виховання дітей у сім'ях на предмет забезпечення належних умов для повноцінного розвитку дитини.

Однак нерідко робота державних організацій, відповідальних за захист прав дітей, є малоефективною. Зважаючи на кількість сімей, які опинились у складних життєвих обставинах і перебувають на обліку, навантаження на одного практичного працівника є з великим, що не дає змоги належним

чином виконувати профілактичні заходи.

Важливим моментом є підтримка зв'язків з біологічними батьками та родичами (якщо це не суперечить інтересам дитини). Лише 5 з 30 опитаних в рамках моніторингу дітей зустрічались з батьками чи кимось з родичів протягом 1 півріччя 2007 року, в свою чергу лише двоє з них мали регулярні зустрічі. Вісім дітей мають повну і достовірну (на їх погляд) інформацію про місцезнаходження своїх біологічних батьків, інші мають якісь припущення, або такою інформацією не володіють.

Так, з тридцяти опитаних дітей, позбавлених батьківського піклування 24 відповіли, що вони хотіли б потрапити не до інтернатних закладів, а під опіку, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу. На їхній погляд це створило б більшу вірогідність повернення у біологічну родину в подальшому. Такої можливості вони не мали. (Це може бути пов'язане з тим, що всі опитувані мають більше двох років перебування в інтернатному закладі, а інститут прийомної сім'ї почав насправді активно розвиватись лише два роки тому).

Президент України Віктор Ющенко виступає за негайну зміну підходів до питання позбавлення батьківських прав. Відповідне доручення Кабінету Міністрів Глава держави дав у червні 2005 року під час круглого столу «З любов'ю та турботою до дітей», що проходив у Києві.

За словами українського лідера, існуючу нині процедуру позбавлення батьківських прав можна назвати «справжньою гільйотиною». Віктор Ющенко висловив переконання, що батькам слід обов'язково дати можливість повернути дитину, адже, «якими б вони не були, батьки завжди для неї будуть існувати».

Отже, процес позбавлення батьківських прав порівнюють із "гільйотиною", оскільки він не передбачає шансів для батьків виправитися, "схаменутися і повернути собі дитину". Більше того, під час вирішення справ стосовно виховання дітей інтереси останніх фактично не представляються професійно, не створена система фахового оцінювання

соціального функціонування родини та можливості соціальної реабілітації батьків.

Таким чином, досі гострим залишається питання запровадження професійних підходів до оцінювання ситуації у сім'ях, які опинились у складних життєвих обставинах. Такі підходи сприятимуть застосуванню затвердженого чинним міжнародним законодавством принципу збереження єдності біологічної сім'ї. Якщо впровадження інституту соціальної експертизи таки відбудеться в Україні, то спеціально підготовлені фахівці здійснюватимуть не тільки всебічну оцінку ситуації, що склалася в сім'ї, яка опинилась у складних життєвих обставинах, а й безпосередньо представлятимуть інтереси клієнтів у суді під час розгляду справ щодо позбавлення батьківських прав та вилучення дитини з родини без позбавлення батьківських прав.

В нашій країні вирішенням проблем, пов'язаних з допомогою дітям, які не отримують належного догляду та виховання в родині, займаються: управління (відділи) у справах сім'ї та молоді регіональних і місцевих державних адміністрацій; органи опіки і піклування; служби у справах неповнолітніх; кримінальна міліція у справах неповнолітніх органів внутрішніх справ; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; органи державної влади; громадські, благодійні, релігійні організації.

Важливу роль у збереженні біологічних родин мали б відігравати *органи опіки та піклування*. Проте фактично функції цих органів покладено на громадські опікунські ради державних адміністрацій районів, районів міста Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад.

Органи опіки та піклування на нинішньому етапі забезпечують не стільки вирішення питань щодо притягнення до відповідальності осіб, які порушують права дитини, як:

- встановлення статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування;

- надання опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, та застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- соціального захисту і захисту особистих, майнових, житлових прав та інтересів дітей;
- надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, власником якого є дитина;
- забезпечення пріоритетних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; подання заяв, клопотань, позовів про захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Органи опіки та піклування мають право перевіряти умови влаштування, утримання, виховання, навчання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, можуть переводити дітей, життю та здоров'ю (у тому числі психічному) яких загрожує небезпека, до інших форм влаштування дітей. Присутність представника органів опіки та піклування на судових засіданнях є обов'язковою в разі, якщо розглядається справа стосовно дитини або з питань, що зачіпають права дитини.

Інша організація, причетна до координації діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - це *служба у справах неповнолітніх*, яка:

- бере участь у здійсненні заходів щодо соціального захисту і захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і несе відповідальність за їх дотримання, а також координує здійснення таких заходів;
- оформляє документи на усиновлення і застосування інших форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначених законом;

- оформляє клопотання щодо переведення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на інші форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснює контроль за умовами влаштування і утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснює моніторинг діяльності стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- здійснює інші заходи стосовно дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», стаття 12).

Для виконання функцій щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у складі служби у справах неповнолітніх створюється окремий підрозділ, діяльність якого визначається в установленому порядку. Штатна чисельність такого підрозділу встановлюється залежно від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Згідно з Законом України №609-V «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх» слово «неповнолітні» замінено словом «діти», «служби у справах неповнолітніх» на «служби у справах дітей». У даному моніторингу зустрічаються два поняття, що є тотожними.

У разі відсутності відомостей про батьків та родичів дитини, залишеної в пологовому будинку чи іншому медичному закладі, адміністрацією медичного закладу складається відповідний акт, на підставі якого служба у справах неповнолітніх за місцем знаходження медичного закладу приймає рішення про передачу її на усиновлення після досягнення дитиною двомісячного віку або влаштування під опіку, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У разі встановлення факту відсутності батьківського піклування щодо дитини орган опіки та піклування зобов'язаний протягом одного дня забезпечити тимчасове влаштування такої дитини до вирішення питання про форму влаштування дитини. Особа, якій стало відомо про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, зобов'язана негайно повідомити про таку дитину службу у справах неповнолітніх або орган внутрішніх справ за місцем її перебування.

Служба у справах неповнолітніх разом з органом внутрішніх справ після одержання відомостей про дитину, позбавлену батьківського піклування, і протягом двох місяців повинна вжити заходів щодо надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Встановлення фактів відсутності батьківського піклування реєструється у книзі первинного обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

-центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють:

- соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах;
- соціальну підтримку сім'ї, соціальне інспектування сімей, які опинились у складних життєвих обставинах;
- інформаційні і консультативні соціально-педагогічні послуги сім'ям;
- психологічну підтримку сім'ї;
- розробку та розповсюдження соціальної реклами здорового сімейного способу життя;
- організацію сімейного дозвілля, спілкування, відпочинку.

Стосовно соціального супроводу саме сімей, які перебувають у складних сімейних обставинах, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді надають їм комплекс необхідних соціальних послуг, спрямованих на подолання кризи та вирішення проблемних питань. Комплекс цих соціальних послуг має бути адекватним виду кризи. Серед послуг, які надаються спеціалістами ЦСССДМ найчастіше це: вирішення

міжособистісних, внутрішньо-особистісних проблем, сприяння у пошуках роботи чи шляхів додаткового заробітку, представлення інтересів клієнтів в органах влади, захист прав клієнтів, допомога в оформленні необхідних документів, поновлення втрачених тощо.

Слід зазначити, що соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, не є єдиною формою роботи з такими сім'ями. Так, якщо сім'я відмовляється від соціального супроводу, вона може отримувати соціальні послуги, як любий інший клієнт на основі звернення.

-районний відділ соціального захисту забезпечує надання:

- допомоги сім'ям у виконанні матеріально-побутової (економічної) функції через надання різних видів матеріальної допомоги (субсидій, виплат на дітей, пенсій, гарячих обідів, компенсацій, пільг тощо);
- допомоги сім'ям у виконанні виховної функції (надання безкоштовних квитків на свята, в музеї дітям з малозабезпечених сімей) тощо.

- районний відділ освіти:

- виявляють дітей, які вимагають захисту прав у сім'ї та суспільстві;
- надають матеріальну допомогу дітям з малозабезпечених сімей, організовують їх предметне дозвілля та відпочинок.

- кримінальна міліція у справах неповнолітніх:

- здійснює обстеження житлово-побутових умов життя сім'ї, виявлення асоціальної та аморальної поведінки батьків, ізоляція дітей від таких умов життя і передача їх у притулок, інтернат соціального патронажу до вирішення майбутнього;
- запрошує батьків на засідання у виконком для бесіди з ними, попередження про необхідність виконувати батьківські обов'язки щодо дитини та інформує про відповідальність за невиконання цих обов'язків;
- готує звернення до громадських організацій та трудових колективів з проханням вплинути на виконання батьками своїх обов'язків щодо

дітей;

- допомагає у розшуку сім'ї бездоглядної дитини, виявленні можливостей повернення туди дитини.

- *дільничні інспектори міліції: за заявами сусідів, членів сім'ї, здійснюють*

- відвідування сім'ї з метою перевірки інформації і попередження про відповідальність батьків за невиконання обов'язків щодо дітей, роблять запис у протоколі виявлених правопорушень; ставлять на облік неблагополучних дітей і батьків, які недбало виконують свої обов'язки щодо дітей; проводять рейди-перевірки стану сім'ї через зовнішній огляд дітей, умов життя, бесіди з батьками і дітьми; допомагають у влаштуванні батьків на лікування від алкогольної та наркотичної залежності; допомагають службі у справах неповнолітніх оформити опіку та піклування.

Очевидно, що існуюча система допомоги дітям, які не отримують належного догляду та виховання в родині, відзначається деякою розпорошеністю і дублюванням функцій. З іншого боку, не у повному обсязі використовуються можливості залучення різного роду державних і недержавних організацій до поліпшення становища в родині, її соціальної реабілітації. І це призводить до того, що дитину доводиться вилучати з родини і в більшості випадків передавати на виховання до державного стаціонарного закладу.

При позбавленні батьків батьківських прав існує низка проблем, які перешкоджають захисту інтересів дітей у справах стосовно вирішення їхнього статусу (за **Т.Семигіна, Позбавлення батьківських прав. Проведення соціальної експертизи в судах**):

відсутність єдиних критеріїв оцінки жорстокого поводження та належного виконання батьківських обов'язків щодо дітей зумовлює відмінності у тлумаченні різними фахівцями суті цього явища, а також таких понять, як "ухилення від виконання батьківських обов'язків", "експлуатація дитини"; "поважні причини, які не дозволяють забрати

дитину додому". Це, в свою чергу ускладнює процес захисту прав дитини як на етапі прийняття рішення про необхідність подання позову до суду, так і під час судового впровадження;

обмежений проміжок часу, протягом якого суддя ознайомлюється з документами справи про позбавлення батьківських прав. Через надмірне навантаженню судів це може відбуватися і безпосередньо під час судового засідання. При цьому брак часу не завжди дає змогу суддям об'єктивно оцінити ситуацію в родині;

упередження щодо батьків, діти яких виховуються в інтернатних закладах: сім'ї, діти яких перебувають на вихованні в інтернатних закладах, за знають стигматизації в суспільстві. Відповідно таке ставлення до цієї групи батьків притаманне в більшості випадків суддям, працівникам закладів, служб у справах неповнолітніх; представникам органів опіки та піклування - власне всім тим фахівцям, на яких покладено відповідальність за прийняття рішень про долю дитини. Нехтування потенціалом батьків у вирішенні проблем, які призвели до жорстокого поводження з дітьми, - і натомість визнання перебування в інтернатній установі найкращою альтернативою догляду в родині біологічних батька або матері може призвести до порушення інтересів дитини;

прийняття суддею рішення на основі власної системи цінностей: при розгляді справ в сфері сімейного законодавства судді часто керуються власними уявленнями про належне виконання батьківських обов'язків та типових характеристик батьків, спроможних достатньо добре виховувати дитину. Так уявлення зазвичай ґрунтуються не на спеціальних знаннях потреб дитини, а на особистому досвіді та віддзеркалюють стереотипи щодо батьківства, поширені в українському суспільстві;

недостатній кваліфікаційний рівень фахівців, які мають право звернутися з позовом щодо позбавлення батьківських прав: часто представникам органів опіки та піклування, працівникам дитячих закладів та закладів охорони здоров'я, служб у справах дітей не вистачає знань та

навичок з таких тем, як первинне оцінювання становища родини, насильство, робота з кризовими сім'ями, ресурси громади, сімейне та кримінальне законодавство тощо. На практиці це виявляється в тому, що діти, стосовно батьків яких є всі підстави для позбавлення батьківських прав, можуть тривалий час перебувати в ситуації невизначеного статусу, систематично зазнаючи жорстокого поводження з боку батька або матері. Можливий також інший варіант, коли висновок органів опіки та піклування стосовно доцільності позбавлення батьківських прав (який часто використовують як один з доказів при розгляді відповідних позовних вимог і який апріорі повинен містити результат незалежної оцінки) складається позивачем - представником дитячого будинку.

Низка перелічених проблем призводить до того, що у випадку проживання дитини в інтернатному закладі, суд часто ухвалює формальні рішення на користь інституції. Іноді процес розгляду позову щодо позбавлення батьківських прав та прийняття судом підсумкового рішення може тривати лише кілька хвилин; достатньою підставою для рішення судді стає коротка суб'єктивна негативна характеристика поведінки батька або матері, надана в усній формі представником дитячого будинку.

прийняття вже на попередньому етапі (ще до порушення справи й судового засідання) *рішення на користь батьків дітей середнього та старшого шкільного віку*. Адже ті особи, які мають право звернутися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав (ст. 165 Сімейного Кодексу), у тих випадках, коли мова йде про долю підлітка, часто це повноваження не застосовують, бо старших вихованців інтернатних закладів в Україні всиновлюють рідко і після закінчення школи ті, як правило, повертаються до біологічної родини. На думку деяких представників відповідальних органів та служб, неподання позову до суду є певним заходом захисту дітей від "помсти" батьків у майбутньому. Також опікуни - родичі батьків - та самі діти часто не ініціюють розгляд справ про позбавлення батьківських прав. Таке прагнення дітей та їхніх опікунів "не

нашкодити" своїм стосункам з батьками має зворотний бік: збереження батьківських прав означає, що на дітей після досягнення ними повноліття покладатиметься обов'язок утримувати батьків;

надання судом переваги матері перед батьком; недооцінювання можливостей останнього у вихованні дитини.

Таким чином у деяких випадках процес позбавлення батьківських прав може мати поверхневий характер та не включати ретельної попередньої підготовки. Неврахування під час розгляду справ потенціалу батьків призводить не лише до порушення їхніх інтересів, а й впливає на становище самих дітей. У той же час висновки та матеріали, надані відповідальними органами та службами не містять аналізу ризиків ситуації в родині, що викривлює об'єктивність оцінки причин, які призвели до ухилення/відмови батьків від виконання батьківських обов'язків. Одним з шляхів вирішення проблеми є запровадження соціальної експертизи при розгляді справ про позбавлення батьківських прав у судах загальної юрисдикції. Введення посади соціального експерта дасть змогу суддям отримувати незалежну та компетентну оцінку від третьої сторони, полегшуючи процес прийняття рішення.

Отже, попри недосконалість законодавства стосовно прав дітей, їх судовий та позасудовий захист можливий сьогодні в Україні за умови поінформованості й наполегливості всіх дорослих, а не лише опікунів та батьків дитини. Сторонніх у справі забезпечення й захисту прав дитини немає – саме цьому нас вчить Конвенція ООН про права дитини.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

**судової практики по розгляду цивільних справ
про позбавлення батьківських прав, розглянутих судами м. Харкова та
Харківської області у 2005 - 2006 роках.**

Н.О. Міненкова

суддя Апеляційного суду

Харківської області

Щоб повірити в добро,
необхідно самому поспробувати
робити добро.

Л.М. Толстой

Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і складається із Закону України „Про охорону дитинства” від 21.04.2001 року №-2402-111, а також інших нормативно - правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Відповідно до ст. 11 Закону України „Про охорону дитинства”, сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Право дитини на отримання належного сімейного виховання виникає у неї з моменту народження.

Між тим, в Україні існує сумна статистика, яка свідчить про те, що дуже багато дітей такого права позбавлені в силу різних обставин: небажання або неможливості здійснювати обов'язки з утримання та

виховання дітей батьками дитини, їх пияцтво та аморальна поведінка. В результаті постає питання про позбавлення їх батьківських прав або відібрання дітей від батьків.

За 2005 рік місцевими судами м. Харкова та Харківської області розглянуто цивільних справ про позбавлення батьківських прав з ухваленням рішення - 887, у тому числі із задоволенням позову - 855. У 2006 році до судів надійшло цивільних справ зазначеної категорії - 1099, з яких ухвалено рішень - 924, заочних - 218, у тому числі із задоволенням позову - 892 (дані статуправління Територіального управління Державної судової адміністрації у Харківській області).

Перевірка більшості цивільних справ про позбавлення батьківських прав, розглянутих судами за вказаний період свідчить про неповне застосування судами норм Сімейного Кодексу України та іншого законодавства, яке регулює ці правовідносини, що негативно впливає на таку кричущу проблему нашого суспільства, як дитяча безправність, бездоглядність, безпритульність і беззахисність.

Згідно з вищезазначеними статистичними даними, більшість цивільних справ про позбавлення батьківських прав було розглянуто судами Харківської області (райони: Балаклійський, Харківський, Зміївський, Краснокутський, Дергачівський, Лозівський, Первомайський та інші), де відмічається низький соціальний рівень життя жителів цих районів, відсутність у них житла, роботи, та інших необхідних умов для нормального життя.

Основними підставами позбавлення батьківських прав є загальне пияцтво батьків та ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дітей.

У деяких цивільних справах, де вирішувалось питання про позбавлення батьківських прав обох батьків, було встановлено, що діти проживають в будинках, де за несплату батьками комунальних послуг відключені світло, опалення, водопостачання. В квартирі, крім батьків, проживали діти віком

5, 10, 11 років.

У цивільній справі за позовом Руновщинської селищної ради Зачепилівського району Харківської області до громадянки Р. про позбавлення батьківських прав було встановлено, що остання житла немає, проживає з сином, 1993 року народження, в приміщенні без опалення і світла, працює сторожем на фермі, отримуючи заробітну плату в розмірі 237 гривень. Дитина знаходиться з матір'ю весь час на фермі, спить з худобою.

З пояснень відповідачки вбачається, що вона заперечувала проти позбавлення її батьківських прав, посилаючись на те, що не має грошей і сил утримувати сина, який її не слухає. Суд прийшов до висновку про задоволення позовних вимог, пославшись також на пояснення представника позивача про те, що хлопчик поводить себе агресивно по відношенню до своїх однолітків і таким чином дратує громаду села.

За змістом п.2 ч.1 ст. 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які порушують батьківські обов'язки, та є способом захисту прав та інтересів дитини, а тому питання про застосування такого заходу впливу до батьків нерозривно пов'язане з питанням захисту прав та інтересів дитини.

Ухилення від виконання батьківських обов'язків передбачає винну поведінку батька чи матері щодо виконання ними таких обов'язків. Необхідно також враховувати характер та особу батьків, інші конкретні обставини.

По даній справі не можна говорити про винну поведінку матері, оскільки остання не ухилялась від виховання дитини, а в силу об'єктивних причин не мала можливості належно виховувати та утримувати дитину. У даному випадку можливо було поставити питання про відібрання дитини та направлення її до державного закладу без позбавлення матері прав щодо сина.

Норми зазначеної статті не вимагають попереднього застосування до винуватих матері, батька заходів попереднього, досудового впливу (накладення адміністративної відповідальності, розгляд їхньої поведінки органом опіки та піклування, виховний вплив з боку дільничного уповноваженого міліції тощо).

Але, коли в судовому засіданні батьки будуть просити суд надати їм строк для виправлення і суд прийде до висновку, що це каяття є щирим, можливим є відкладення розгляду справи на певний час для з'ясування: наскільки після каяття змінилася поведінка того, до кого пред'явлений позов про позбавлення батьківських прав.

Суд може відмовити в позові та попередити відповідача, що у разі продовження протиправної поведінки він буде позбавлений батьківських прав. Але таке попередження може мати місце у разі, якщо суд буде впевнений у тому, що залишення дитини з батьком, матір'ю не становить реальної небезпеки для її життя та здоров'я.

На день розгляду справи сину відповідачки виповнилось 12 років, але в порушення ст.171 СК України суд не врахував думку дитини при вирішенні питання, що стосується її життя.

Конвенція про права дитини у статті 12 зобов'язує держави - учасниці забезпечити дитині, здатній формулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються її, і цим поглядам має приділятися належна увага, згідно з віком дитини та зрілістю.

З 200 переглянутих цивільних справ даної категорії жодного разу суди на виконання зазначеної норми закону думку дітей, по відношенню до яких їх батьки були позбавленні батьківських прав, не з'ясовували.

Можливо, було б правильним започаткувати в судах спеціалізацію з розгляду даної категорії справ, щоб справи розглядали судді обізнані про увесь комплекс законодавства, що регулює ці правовідносини, щоб виключити помилки та механічний підхід до їх вирішення.

У деяких районних судах Харківської області мали випадки, коли

ставилося питання про позбавлення батьківських прав по відношенню до дітей, які досягли повноліття, що не передбачено нормами Сімейного кодексу, оскільки батьківські права тривають до повноліття дитини.

Крім того, хотілося б зазначити, щоб суди уважно застосовували норми нового Сімейного кодексу, зокрема статтю 164, якою передбачено позбавлення батьківських прав неповнолітніх батьків лише у двох випадках, визначених пунктами 1 (не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявили щодо неї батьківського піклування) та 3 (жорстоко поводяться з дитиною).

Ст. 70 КпШС допускала позбавлення батьківських прав неповнолітніх батьків без застережень.

Задовольняючи позовні вимоги про позбавлення батьківських прав суди у більшості справ не вирішують питання про стягнення з батьків аліментів на утримання дітей, що передбачає ст. 248 СК України. Про це свідчать і статистичні дані за 2005 та 2006 рік, згідно з якими лише у п'яти відсотках постановлених рішень вирішувалось питання про стягнення аліментів.

Згідно з рішенням Зачепилівського районного суду Харківської області був задоволений позов органу опіки і піклування до батька та матері трьох неповнолітніх дітей.

Відповідачі в судове засідання з'явилися і просили позов задовольнити, посилаючись на те, що вони не мають ні житла, ні грошей, а тому утримувати дітей не можуть.

З матеріалів справи не вбачається, що батьки дітей з об'єктивних причин не мають можливості утримувати дітей. З пояснень представників органів опіки і піклування, з актів, складених за місцем проживання відповідачів, вбачається, що останні не працюють, пиячать, за станом здоров'я мають можливість працювати. Суд позовні вимоги задовольнив, не стягнувши з відповідачів аліменти на користь дітей.

Рішенням Двурічанського районного суду Харківської області суд, позбавляючи батьківських прав батька та мати малолітньої С. у рішенні не зазначив про подальше влаштування дівчини або передачу її органу опіки і піклування для подальшого влаштування до державного закладу. Аліменти з батьків також не стягнуті. Крім того, як вбачається з матеріалів справи, дівчинка проживала разом з батьками в трикімнатній квартирі, яка була приведена батьками дівчини до стану невідповідного до санітарних норм, але питання про право на дану квартиру малолітньої С. в судовому засіданні не обговорювалось.

Куп'янським районним судом Харківської області розглянутий позов міжрайонного прокурора до громадянки С. та К., третя особа - служба у справах неповнолітніх, про позбавлення батьківських прав. Відділ опіки і піклування до участі у справі не притягнутий. Відповідачка від доньки відмовилась, залишивши її одну та виїхавши до іншого міста. Відповідач К. - батько дівчини знаходиться в місцях позбавлення волі і в своїх письмових поясненнях з позовними вимогами погодився та просив стягнути з нього на користь доньки аліменти.

Суд задовольнив позовні вимоги про позбавлення батьківських прав, аліменти не стягнув.

Такий спрощений підхід до вирішення справ про позбавлення батьківських прав створює атмосферу повної безвідповідальності тих батьків, які ухиляються від своїх батьківських обов'язків з виховання, утримання дітей, вони пиячать, створюють неможливі побутові умови для своїх дітей, а після позбавлення батьківських прав взагалі звільняються від усіх обов'язків.

Крім того, суди, стягуючи аліменти, зазначають в рішеннях про їх стягнення на користь державних установ, органів опіки і піклування, дитячих закладів або закладів охорони здоров'я.

Між тим, відповідно до ст. 193 СК України, поміщення дитини до школи - інтернату, військового ліцею чи медичного закладу, іншого

державного чи комунального закладу не є підставою для припинення стягнення аліментів.

При позбавленні особи батьківських прав вона втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання. Разом з тим, така особа не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Відповідно до ч.2 ст. 166 СК України особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Законодавство надає суду право стягувати з батьків, позбавлених батьківських прав аліменти за ініціативою суду, навіть, якщо про це в позові не заявляється.

За рішенням суду аліменти можуть перераховуватися на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України як гарантія її матеріальної незалежності в майбутньому. Але механізм перерахування цих коштів мало відомий. Так, у деяких справах суди, стягуючи аліменти на утримання дитини, яка передана органу опіки і піклування для подальшого влаштування у державний дитячий заклад, зобов'язували перераховувати аліменти на депозитні рахунки Державної виконавчої служби району, щоб у подальшому, після відкриття особистого рахунку, ці гроші були перераховані на відкриті особисті рахунки дитини. В інших справах суд, вирішуючи питання про стягнення аліментів, зобов'язує перераховувати їх на користь органів опіки і піклування або інших державних установ.

У справі за позовом служби у справах неповнолітніх Чугуївської райдержадміністрації про позбавлення батьківських прав гр. З. за рішенням Чугуївського районного суду аліменти стягнуті на користь держави.

Між тим, перебування дитини у одному із державних закладів

фінансується за рахунок бюджетних коштів. Тому, ст. 248 СК України передбачається перерахування коштів, які надходять дитині на її особистий рахунок у відділеннях Державного ощадного банку України.

Рішенням Балаклійського місцевого суду Харківської області від 12 грудня 2002 р. задоволені позовні вимоги Балаклійської райдержадміністрації до К. про позбавлення батьківських прав. Діти передані органу опіки і піклування для подальшого влаштування до дошкільного закладу. Аліменти стягнуті на користь дитячого дошкільного закладу.

Між тим, перебування дитини у одному із державних закладів фінансується за рахунок бюджетних коштів. Тому ст. 248 Сімейного кодексу України передбачається перерахування коштів, які надходять на користь дитини на особистий рахунок у відділеннях Державного ощадного банку України.

Але механізм таких розрахункових операцій не розроблений, що створює умови для зловживань.

Великою проблемою при розгляді справ зазначеної категорії є застосування норм п. 2 ст. 248 СК України, в якому йдеться про збереження за дитиною права користування житлом, у якому вона раніше проживала.

Відповідно до ст. 18 Закону України від 26 квітня 2001 року №-2402-111 „Про охорону дитинства" держава забезпечує право на проживання дитини в таких санітарно - гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла покладений на органи опіки та піклування.

Ст. 25 зазначеного вище Закону передбачається також і те, що у разі передачі дітей, позбавлених батьківського піклування під опіку чи піклування, влаштування в будинки дитини, дитячі будинки, школи -інтернати, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї жила

приміщення, в якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу перебування їх у цих закладах, у опікунів чи піклувальників незалежно від того, чи проживають у жиллому приміщенні, з якого вибули діти, інші члени сім'ї. Жиле приміщення, яке зберігається за дітьми, може бути передано в оренду іншим громадянам на строк до повернення дітей із зазначених закладів (нормою закону не передбачено порядок отримання коштів за оренду цим приміщенням та не зазначений розпорядник цих коштів).

При вирішенні питань про влаштування дітей, позбавлених батьківських прав до державних чи комунальних закладів суди не з'ясовують статус житлових приміщень, в якому проживали діти, за ким з батьків це житло зареєстровано, чи залишаються у ньому хтось проживати.

Статтею 247 СК України передбачається, що незалежно від переїзду дитини до опікуна чи піклувальника, поміщення її до навчального, виховного закладу, незалежно від часу проживання поза квартирою, не позбавляє її права на користування помешканням, у якому вона раніше проживала. Тобто, дитина має беззастережне право повернутися в це помешкання.

А тому, законодавство надало право суду одночасно з позбавленням батьківських прав за власною ініціативою вирішувати питання про збереження за дітьми житлових приміщень, де вони проживали разом з батьками.

При розгляді Куп'янським районним судом Харківської області цивільної справи за позовом Л. до батьків двох неповнолітніх дітей про позбавлення батьківських прав було встановлено, що діти зареєстровані за адресою своїх батьків у двокімнатній квартирі, але у зв'язку з тим, що батьки квартиру занедбали, пиячать, діти стали проживати у бабусі, яка ставила питання про оформлення опікунства над дітьми, але їй було відмовлено з тих причин, що має значний вік. Батько має нову родину, але доля дітей його не цікавить, працює, мати - не працює, веде аморальне

життя. Рішення не мотивоване і в резолютивній частині суд позбавляє батьків батьківських прав. Аліменти на користь дітей не стягуються і, питання про збереження за дітьми права на житло навіть не розглядається.

Суди, вирішуючи питання про влаштування дітей, позбавлених батьківських прав до державних чи комунальних закладів дуже рідко застосовують положення ст.ст. 166,167,193, п.3 ст. 247,248 Сімейного кодексу України, що можна пояснити і тим, що законодавством не напрацьований порядок застосування на практиці вказаних норм закону, не прийняті відповідні постанови Кабінету Міністрів, які б відрегулювали ці питання.

На мою думку правильно роблять ті суди, які в рішеннях зазначають про збереження за дітьми прав на квартиру, де діти проживали.

Відповідно до вимог ч. 4 і 5 ст. 167 СК України, якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, іншим родичам, мачусі, вітчиму.

Якщо з числа названих осіб немає жодної, яка бажала б забрати дитину, або жодної, яка могла би забезпечити її належним сімейним вихованням, суд передає дитину органам опіки і піклування, який і визначить її подальшу долю.

В матеріалах більшості цивільних справ, розглянутих судами з цієї категорії відсутні відомості про інших родичів, які б могли б узяти на виховання дітей і мають таке бажання і таку можливість. Ці питання взагалі не знаходять свого підтвердження в матеріалах справи.

Вважаю, що необхідно в узагальненні звернути увагу на застосування ст. 165 СК України, в якій зазначається про те, що право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають: один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, в якому вона перебуває, орган опіки і піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Перевіркою цивільних справ за вищевказаний період, розглянутих судами за зазначеною категорією встановлено, що суди розглядали позови: служби в справах неповнолітніх районної державної адміністрації, виконкомів сільських рад, відділу освіти районної державної адміністрацій, управління освіти райвиконкому, служби у справах неповнолітніх районної ради, райдержадміністрацій.

Відповідно до Правил опіки та піклування, затверджених наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України 26.05.99р. №-34/166131/88 органами, які приймають рішення щодо опіки і піклування є районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі адміністрації, виконавчі комітети міських районних у містах, сільських, селищних рад.

У селищах і селах справами опіки і піклування безпосередньо відають виконавчі комітети сільських і селищних рад.

Органи освіти здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та передачі дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до дитячих будинків, шкіл - інтернатів різних профілів, на усиновлення, під опіку та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Органи в справах сім'ї та молоді, служби в справах неповнолітніх здійснюють діяльність з питань виявлення, обліку та тимчасового влаштування безпритульних дітей, влаштування дітей - сиріт та дітей, батьківського піклування, що утримуються в державних дитячих закладах на виховання в сім'ї(прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) та з інших питань, що належать до їх компетенції.

Для допомоги в роботі при органах опіки і піклування створюють опікунські ради, що мають дорадчі функції і до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадкості.

Потрібно розмежовувати поняття „орган опіки та піклування" і

„опікунська рада“, оскільки вони не є тотожними. А тому, відповідно до норм СК України з позовами про позбавлення батьківських прав можуть звертатися відповідний орган опіки і піклування, а не опікунська рада, яка наділена дорадчими функціями.

Ст. 177 СК України також вимагає одержання батьками згоди на вчинення правочинів щодо майна малолітньої дитини та надання дозволу на вчинення правочинів неповнолітньої дитини саме від органів опіки та піклування.

Органи опіки і піклування відповідно до покладених на них завдань та розподілу повноважень між структурними підрозділами відповідних управлінь і відділів місцевої державної адміністрації вирішують питання, які віднесені до їх компетенції.

Перелік питань, які повинні вирішувати органи опіки і піклування, зазначений в п.1.6 Правил опіки та піклування.

Керівництво органами опіки та піклування і контроль за їх діяльністю здійснюють обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації та виконавчі комітети вищестоящих рад.

Виходячи з викладено, а також вимог ст. 165 Сімейного кодексу при розгляді цивільних справ вказаної категорії суди повинні перевіряти право тієї чи іншої установи, відділу відповідних органів районних державних адміністрації та місцевих рад на пред'явлення позовних вимог щодо позбавлення батьківських прав.

Відповідно до проведеного узагальнення судової практики розгляду цивільних справ про позбавлення батьківських прав за 2005 - 2006 роки можна зробити висновок про те, що суди до розгляду справ даної категорії підходять спрощено.

Підстави позбавлення батьківських прав зазначені в ст. 164 СК України, але суди часто не розмежовують ці підстави, не посилаються на конкретні пункти даної норми закону, а вони по своїй суті різні і потребують неоднакових доказів.

Аналіз цивільних справ, зазначеної категорії викриває також загрозливу соціальну проблему, яка існує на рівні держави. Соціальна незахищеність дітей, порушення їх прав, честі, гідності - очевидні.

А тому, держава не тільки своїми діями, але й бездіяльністю несе відповідальність за неспроможність захистити права дітей. Потрібні нові підходи в аналізі і вирішенні цієї проблеми. Необхідно удосконалювати законодавство про влаштування, утримання та виховання дітей сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування. Більш чіткіше в законі повинні бути виписані такі важливі для подальшої долі дитини норми, які регулюють перерахування коштів, які стягуються на користь дитини на її особисті рахунки, житлові питання дітей, позбавлених батьківського піклування і переданих на виховання до державних установ.

Неабияку роль у захисті прав дітей повинні відігравати суди. І ця роль полягає у тому, щоб суди розглядали ці справи, відповідно до усього комплексу норм діючого законодавства, що регулює ці правовідносини.

УЗАГАЛЬНЕННЯ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ХАРКІВСЬКОЇ
ОБЛАСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ НОРМ
СІМЕЙНОГО КОДЕКСА УКРАЇНИ

Загальні положення.

Застосування норм матеріального права.

Процесуальні питання.

Висновки.

1. Загальні положення

Згідно зі ст. 1 Сімейного Кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2004 року, Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родини.

У першому півріччі 2004 року судами м. Харкова та Харківської області була розглянута значна кількість цивільних справ, пов'язаних із застосуванням сімейного законодавства України, у тому числі і положень Сімейного кодексу України. Усього провадженням було закінчено 7664 цивільні справи.

Значну кількість розглянутих справ складають цивільні справи за позовами про розірвання шлюбу (4716 справ, у тому числі 3640 - за наявності у подружжя неповнолітніх дітей), а також про стягнення аліментів на утримання дітей, другого із членів подружжя, а також батьків (2022 справи).

Досить велика кількість справ пов'язана із застосуванням норм про позбавлення батьківських прав, а також про відібрання дітей (404 справи), встановлення батьківства (94 справи). Крім того, багато справ було розглянуто за заявами про надання права на шлюб особам, що не досягли шлюбного віку (за законодавством - 18 років для чоловіків та 17 років для

жінок).

Поширені у практиці місцевих судів справи про усиновлення дітей як громадянами України, так і іноземцями.

Невеликий відсоток від кількості розглянутих справ складають справи про встановлення місця проживання дітей, про розділ майна подружжя.

Для проведення узагальнення із судів м. Харкова та Харківської області надійшло 1111 справ.

Найбільшу кількість з вивчених становлять справи про розірвання шлюбу (487 справ, 43,8%), про стягнення аліментів (482 справи, 43,4%), про позбавлення батьківських прав (77 справ, 6,9%).

Також при узагальненні вивчені справи про надання права на шлюб (19 справ, 1,7%), усиновлення (19 справ, 1,7%), поділ майна (6 справ), визнання або оспорювання батьківства (7 справ), визначення місця проживання дітей (6 справ), відібрання дітей (5 справ), визнання шлюбу недійсним (1 справа), участь у вихованні дитини (1 справа), встановлення юридичного факту проживання (1 справа).

Слід зазначити, що з 1111 справ, наданих для узагальнення, 497 справ (44,8 %) торкаються саме нових положень законодавства, що вперше були врегульовані або значно розширені у Сімейному кодексі України у порівнянні з Кодексом про шлюб та сім'ю, зокрема, про надання права на шлюб, стягнення аліментів (частка заробітку визначається судом), у тому числі на одного із подружжя, деякі питання щодо усиновлення.

В узагальненні будуть наведені дані про стан розгляду справ таких категорій, що найчастіше зустрічалися у практиці судів м. Харкова та Харківської області.

2. Застосування норм матеріального права.

2.1. Розгляд справ про розірвання шлюбу.

Згідно зі ст. 110 Сімейного Кодексу України позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя.

У більшості справ позивачами було надано суду достатньо доказів для

розірвання шлюбу, судом ухвалено рішення про задоволення позовних вимог (90,3% справ цієї категорії). Також досить багато справ про розірвання шлюбу було закрито через примирення сторін (33 справи - 6,8%). 13 позовних заяв (2,7%) залишено без розгляду через неявку сторін у судові засідання.

По 1 справі позивачці було відмовлено у задоволенні позовних вимог про розірвання шлюбу на підставі ч.2 ст.110 Сімейного Кодексу України.

Так, рішенням Близнюківського районного суду Харківської області від 11 березня 2004 року (справа №2-142) відмовлено в позові Панченко О.О. до Панченко В.А. про розірванні шлюбу.

Судом встановлено, що позивачка звернулася до суду з позовом про розірвання шлюбу з чоловіком, вказавши при цьому, що вона вагітна від іншої особи. Відповідач проти позову не заперечував, хто є батьком майбутньої дитини, йому невідомо. Суд знайшов за необхідне в позові відмовити, оскільки позивачка є вагітною, а згідно ч.2 ст. 110 Сімейного Кодексу позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлено протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину, щодо другого з подружжя або дитини. Докази про вчинення протиправної поведінки відповідачем, яка містить ознаки злочину, суду не надані. Згідно ч.3 ст. 110 Сімейного Кодексу України, чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою. Доказів про визнання батьківства зачатої дитини іншою особою суду не надано. Тому в задоволенні позову було відмовлено.

Постановляючи рішення в справах цієї категорії, суди в цілому, всебічно і повно з'ясовували обставини справи.

Окремо слід виділити розгляд справ про визнання шлюбу недійсним. Для проведення узагальнення надійшла 1 справа вказаної категорії.

Так, рішенням Жовтневого районного суду м. Харкова від 9.02.2004 р.

(справа №2-622) задоволено позовні вимоги Журба Н.М. до Харевича С.В., їхній шлюб, зареєстрований 30.11.2001 року, визнаний недійсним.

Судом з'ясовано, що вищевказаний шлюб зареєстрований без наміру створити сім'ю. Відповідач раніше проживав у м. Харкові по вул. Мироносицькій, 13, кв. 3, у цій квартирі також мешкає син позивачки, шлюб зареєстрований для того, щоб у подальшому квартира стала власністю саме сина позивачки. Відповідач перейшов проживати за місцем прописки по вул. Дмитрівський, 22, у м. Харкові. Відповідача не цікавило, де проживає позивачка, після реєстрації шлюбу вони не бачилися.

Згідно з п.2 СК України такий шлюб є фіктивним, тому рішенням суду він був визнаний недійсним.

2.2. Розгляд справ про стягнення аліментів.

Згідно з положеннями Сімейного Кодексу України, право на утримання має той з подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Для узагальнення було представлено 482 справи вказаної категорії.

Крім справ про стягнення аліментів, для вивчення надані справи про збільшення та зменшення розміру аліментів.

Результати розгляду справ про стягнення аліментів судами м. Харкова та Харківської області: позовні вимоги задоволено, відмовлено в задоволенні позовних вимог - 6 справ (1,2 %), справу закрито - 29 справ (6%), заяву залишено без розгляду - 10 справ (2,1%).

У порівнянні з Кодексом України про шлюб та сім'ю, який діяв раніше, Сімейним Кодексом, зокрема, ст. 183, передбачено, що частка заробітку

(доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Згідно зі ст. 184 Сімейного Кодексу, якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі.

Вивчення справ показало, що суди в цілому дотримуються положень цих норм права, хоча в окремих випадках має місце їх невірне застосування.

Так, рішенням Дворічанського районного суду Харківської області від 31 березня 2004 року (справа №2-228) частково задоволений позов Довгополої О.В. до Довгополого О.А. про стягнення аліментів на неповнолітніх дітей.

Рішенням постановлено стягнути з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання двох неповнолітніх дітей в розмірі 140 грн. щомісяця, починаючи з 15.03.2004 року і до повноліття старшої дитини. Суд виходив з того, що відповідач хоча і має постійне місце роботи, але фактично не отримує заробітну плату в грошовому вигляді в зв'язку з відсутністю коштів у господарстві.

Судом апеляційної інстанції встановлено, що відповідачеві щомісячно нараховується заробітна плата, але її виплата затримується власником у зв'язку з тяжким фінансовим положенням. Але наявність цих обставин не є підставою вважати, що відповідач має мінливий або нерегулярний заробіток, передбачений ст. 184 СК України.

Ухвалою апеляційного суду Харківської області рішення суду першої інстанції змінено, постановлено стягнути з відповідача 1/2 частини доходу щомісячно з 15.03.2004 р і до досягнення повноліття найстаршої дитини.

При визначенні розміру аліментів суд керується ст. 182 СК України, враховуючи стан здоров'я та матеріальне становище дитини, платника аліментів, наявність у платника аліментів інших дітей, непрацевдатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Так, рішенням Богодухівського районного суду Харківської області від 14 травня 2004 року (справа № 2-376) частково задоволені позовні вимоги Корж О.М. до Гривастова Є.В. про стягнення аліментів на користь неповнолітньої доньки.

Позивачка просила стягувати аліменти на утримання дитини в твердому розмірі, а саме по 150 грн. щомісячно, оскільки відповідач не працює, однак має нерегулярний, мінливий дохід.

При ухваленні рішення суд взяв до уваги обставини, передбачені ст. 182 СК України, та вважав за необхідне встановити розмір стягнення аліментів в розмірі 1/4 частини усіх видів доходів відповідача, але не менш ніж 1/4 частини середньої заробітної плати по м. Харкову, що складає 136 грн. щомісячно.

Глава 16 СК України визначає обов'язок батьків утримувати своїх повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. Згідно зі ст. 199 СК України, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки за вищенаведених умов зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років. Право на утримання припиняється у разі припинення навчання.

Однак у деяких випадках судами невірно визначався розмір аліментів через те, що не були належним чином досліджені обставини справи, докази, якими сторони мотивували звої вимоги.

Так, рішенням Люботинського міського суду Харківської області від 7 квітня 2004 року (справа № 2-144) задоволені позовні вимоги Кашути О.В до Кашути В.Є. про стягнення аліментів на утримання повнолітньої дочки,

яка продовжує навчання. Ухвалено стягнути з відповідача на користь позивачки аліменти у розмірі 500 грн. щомісяця, починаючи з 15 березня 2004 року до 20 січня 2009 року, коли позивачка досягне віку 23 років.

Ухвалою судової колегії з цивільних справ апеляційного суду Харківської області рішення суду першої інстанції змінене, виходячи з наступного:

З'ясовано, що позивачка з 1 вересня 2003 року навчається на денному відділенні Харківського національного університету за контрактом з щорічною оплатою у сумі 4609 грн. Задовольняючи позовні вимоги у повному обсязі, суд виходив з того, що щомісячна оплата Кашути О.В. за навчання складає 465 грн., витрати за проїзд з м. Люботина до м. Харкова складає 35 грн. в місяць, щодо заперечень відповідача з посиланням на матеріально побутове становище та наявність на утриманні літніх батьків та хворобу, суд визнав їх недоведеними.

Але судом при стягненні щомісяця 500 грн. до 23-річного віку позивачки не з'ясовано час курсу її навчання в університеті та те, що з врахуванням суми оплати за рік календарний, щомісячна оплата складає не 465 грн, а 384 грн. Крім того, батьки відповідача непрацевдатні за віком, отримують мінімальну пенсію, а він згідно епікризу страдає на хронічну хворобу. Тому ухвалою суду апеляційної інстанції був зменшений розмір щомісячних аліментів до 300 грн. з обмеженням стягнень часом навчання Кашути О.В. в університеті, а не лише досягненням 23-річного віку, як помилково вирішив суд першої інстанції.

Судами м. Харкова та Харківської області розглядалися справи про стягнення аліментів на утримання другого із подружжя.

Згідно зі ст. 75 СК України, право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацевдатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

За рішенням суду (ст.77 СК України) аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі.

Згідно зі ст. 84 СК України, дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка батька дитини до досягнення дитиною трьох років.

Так, рішенням Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 6 квітня 2004 року (справа № 2-2975), частково задоволені позовні вимоги Клижиної М.М. до Клижина С.Д. про стягнення аліментів на своє утримання.

Позивачка звернулася до суду з позовом про стягнення з чоловіка аліментів у розмірі 100 грн., мотивуючи це тим, що відповідач фактично отримує заробітну плату у більшому розмірі, ніж за бухгалтерськими документами. Однак нею не були суду надані докази, що підтверджували б ці обставини. Тому судом було ухвалене рішення, яким з відповідача стягнуто аліменти в розмірі 20 грн. щомісяця до досягнення дитиною трьох років.

2.3. Розгляд справ про позбавлення батьківських прав.

Для проведення узагальнення судами було надано 77 цивільних справ вказаної категорії.

Справи про позбавлення батьківських прав, згідно зі ст. 165 СК України, розглядаються за заявою одного з батьків, опікуна, піклувальника, особи, в сім'ї якої проживає дитина, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому вона перебуває, органу опіки та піклування, прокурора, а також самої дитини, яка досягла 14 років.

З 77 справ, що були розглянуті під час узагальнення, більшість позовів -55 (71,1 %) були пред'явлені компетентними організаціями в інтересах неповнолітніх, 16 позовів (20,9 %) були пред'явлені одним з батьків або опікуном дитини, 6 позовів (майже 8%) - прокурором в інтересах неповнолітньої дитини.

Підстави позбавлення батьківських прав визначені в ст. 164 СК України і до них, зокрема, належать: залишення дитини в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я без поважної причини та невиявлення до

неї протягом 6 місяців батьківського піклування, ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини, жорстоке поводження з дитиною, захворювання на хронічний алкоголізм або наркоманію, експлуатація дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва, а також засудження їх за вчинення умисного злочину щодо дитини.

В більшості справ позивачами було надано достатньо доказів для позбавлення відповідачів батьківських прав, внаслідок чого із 77 позовів переважна більшість - 73 (94,8 %) була задоволена, в задоволенні 3 позовів (3,9 %) було відмовлено, 1 позов був залишений без розгляду у зв'язку з неявкою сторін.

Ухвалюючи рішення в справах цієї категорії, суди в основному всебічно і повно з'ясовували обставини справи, а при недоведеності позовних вимог обгрунтовано відмовляли в задоволенні позову.

Так, рішенням Сахновщинського районного суду Харківської області від 13 травня 2004 року (справа № 2-125) задоволений позов відділу освіти Сахновщинської райдержадміністрації до Алфімова Ю.В. про позбавлення батьківських прав.

Судом встановлено, що відповідач не приймає участі у вихованні дитини - неповнолітньої Алфімової Р.С., 1988 року народження, матеріальної допомоги не надає. Мати дитини також позбавлена батьківських прав рішенням того ж суду від 24 листопада 1998 року. Дитина проживає з бабусею, яка є її опікуном. Виходячи з інтересів дитини, для визначення її правового статусу суд прийняв рішення позбавити відповідача батьківських прав.

Рішенням Комінтернівського районного суду м. Харкова від 14 травня 2004 року (справа № 2-1419), відмовив у задоволенні позовних вимог Усольцевої А.Д. до Усольцева Г.Г. про позбавлення батьківських прав.

Судом встановлено, що, на думку позивачки, основною підставою для позбавлення відповідача батьківських прав є його відмова дати згоду на виїзд доньки - Усольцевої А.Г., 1989 року народження, до рідних у

Німеччину для навчання та лікування. Крім того, позивачкою підтверджуються пояснення відповідача про те, що він сплачує аліменти на утримання дитини, допомагає продуктами харчування, таким чином виконуючи батьківські обов'язки.

За таких обставин суд не знайшов підстав для позбавлення Усольцева Г.Г. батьківських прав.

2.4. Розгляд справ про усиновлення.

З судів м. Харкова та Харківської області для проведення узагальнення було надано 19 справ про усиновлення дітей громадянами України та іноземцями.

Порядок розгляду цивільних справ вказаної категорії регулюється главою 35-А Цивільно-процесуального кодексу України „Усиновлення дітей, які проживають на території України, громадянами України та іноземними громадянами”.

Постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 року № 1377 затверджений “Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення”.

Зазначеними правовими актами повинні керуватися суди при вирішенні справ про усиновлення (удочеріння).

Як передбачено законодавством, усиновлення дітей провадиться за заявою особи, яка бажає усиновити дитину, в судовому порядку.

До подання заяви про усиновлення в суд громадяни, які виявили бажання усиновити дитину, повинні виконати певні дії, встановлені названим раніше „Порядком ведення обліку...” на усиновлення.

Так, громадяни, які виявили бажання усиновити дитину, повинні отримати висновок відділу освіти за місцем свого проживання про можливість бути усиновителями та висновок відділу освіти за місцем проживання дитини про доцільність усиновлення цієї дитини та відповідність усиновлення інтересам дитини.

Висновки про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини надані заявниками в кожній справі, але висновки про можливість заявників бути усиновителями в багатьох справах відсутні.

Справи про усиновлення дітей громадянами України в основному пов'язані з випадками, коли чоловіки усиновляють дітей своїх дружин від попереднього шлюбу. Усі позовні заяви були задоволені.

Проте мають місце і випадки усиновлення громадянами України неповнолітніх, які не є дітьми одного з подружжя.

Так, рішенням Балаклійського районного суду Харківської області від 3 лютого 2004 року (справа №2-581) дозволено Гадецькому М.М., Гадецькій В.М. усиновити неповнолітнього Гадецького К.О. - племінника заявника, що знаходиться на утриманні подружжя.

Судом встановлено, що заявники перебувають у зареєстрованому шлюбі. Син померлого рідного брата заявника Костянтин мешкає у сім'ї заявників, любить та поважає їх, дає згоду на всиновлення. Мати Костянтина, яка мешкає у Чернігівській області дала згоду на усиновлення сина. При дослідженні матеріальних та житлово-побутових умов сім'ї Гадецьких встановлено, що умови дозволяють виховувати дитину. На підставі наведеного суд вирішив заяву подружжя задовольнити.

У 3 по справах, наданих для узагальнення, усиновлювачами виступали іноземні громадяни (Німеччини, Іспанії, США).

Так, рішенням Лозівського міського суду від 25 лютого 2004 року (справа №2-521) дозволено усиновити малолітню Бородай В.В., 1994 року народження, яка знаходиться під опікою Лозівської інтернатної установи для дітей, що потребують соціальної допомоги та реабілітації м. Лозова, громадянами США Аккарді Сальваторе та Аккарді Тіна Марії. Судом встановлено, що усиновлювачі придатні для усиновлення однієї дитини, обізнані про стан її здоров'я. Усі процедури, передбачені законодавчими актами про усиновлення, були виконані. Тому судом було дозволено усиновити дитину громадянам США.

Помилки при застосуванні матеріального права у представлених справах при проведенні узагальнення не виявлено.

2.5. Розгляд справ про надання права на шлюб.

Згідно зі ст. ст. 22, 23 СК України, право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку (для чоловіків - 18 років, для жінок - 17 років). За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

На узагальнення надійшло 19 справ цієї категорії.

Аналіз наданих справ показав, що подача заяв про надання права на шлюб пов'язана, як правило, з вагітністю дівчини. При цьому заявниками по справі виступають особи як чоловічої, так і жіночої статі.

Так, рішенням Московського районного суду м. Харкова від 8 липня 2004 року (справа № 2-45578) надано право на вступ до зареєстрованого шлюбу Виговській Т.О., 1988 року народження, з Бондаренком Р.Є., 1983 року народження.

В судовому засіданні встановлено, що заявниця познайомила з Бондаренком Р.Є. у 2002 році, підтримувала з ним фактичні шлюбні стосунки. На момент подачі заяви заявниця вагітна, термін вагітності 13-14 тижнів. Просила надати дозвіл на вступ до шлюбу з Бондаренком Р.Є. Зацікавлені особи - батьки заявниці - підтримали заяву дочки. Представник райвиконкому Московського району м. Харкова згодний із заявою

Судами допускається негайне виконання судового рішення при наявності зацікавленості позивача у цьому.

В цілому, помилок при розгляді справ вказаної категорії не виявлено.

3. Процесуальні питання

Більшість справ, пов'язаних із застосуванням Сімейного кодексу України, розглядаються у порядку позовного провадження, а саме - справи про розірвання шлюбу, стягнення аліментів, встановлення батьківства, позбавлення батьківських прав, надання права на шлюб, розділ майна

подружжя та інші.

Окремі категорії справ, зокрема справи про усиновлення дітей, встановлення фактів, що мають юридичне значення, розглядаються в порядку окремого провадження.

Узагальнення справ показало, що підготовка справ до судового розгляду була проведена в установлені законом строки лише по 24 % справ, а судовий розгляд був проведений вчасно в 74 % справ.

В основному порушення пояснюються недоліками, пов'язаними з викликами до суду учасників судового процесу, несвоєчасним наданням необхідних документів.

З іншого боку, причинами порушень строків є велика завантаженість суддів та судів, зокрема у м. Харкові.

Все це призводить до неодноразового відкладення розгляду справ, непродуктивної втрати часу усіх учасників судового розгляду і, як наслідок, до значної затримки поновлення порушених прав.

Прикладами можуть бути такі справи:

Київський районний суд м. Харкова (справа № 2-18) за позовом Бринзарь до Бринзарь про встановлення місця проживання дітей. Справа надійшла до суду 7.02.2000 р., заяву залишено без розгляду 17.02.2004 р., знаходилася у провадженні 4 роки 10 днів.

Лозівський міськрайонний суд Харківської області (справа № 2-77) за позовом Щит І.А. до Нескородько С.Л. про оспорювання батьківства. Справа надійшла до суду 1.10.2001 року, розглянута 29.04.2004 р., знаходилася у провадження 2 роки 6 місяців 28 днів.

Червонозаводський районний суд м. Харкова (справа №2-74) за позовом Конопльова О.В. до Анісімова В.М. про розділ майна. Справа надійшла до суду 22.07.2002 р., розглянута 17.03.2004 р., знаходилася у провадженні 1 рік 7 місяців 25 днів.

Приймаючи позовні заяви, суди не завжди перевіряли оплату їх державним митом. Цей недолік припущений при розгляді 4 % справ.

Причиною скасування рішень місцевих судів та направлення справ на новий розгляд в основному був розгляд справ у відсутності осіб, що приймають участь у справі, які не були належним чином повідомлені про час та місце судового засідання, а також непритягнення до участі у справі осіб, інтереси яких порушуються.

Прикладами таких порушень норм ЦПК України є такі справи:

за позовом Безлуценко Г.О. до Безлуценка А.М. про розірвання шлюбу - на повідомленнях про вручення повісток відповідачу немає підписів останнього (Орджонікідзевський р/с),

за позовом представника Забицької С.П. до Забицького Ю.А. про позбавлення батьківських прав - немає відомостей про сповіщення відповідача про час та місце розгляду справи (Харківський р/с),

за позовом Ломакіна М.І. до Шевченко Р.І. про розірвання шлюбу(Орджонікідзевський р/с),

за позовом Спиридонової І.В. до Спиридонова О.М. про розірвання шлюбу та поділ сумісного майна (Орджонікідзевський р/с),

за позовом Ачкасової Н.М. до Ачкасова А.О. про стягнення аліментів на дитину (Чугуївський м/с) - справу розглянуто у відсутності відповідача, який отримав повістку вже після судового засідання,

за заявою Манучарян Н.Ю. про встановлення факту батьківства (Дзержинський р/с) - не притягнуті до участі у справі органи та інші особи.

Мали місце випадки невідповідності висновків суду обставинам справи:

справа за позовом Дорошко О.Є. до Позднякова В.В. про стягнення аліментів на утримання повнолітнього сина (Московський районний суд м. Харкова). Суд стягнув аліменти на користь позивачки, а не на користь сина, який до того ж не був притягнутий до участі у справі. Судом не з'ясовані обставини, передбачені ст.ст. 182, 200 СК України та не перевірені доводи сторін щодо їх матеріального становища.

Судами також невірно вирішувалося питання щодо роду спірних правовідносин, мало місце використання норм права, що не діяли на момент виникнення спору.

Так, Комінтернівський районний суд м. Харкова вирішив в порядку окремого провадження заяву Полякова С.О. про звільнення від сплати заборгованості по аліментам.

Відповідно до ст. 94 КЗпШ України, яка діяла на час виникнення спірних правовідносин, питання про повне або часткове звільнення від оплати заборгованості по аліментам вирішується судом в позовному провадженні. Рішення місцевого суду було скасовано.

Червонозаводським районним судом м. Харкова при розгляді справи за позовом Богданової Г.С. до Богданова С.М. про розірвання шлюбу, окрім вирішення справи без присутності відповідача, на основі лише поясень позивачки, до того ж застосував норми ст.ст. 38, 40 КЗпШ України, які зі вступом в дію з 1 січня 2004 року Сімейного кодексу України, згідно до п.п. 2 Прикінцевих положень СК України, втратили чинність.

4. Висновки.

З метою усунення зазначених недоліків у застосуванні судами норм Сімейного кодексу України, а також норм цивільного процесуального законодавства було б доцільним:

Матеріали узагальнення доповіді на засіданні судової палати з цивільних справ апеляційного суду Харківської області.

Обговорити узагальнення на семінарі суддів Харківської області.

Суддя апеляційного суду

Харківської області В.В.Бобровський

Старший консультант

апеляційного суду Харківської області В.О.Макаров

**АНАЛІЗ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ РОЗГЛЯДУ АПЕЛЯЦІЙНИМ СУДОМ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ІЗ
ЗАСТОСУВАННЯМ НОРМ СІМЕЙНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Згідно зі ст. 1 Сімейного Кодексу України, який набрав чинності 1 січня 2004 року, Сімейний кодекс України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родини.

У першому півріччі 2004 року судами м. Харкова та Харківської області була розглянута значна кількість цивільних справ, пов'язаних із застосуванням сімейного законодавства України, у тому числі і положень Сімейного кодексу України. Усього провадженням було закінчено 7664 цивільні справи.

Апеляційним судом Харківської області за вказаний період розглянуто 62 цивільні справи даної категорії, з них - 17 справ із апеляційними скаргами на ухвали суду першої інстанції, 45 - із апеляційними скаргами на рішення суду.

Значну кількість справ, що були розглянуті, складають цивільні справи за позовами про розірвання шлюбу (25 справ), а також про стягнення аліментів на утримання дітей, другого із членів подружжя, а також батьків (16 справ).

Кількість інших справ, пов'язаних із застосуванням Сімейного Кодексу України: позбавлення батьківських прав - 7 справ, встановлення батьківства - 4 справи, визнання шлюбу недійсним - 3 справи, усунення перешкод у вихованні дитини - 2 справи, відміна опіки - 1 справа, визнання недійсним удочеріння - 1 справа, встановлення факту - 1 справа, усиновлення - 1 справа, встановлення місця проживання дитини - 1 справа.

Територіальність оскаржених рішень та ухвал

Дзержинський - 9, Жовтневий – 3, Київський – 5, Комінтернівський – 3, Московський – 11, Орджонікідзевський – 5, Червонозаводський – 5, Балаклійський – 1, Борівський – 2, Дворічанський – 1, Зміївський – 4, Ізюмський – 1, Кегичівський – 1, Краснокутський – 1, Куп'янський – 3, Лозівський – 2, Люботинський – 1, Первомайський – 3, Харківський – 1

Рішення, ухвали інших місцевих судів м. Харкова та Харківської області в апеляційному порядку за вказаний період не оскаржувалися.

Усі справи розглядалися судовою колегією судової палати апеляційного суду Харківської області.

Кількість справ вказаної категорії, розглянутих судьями палати:

Антонов В.М. – 1, Бездітко В.М. – 1, Бобровський В.В. – 2, Борова С.А. – 1, Довгаль Г.П. – 1, Зазулінська Т.П. – 1, Івах А.П. – 3, Ізмайлова Г.М. – 1, Каримова Л.В. – 2, Кіпенко І.С. – 3, Колтунова А.І. – 1, Коростійова В.І. – 3, Крилова Т.Г. – 4, Кукліна Н.О. – 4, Луспенник Д.Д. – 1, Малійська С.М. – 1, Міненкова Н.О. – 1, Овсяннікова А.І. – 1, Пономаренко Ю.А. – 4, Пшенічна Л.В. – 3, Табачна Н.Г. – 1, Трішкова І.Ю. – 1, Хребтов В.П. – 4, Цвірюк В.О. – 6, Черкасов В.В. – 2, Шаповал Н.М. – 8, Шевченко Н.Ф. - 1

Результати розгляду апеляційних скарг

Справи із апеляційних скарг на рішення суду:

Рішення залишене без зміни - 15 справ.

Рішення скасоване та справу направлено на новий розгляд - 9 справ.

Рішення скасоване та провадження у справі закрито - 4 справи.

Рішення змінене - 13 справ.

Ухвалене нове рішення - 2 справи.

Справу повернуто до районного суду у зв'язку з відмовою від апеляції - 1 справа.

Справу повернуто до районного суду для виконання вимог ст. 293 ЦПК - 1 справа.

Підставами для скасування рішення та направлення справи на новий

розгляд до того ж суду були: вирішення судом питання про права та обов'язки осіб, які не були притягнуті до участі у справі (7 справ), розгляд справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, не повідомлених про час і місце судового розгляду (2 справи).

4 справи були закриті провадженням на стадії апеляційного розгляду. Підставами були: відмова від позову, прийнята судом (3 справи), смерть позивача у випадку недопущення правонаступництва у спірних правовідносинах.

Справи із апеляційних скарг на ухвали суду:

Скаргу відхилено, ухвалу залишено без змін - 2 справи.

Ухвалу скасовано, питання передано па розгляд суду першої інстанції - 10 справ.

Ухвалу скасовано та вирішено питання по суті - 1 справа.

Справу повернуто до районного суду з підстав, передбачених нормами ст.ст. 292-294 ЦПК - 4 справи.

Згідно зі ст. 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. У відповідності до ст. 9 ЦПК України, судочинство при розгляді справ вказаної категорії судовою колегією провадилося українською мовою або, за клопотанням сторін, російською мовою. При цьому процесуальні документи в апеляційному суді Харківської області склалися українською мовою.

Згідно зі ст. 301 ЦПК України, при розгляді справи в апеляційній інстанції судовою колегією перевірялася законність та обґрунтованість рішення, ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги.

У жодному випадку при розгляді справ вказаної категорії не здійснювалося фіксації судового процесу технічними засобами, хоча це передбачено ст. 198 ЦПК України. Цей факт пов'язаний, насамперед, з відсутністю належної кількості технічних засобів у апеляційному суді Харківської області, а також з відсутністю клопотань сторін про фіксацію процесу.

В цілому, проведений аналіз засвідчує, що судова палата з цивільних справ апеляційного суду Харківської області розглядає справи даної категорії з дотриманням норм Сімейного Кодексу України та Цивільного Процесуального Кодексу України.

Виходячи з наведеного, вважаємо за необхідне обговорити даний аналіз на нараді судової палати з цивільних справ апеляційного суду Харківської області.

Суддя апеляційного суду

Харківської області Н.М.Шаповал

Старший консультант апеляційного суду

Харківської області В.О.Макаров

ПОСТАНОВА № 3

Пленуму Верховного Суду України

від 30 березня 2007 р.

Про практику застосування судами законодавства

при розгляді справ про усиновлення і про

позбавлення та поновлення батьківських прав

(витяг)

З метою забезпечення однакового та правильного застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав Пленум Верховного Суду України постановляє дати судам такі роз'яснення:

1. При розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав необхідно виходити з положень Конституції України і додержувати норм Сімейного кодексу України (далі — СК), Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК); законів України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III “Про охорону дитинства” та від 23 червня 2005 р. № 2709-IV “Про міжнародне приватне право”; Конвенції про права дитини, прийнятої 44-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р. (набрала чинності для України 27 вересня 1991 р.), Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (між країнами СНД) від 22 січня 1993 р. (набрала чинності для України 14 квітня 1995 р.) і Протоколу до неї 1997 р. (набрав чинності для України 17 вересня 1999 р.); Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 р. № 1377, Положення про Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини, затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2006 р. № 367; інших нормативно-правових актів України з питань захисту прав дитини, усиновлення, опіки і піклування...

15. Позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття і ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

16. Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, і тільки з підстав, передбачених ст. 164 СК.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо.

Хронічний алкоголізм батьків і захворювання їх на наркоманію мають бути підтверджені відповідними медичними висновками.

Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примушування до жебракування.

Якщо позов про позбавлення батьківських прав заявлений із декількох підстав, суди повинні перевіряти та обґрунтовувати в рішенні кожен з них.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

17. Із підстав, передбачених п. 2, 4, 5 ч. 1 ст. 164 СК, особи можуть бути позбавлені батьківських прав тільки в разі досягнення ними повноліття.

Позбавлення батьківських прав неповнолітніх батька, матері можливе лише у випадках, визначених п. 1, 3 ч. 1 ст. 164 СК, а саме якщо вони не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважних причин і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування або якщо вони жорстоко поведуться з дитиною.

Не можна позбавити батьківських прав особу, яка не виконує своїх батьківських обов'язків унаслідок душевної хвороби, недоумства чи іншого важкого захворювання (крім хронічного алкоголізму чи наркоманії) або з інших не залежних від неї причин.

18. Відповідно до ст. 165 СК з позовом про позбавлення батьківських прав можуть звернутися: один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина; заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває; орган опіки та піклування; пр.пор; сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність

змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків. Ухвалюючи таке рішення, суд має право вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси), але не повинен визначати при цьому конкретний заклад.

19. Статтею 169 СК особам, позбавленим батьківських прав, надано право звернутися до суду з позовом про їх поновлення.

Розглядаючи такі справи, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка особи та обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав.

При вирішенні питання про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з них та інших осіб, із якими проживає дитина, враховує її інтереси, а також думку дитини, якщо вона її може висловити.

Поновлення батьківських прав неможливе, якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття або була усиновлена й усиновлення не скасоване чи не визнане недійсним.

У разі відмови в задоволенні позову про поновлення батьківських прав повторно звернутися до суду з таким позовом можна лише через один рік із часу набрання відповідним рішенням суду законної сили.

20. Визнати такими, що втратили чинність, пункти 25—31 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 “Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України”.

Голова Верховного Суду України

.В. Онопенко

Секретар Пленуму Верховного Суду України

Ю.Л. Сенін

Карта спостереження судового розгляду про позбавлення батьківських прав

Суд, повна назва.....
Дата (день і години проведеного спостереження)

I. ПОЧАТОК ЗАСІДАННЯ

(чи почалось засідання вчасно, наскільки було затримано початок засідання і з яких причин. Якщо запізнилась одна із сторін процесу чи представники, або інші учасники процесу – якою була реакція суду)

.....

Сторони судового процесу/учасники процесу

Позивач

- один з батьків
- опікун, піклувальник
- особа, в сім'ї якої проживає дитина
- заклад охорони здоров'я
- навчальний або інший дитячий заклад, в якому перебуває дитина
- орган опіки та піклування
- прокурор
- дитина, яка досягла чотирнадцяти років
- інше (хто саме)

Відповідач

- один з батьків
- обидвоє батьків

Представники

(кого із сторін або учасників процесу представляли та на яких підставах: представник за законом тощо)

.....

Треті особи процесу

.....

Процесуальний статус органу опіку та піклування *(третя особа, представник, орган, якому законом надано право захищати права, свободи та інтереси дитини, без статусу, інше - підкреслити)*

Свідки

(чи були заявлені та викликані свідки, якщо хтось із викликаних свідків не з'явився, то з яких причин, які рішення прийняв суд у такому випадку)

.....

Експерти, спеціалісти

(чи були викликані експерти, спеціалісти, якщо хтось із викликаних експертів, спеціалістів не з'явився, то з яких причин, які рішення прийняв суд у такому випадку)

.....

Інші присутні (родичі, ЗМІ, громадські організації, інші особи)

.....

Як вирішилось питання про можливість слухання справи за відсутності учасників процесу або одного з них?

.....

Чи мали місце заяви та клопотання, зокрема щодо залучення нових доказів? Якщо так, то хто їх подавав, короткий зміст, зміст ухвали суду по заявах та клопотаннях. Якщо нові докази було залучено до справи, то чим сторона пояснювала невчасність надання таких доказів?

.....

II. РОЗГЛЯД СПРАВИ ПО СУТІ

Дата відкриття провадження у справі
"___" _____ 2007 року

Процесуальні етапи, які відбувалися під час засідання

☐ виступи сторін	☐ дослідження судом доказів
☐ показання свідків	☐ дебати
☐ виступи експертів, спеціалістів	☐ винесення рішення
☐ заслуховування дитини	

Підстави вимоги про позбавлення батьківських прав:

- батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- батьки (один з батьків) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини
- батьки (один з батьків) жорстоко поводяться з дитиною;
- батьки (один з батьків) є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- батьки (один з батьків) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- батьки (один з батьків) засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини.

Висновок органу опіки та піклування щодо рекомендації чи відмови у рекомендації позбавлення батьків їх батьківських прав по відношенню до дитини

.....

З'ЯСУВАННЯ ОБСТАВИН СПРАВИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗІВ:

Свідчення позивача чи його представників

.....

Представлені докази

Показання свідків

.....

Письмові та речові докази

.....

Інші докази

.....

Пояснення відповідача

.....

Докази, представлені відповідачем

Показання свідків

.....

Письмові та речові докази

.....

Інші докази

.....

Чи ознайомлював суд під час процедури вивчення доказів осіб, які беруть участь у справі, про наявність документів, що були надані позивачем разом із позовною заявою?

Так

Ні

III. УЧАСТЬ ДИТИНИ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

Чи допитувалася малолітня/неповнолітня дитина?

Так

Ні

Де проводилося допитування малолітньої/неповнолітньої дитини?

(у залі засідання, в кабінеті судді – підкреслити, в іншому приміщенні – якому саме)

.....

Які питання задавались дитині?

.....

Хто був присутній на допиті дитини? Чи допит малолітніх/неповнолітніх свідків проводився в присутності педагога чи інших незаінтересованих дорослих, кого саме?

.....

Чи мало місце клопотання про видалення із зали судового засідання якої-небудь особи, яка бере участь у справі, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку? Чи клопотання було задоволене?

.....

Чи було роз'яснено дитині її обов'язки зрозумілою їй мовою?

Так

Ні

Чи був свідок, який не досяг шістнадцятирічного віку, після закінчення його допиту видалений із зали судового засідання? Якщо ні, чим керувався суд, визнаючи необхідною присутність цього свідка в залі судового засідання?

Так

Ні

IV. ЗАГАЛЬНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Чи звертався суд під час дослідження доказів за усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) спеціалістів.

Так

Ні

Якщо так – до яких спеціалістів, описати зміст консультації чи роз'яснення

.....

Чи виступав суд ініціатором витребування доказів?

Так

Ні

Чи пояснював суддя сторонам та свідкам незрозумілі для них питання.

Так

Ні

Не було питань

Чи робила котрась із сторін посилання на міжнародні договори з прав людини, прав дитини.

Так

Ні

Якщо так, перелічити міжнародні договори

.....

V. ЗАКІНЧЕННЯ ЗАСІДАННЯ

Перерва – до якого дня

Відкладено – до якої дати

(Якщо мала місце постанова суду про подовження строку розгляду справи про позбавлення батьківських прав, то чим це було мотивовано)

.....

Призупинено

Винесено рішення

Резолютивна частина рішення:

Задовільнити позов *(в такому випадку зазначити, з ким залишається дитина і на кого покладається обов'язок управління її майном)*

.....

Відмовити у позові

Чи погодився суд у своєму рішенні із висновком органу опіки та піклування? *(якщо «ні» - зазначити викладені судом підстави незгоди)*

Так

Ні

**Позбавлення та обмеження батьківських прав
в Республіці Польща**

(за матеріалами сайту Уповноваженого з прав громадян)

1. Поняття батьківських прав

Перед детальним розглядом проблем, пов'язаних з обмеженням чи позбавленням батьківських прав, варто подумати над тим, чим є батьківська влада, які права та обов'язки вона включає в себе та які наслідки з цього випливають для обох сторін – тобто одного з батьків та дитини.

В законі від 25 лютого 1964 року – Кодексі Республіки Польща про сім'ю та опіку (далі КСО) немає дефініції батьківської влади. Це поняття є окреслене в доктрині як комплекс взаємопов'язаних прав та обов'язків батьків щодо особи та власності дитини (Jan Winiarz, Janusz Gajda "Prawo rodzinne", Warszawa 1999 r.) або як комплекс прав та обов'язків батьків стосовно малолітньої дитини, що мають на меті забезпечення їй належної опіки та

дотримання її інтересів (Jerzy Ignatowicz "Komentarz do kodeksu rodzinnego i opiekuńczego", Warszawa 2002 r.).

В ухвалі Верховного Суду від 9 червня 1976 року – Керівні положення в справі зміцнення охорони родини, пункт XIII підпункт 1 (OSN 1976, Nr 9, roz. 184) підкреслюється, що це насамперед комплекс обов'язків батьків щодо дитини. Вказано також та не, що батьківська влада охоплює переважно опіку над дитиною, управління справами дитини та її майном, а також представлення інтересів дитини. Батькам також належить визначення основного напрямку виховання дитини.

Визначальним критерієм, опираючись на який визначається якість здійснення батьківської влади є інтереси дитини.

Відповідно до статті 93 § 1 КСО батьківська влада належить обидвом батькам. Наявність цієї влади є незалежною від того, чи батьки перебувають у шлюбі. Об'єм влади є однаковим для обидвох батьків. Кожен з них

повинен виконувати батьківські обов'язки. Влада батьків має силу до досягнення дитиною повноліття. З цього моменту закінчується дія самого права.

До інших причин, що є підставою для припинення влади батьків слід віднести наступні:

- визнання одного з батьків недієздатним;
- смерть одного з батьків;
- позбавлення батьківських прав;
- заперечення батьківства;
- заперечення материнства;
- анулювання визнання дитини;
- зміна правомочного вироку про визнання батьківства у зв'язку з нововиявленими обставинами;
- та ін.

Стаття 95 § 1 КСО визначає об'єм влади батьків: "Влада батьків охоплює, зокрема, обов'язки і права батьків щодо опіки над особою та майном дитини та щодо виховання дитини". В законі міститься зворот "зокрема", котрий вказує на те, що даний перелік не є вичерпним, а лише має характер зразка (елементи, що входять до області влади батьків повинні бути доповнені, наприклад, правом і обов'язком представлення інтересів дитини).

В той же час, відповідно до КСО, не є елементами батьківської влади: обов'язок сплати аліментів, право на особисті контакти з дитиною, право на спадщину та інші права та обов'язки, що виникають безпосередньо із кровних зв'язків та існують незалежно від батьківських прав.

Спосіб здійснення батьківської влади окреслюється статтею 95 § 3 КСО: "Влада батьків повинна здійснюватись так, як цього вимагає благо дитини та інтереси суспільства". Це основні критерії способу здійснення батьківської влади. Якнайкращі інтереси дитини є підставою для висновку

про те, що влада батьків повинна здійснюватись з дотриманням максимального ступеню старанності.

Відповідно до статті 96 КСО, батьки зобов'язані особисто виховувати дитину та управляти нею. Цей обов'язок полягає в діях, спрямованих на розвиток дитини. Новим змістом наповнює цей припис норма, закріплена в статті 48 Конституції Республіки Польща: "Батьки мають право на виховання дитини відповідно до власних переконань. Це виховання повинно враховувати ступінь зрілості дитини, а також свободу її совісті і визнання її переконань". Забезпечення фізичного розвитку дитини охоплює піклування про життя та здоров'я дитини, її повну фізичну справність, а що стосується психіки дитини – виховання засад моральності, вироблення в дитині працьовитості, сумлінності, почуття обов'язку, поваги до чужої власності. Батьки повинні забезпечити дитині, по мірі своїх можливостей, відповідно до потреб та можливостей дитини, відповідну освіту та можливість розвитку її окремих здібностей. Для повного розвитку її особистості, необхідно забезпечити їй контакт з кровними родичами, наприклад, дідусями та бабусями.

Здійснення батьківських прав є основою користування цими правами. Відповідно до статті 97 КСО, батьківські права належать обидвом батькам і кожен з них має право і обов'язок користування ними.

У незначних справах кожен з батьків може діяти без потреби порозуміння з іншим з батьків. Важливі для дитини питання, батьки зобов'язані вирішувати спільно, незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі та чи ведуть спільне господарство. Як приклад можна зазначити, що до питань, котрі є важливими для дитини, у значенні статті 97 § 2 належать вибір імені для дитини, визначення місця її проживання, вибір школи і майбутньої професії, рішення щодо лікування дитини, рішення щодо виїзду дитини за кордон. У випадку недосягнення порозуміння між батьками у важливих для дитини питаннях, рішення приймає опікунський суд. Опікунський суд має можливість втручання у реалізацію батьківської влади

шляхом застосування відповідних засобів для запобігання загрозі якнайкращим інтересам дитини. КСО передбачає випадки, що вимагають втручання опікунського суду у реалізацію батьківських прав (тобто передумови їх обмеження, призупинення чи позбавлення).

Існує три види ухвал, що приймаються опікунським судом:

- втручання опікунського суду, коли інтереси дитини під загрозою;
- призупинення батьківських прав, якщо батьки не можуть виконати передумови вирішення спірного питання;
- позбавлення батьківських прав, якщо інтереси дитини неможливо забезпечити із використанням інших засобів.

Стаття 48 Конституції Республіки Польща охороняє права батьків і окреслює вимоги, котрі повинні мати місце для уможливлення втручання в автономію сім'ї: "Обмеження та позбавлення батьківських прав може наступити лише у випадках, передбачених законом і лише на підставі правомочного рішення суду". З іншого боку, в Конституції також закріплені права дитини: "З метою дотримання прав дитини, органи публічної влади та особи, відповідальні за дитину, зобов'язані вислухати і в міру можливості брати до уваги думку дитини" (стаття 72 пункт 3 Конституції).

Правовий обов'язок органів влади (і моральний обов'язок кожного) охороняти права дитини виникає із статті 72 пункту 1 Конституції Польщі: "Республіка Польща гарантує захист прав дитини. Кожен має право вимагати від органів публічної влади захисту дитини від насилля, жорстокого поводження, експлуатації та деморалізації". Дана стаття знаходить своє відображення в статті 572 Цивільно-процесуального кодексу, котрий передбачає відкриття цивільного провадження щодо влади батьків у випадку загрози благу дитини:

"§ 1. Кожен, хто дізнається про порушення, стосовно яких передбачено відкриття провадження, зобов'язаний повідомити про це опікунський суд.

§ 2. *Обов'язок, зазначений в § 1, лежить, насамперед, на усіх органах державної влади, судах, прокурорах, нотаріусах, органах місцевої влади та державної адміністрації, органах поліції, освітніх установах, громадських опікунах та організаціях і установах, що займаються опікою над дітьми та психічнохворими"*

2. Обмеження батьківської влади (статті 107 – 109 КСО)

а) Обмеження батьківської влади у зв'язку з не укладенням шлюбу чи розлученням батьків

Стаття 107 КСО говорить про обмеження батьківської влади одного з батьків у зв'язку з неможливістю її спільного здійснення на внаслідок розлучення батьків: "Якщо батьківська влада належить обом батькам, котрі не перебувають у шлюбі, опікунський суд може доручити здійснення батьківської влади одному з них, обмежуючи батьківську владу іншого щодо окремих прав та обов'язків по відношенню до особи дитини. Зазначене положення застосовується, відповідно, у випадку, коли батьки залишаються у шлюбі, однак проживають окремо".

Передумовами обмеження батьківських прав є:

- припинення перебування батьків у шлюбі;
- продовження перебування батьків у шлюбі при фактичному розлученні.

Перша передумова може також стосуватися ситуації, коли батьки ніколи не перебували у шлюбі, коли шлюб був фіктивним чи шлюб було визнано недійсним або шлюб було розірвано на підставі правомочного рішення суду про розлучення.

Друга передумова робить акцент та окремому проживанні кожного з подружжя. Як правило тут буде йтися про відокремлення батьків. Це також охоплює ситуацію, коли батьки живуть разом, однак не співпрацюють один з одним або не можуть співпрацювати при здійсненні батьківської влади. Важливим елементом цього положення є вимога, згідно з якою влада

батьків належить обидвом батькам. Ця вимога не застосовується у випадку присудження батьківської влади тільки одному з батьків, без урахування причин такого стану речей. Більше того, розглядаючи справу про обмеження батьківської влади, суд повинен керуватися засадою блага дитини.

Положення статі 107 КСО, відповідно до якого опікунський суд може доручити реалізацію батьківської влади одному з батьків, обмежуючи батьківську владу іншого з батьків до окремих прав та обов'язків по відношенню до дитини означає, що це обмеження повинно бути сформульоване коректно, з докладним, а не узагальненим переліком прав та обов'язків, що визнаються за іншим з батьків. Рішення суду не може стосуватися в тому випадку управління майном дитини, оскільки це право належить тому з батьків, хто має повну батьківську владу. Перелік обов'язків та прав того з батьків, котрому суд не доручив здійснення батьківської влади, може стосуватись прийняття рішення про вибір школи, спосіб лікування, засад навчання, напрямків навчання тощо.

Що стосується способу вирішення спорів з цього напрямку, свою думку висловив Верховний Суд в ухвалі від 10 листопада 1971 року (III CZP 69/71 OSNCP 1972/3, roz. 49), в якій стверджувалось, що "на виїзд за кордон на постійне проживання малолітньої дитини разом з одним із батьків, котрому за рішенням суду доручено здійснення батьківської влади, є необхідним дозвіл опікунського суду, якщо інший з батьків, котрому в рішенні про розлучення доручено здійснення нагляду за вихованням дитини, не дав дозволу на виїзд дитини".

На підставі статті 107 КСО, не допускається рішення, що допускає можливість тимчасового перебування дитини у кожного з батьків, що пов'язано з переходом батьківської влади на одного з батьків, котрий опікується дитиною в даний час. Це суперечило б духові статті 107 КСО. Однак допускається визначення нетривалих термінів перебування дитини у одного з батьків.

Основним критерієм визнання батьківської влади за одним із батьків є благо дитини. Також мають значення інші обставини, що стосуються особи дитини, такі як: вік дитини, ступінь духовної близькості дитини з одним із батьків, стать дитини, необхідність спільного виховання братів та сестер. Верховний Суд в постанові від 21 листопада 1952 року (І С 1814/52, OSN 1953, роз. 92) висловив думку, що стосовно немовлят та дітей молодшого віку бажано, щоб дитина залишалась під опікою матері з точки зору психологічних особливостей, більшої чуттєвості, схильності до самозаглиблення та властивому матері піклуванню про задоволення щоденних потреб дитини.

Важливу роль відіграють також особливості, що стосуються батьків, такі як їхній власний розвиток, що сприяє здоровому психічному та фізичному розвитку дитини, яка перебуває у зв'язку з психічними властивостями одного з батьків, ступенем чуттєвого зв'язку, віком і станом здоров'я. Для прийняття рішення на користь одного з батьків будуть також мати значення його фінансові можливості, заробіток та умови проживання. Однак жодна з цих передумов, взята до уваги окремо, не повинна впливати на рішення про передачу батьківської влади одному з батьків. Суд, приймаючи рішення про визнання батьківської влади за одним із батьків бере до уваги повний об'єм психологічних особливостей та матеріальних можливостей дорослого.

Для оцінки судом того, кому із батьків доручити здійснення батьківської влади, не мають значення ні рекомендації батьків, навіть у формі угоди, укладеної між батьками з цього питання, ні їх спільні висновки, представлені судові. Однак не підлягає сумніву, що суд зобов'язаний врахувати ці обставини.

б). Обмеження батьківської влади у зв'язку з цілковитою недієздатністю дитини

В даному випадку застосовується стаття 108 КСО, в якій зазначається: "Батьки, котрі реалізують батьківську владу над цілком недієздатною

дитиною, підлягають таким же обмеженням, як і опікун". Відповідно до статті 13 § 1 Цивільного кодексу, повна втрата дієздатності може стосуватися дитини, котра досягла 13-річного віку.

Обмеження батьківської влади, про які йдеться в даному положенні, зводяться до наступного:

- нагляд опікунського суду за здійсненням опіки над дитиною та її майном;
- обов'язок отримання дозволу опікунського суду на здійснення усіх важливих для особи та майна дитини правочинів;
- обов'язок заслухати дитину перед прийняттям важливих рішень, якщо таке дозволяє її розумовий розвиток та стан здоров'я;
- обов'язок проведення інвентаризації майна та представлення її результатів опікунському судові;
- можливість зобов'язання через опікунський суд відкриття банківського депозиту, цінних паперів, коштовностей, котрі не можуть бути використані без дозволу опікунського суду;
- обов'язок зберігання у банку готівки дитини, сума якої перевищує видатки на першочергові потреби дитини, для отримання якої необхідним є дозвіл суду;
- обов'язок надання судові, в термінах, окреслених судом, не рідше, ніж раз на рік, звітів, що стосуються дитини та рахунків, пов'язаних з управлінням її майном, з можливістю звільнення батьків від представлення детальних рахунків по управлінню;
- обов'язок складання остаточного рахунку з управління майном;
- неможливість представлення малолітньої дитини при здійсненні правочинів між особами, що перебувають під опікою батьків, а також при здійсненні правочинів між однією з цих осіб та одним з батьків, за винятком випадків, коли правочин стосується безоплатної передачі на користь цілком недієздатні дитини.

Батьки підлягають вищенаведеним обмеженням права з часу входження у силу постанови при повну недієздатність дитини.

в) Обмеження батьківської влади у зв'язку з загрозою для блага дитини

Стаття 109 КСО передбачає обмеження батьківської влади у випадку неналежного використання цієї влади батьками. В положення говориться: "Якщо благо дитини під загрозою, опікунський суд видає відповідне розпорядження" (стаття 109 § 1 КСО). Для застосування цього положення не обов'язково повинно мати місце порушення блага дитини, достатньою є можливість настання стану загрози цьому благу. Загроза благу дитини може стосуватись її особистих та матеріальних інтересів. В такому випадку суд постановляє рішення про обмеження влади батьків.

Відповідно до статті 109 КСО, опікунський суд може, зокрема:

1. Зобов'язати батьків та малолітню дитину до певного типу поведінки з одночасним вказанням способу контролю за виконанням поставлених завдань.

В цьому випадку мова може іти про проведення батьками окремих виховних заходів. Окреслені обов'язки можуть бути покладені також на малолітню дитину. Про можливість застосування вказаної норми Верховний Суд висловився 12 вересня 1978 року (III CRN 158/78 OSNC 1978/12, роз. 217): "Доручення на підставі статті 107 КСО виконання батьківської влади одному з батьків, з визначеним обмеженням цієї влади іншого, не виключає відповідно до статті 109 КСО можливості покладення зобов'язання на того з батьків, котрому доручено здійснювати батьківську владу, щодо певного типу поведінки і контролю за виданими з цього питання розпорядженнями (109 § 2 pkt 1 k.r.o.) якщо такі розпорядження є необхідними з точки зору можливості загрози для блага дитини".

2. Окреслити, які правочини не можуть бути здійснені батьками без згоди суду або накласти на батьків інші обмеження, котрі накладаються на опікуна.

3. Призначити судового куратора для постійного нагляду за виконанням батьківських обов'язків.

4. Скерувати малолітню дитину до організації чи установи, завданням якої є професійна підготовка або до іншого закладу, котрий забезпечує часткову опіку над дітьми.

5. Прийняти ухвалу про поміщення малолітньої дитини в сім'ю тимчасового перебування або в виховально-опікунському закладі.

Опікунський суд має повноваження доручити управління майном малолітньої дитини кураторові, призначеному для цієї цілі (стаття 109 КСО). Положення статті 109 § 4 зобов'язує суд та інституції суспільної допомоги до співпраці і допомоги батькам у випадку поміщення дитини до тимчасової сім'ї або у виховально-опікунський заклад: "опікунський суд повідомляє регіональний центр допомоги сім'ї, котрий надає сім'ї малолітньої дитини відповідну допомогу і подає до опікунського суду звіти щодо ситуації в сім'ї і допомоги, котра надається, в термінах, визначених судом, а також співпрацює із судовим куратором. Опікунський суд, враховуючи обставини що передували поміщенню малолітньої дитини до тимчасової сім'ї чи до виховально-опікунського закладу, приймає також рішення про встановлення контролю судового куратора за способом виконання батьківської влади над малолітньою дитиною".

З даним положенням тісно пов'язана стаття 5791 Цивільно-процесуального кодексу, в котрій зазначено, що опікунський суд періодично, не рідше, ніж раз на шість місяців, проводить оцінку ситуації дитини, поміщеної до виховально-опікунського закладу; якщо того вимагає благо дитини, суд виносить ухвалу про позбавлення її батьків батьківських прав. До статті 109 КСО відноситься також постанова Верховного Суду від 11 січня 2000 року (I SKN 1072/99): "Визнання судом оскаржуваних дій такими, що несуть загрозу для блага дитини зі сторони одного з батьків може бути обґрунтуванням позбавлення його батьківських прав без застосування засобів, передбачених в статті 109 § 2 КСО", та постанова

Верховного Суду від 7 червня 1967 року (III CR 84/67, OSNCP 1968/2, роз. 21): "Положення статті 109 КСО не обумовлює видання необхідних розпоряджень для уникнення причин неналежного виконання батьківських обов'язків, але спонукає до усунення будь-яких джерел загроз для блага дитини, незважаючи на те, чи труднощі при виконанні батьківських обов'язків є провиною батьків". Проведення у справі обмеження батьківських прав є не процесуальним провадженням.

3. Позбавлення батьківських прав

У статті 111 § 1 КСО зазначено: "Якщо батьківські обов'язки не можуть виконуватися з причин тривалого перешкоджання або якщо батьки зловживають батьківською владою або відверто нехтують своїми обов'язками по відношенню до дитини, опікунський суд позбавляє батьків батьківських прав. Позбавлення батьківських прав може бути застосовано також по відношенню до одного з батьків".

Відповідно до цього положення, суд може позбавити батьків батьківських прав, якщо, незважаючи на надану допомогу, не зникли причини застосування запобіжного заходу у вигляді передачі дитини до сім'ї тимчасового перебування чи виховально-опікунського закладу, а особливо коли батьки тривалий час не цікавляться дитиною. Це найсильніший спосіб втручання опікунського суду в сферу стосунків між батьками та дитиною. Його суть полягає в тому, що батьки втрачають усі атрибути, котрі входять в обсяг поняття батьківської влади.

Опікунський суд виносить рішення про позбавлення батьківських прав відносно обох батьків або одного з них, якщо причини винесення такого рішення наявні лише в одній сторони. Незважаючи на відсутність відповідного положення, судова практика допускає, що позбавлення батьківських прав може відноситись лише до окремих дітей, якщо щодо інших подібні причини не виступають.

Відповідно до змісту статті 111 § 1 КСО, позбавлення батьківських прав настає коли:

- з'явилася тривала перешкода, що унеможливорює належне виконання батьківських обов'язків (наприклад, невиліковна психічна хвороба чи коли батьки не перебувають у постійному зв'язку з дитиною – коли один чи обидвоє батьків загинули, виїхали на постійне місце проживання за кордон і цілком не цікавляться дитиною або коли вступив у силу вирок на тривале ув'язнення). Все це є перешкодами, котрі будуть існувати протягом тривалого часу і не завжди їх можна усунути.

- батьки зловживають батьківською владою (наприклад, карають дитину у спосіб, що загрожує її фізичному та духовному здоров'ю, примушують дитину до праці, що не відповідає її можливостям чи здоров'ю, схиляють дитину до вчинення злочину, ведення аморального способу життя, справляють негативний вплив на дитину). Ознаками зловживання батьківською владою можуть бути, наприклад, позбавлення батьком малолітньої дитини природного сімейного середовища і безпосередньої опіки матері, а також можливості виховання спільно з малолітніми родичами і затримання дитини проти волі матері в чужій країні (рішення Верховного Суду від 14 листопада 1970 року - III CRN 181/70 OSNCP 1971, poz. 107).

- відверто нехтують своїми батьківськими обов'язками на шкоду благові дитини (наприклад, дитина голодує, має місце погане поводження з дитиною, поширюється алкоголізм чи злочинна діяльність, систематично не виплачуються аліменти на утримання дитини тощо).

Не кожне нехтування обов'язками призводить до позбавлення батьківських прав, це нехтування повинно бути тяжким, наприклад таке, котре допускає високий ступінь насилля. Свідчити про це можуть, наприклад, тривалість порушень, а також їх розміри.

Позбавлення батьківських прав не є репресією по відношенню до батьків, визначальним тут є благо дитини. Батьківська влада може бути відібрана незалежно від того, чи має місце тут провина батьків. У випадку позбавлення батьківських прав лише одного з батьків, ця влада переходить до іншого з батьків.

Справа про позбавлення батьківських прав розглядається у не процесуальному провадженні. Воно може бути розпочате за позовом одного з батьків чи державної установи. Юрисдикція суду визначається статтями 568 та 569 Цивільно-процесуального кодексу. Дана категорія справ відноситься до юрисдикції опікунського суду – районного суду. У справах малолітніх дітей опікунським судом є суд для неповнолітніх. Відповідним судом є виключно опікунський суд, розташований за місцем проживання особи, котрої стосується провадження, а у випадку відсутності місця проживання – опікунський суд за місцем перебування особи. У випадку відсутності і цієї підстави – відповідним судом є районний суд Варшави. В надзвичайних випадках опікунський суд приймає офіційно усі необхідні постанови навіть щодо осіб, котрі не підлягають його території, повідомляючи при цьому відповідний суд.

Постанова про позбавлення батьківських прав може бути прийнята лише після розгляду. Вона є дійсна після набуття законної сили. Рішення про позбавлення, обмеження чи призупинення батьківської влади може винести також суд, котрий розглядає справу про розлучення (стаття 58 § 1 КСО), відокремлення (стаття 613 § 1 КСО у зв'язку із статтею 58 § 1 КСО) або визнання шлюбу недійсним (стаття 112 КСО).

Позбавлення батьків батьківської влади не впливає на об'єм прав та обов'язків, котрі не входять до сфери цієї влади. Батьки і надалі користуються правами громадянського стану: дитина народжена від них, а тому:

- на них лежить обов'язок утримувати дитину (аліментний обов'язок);

- вони можуть мати внуків від цієї дитини
- у них також зберігають право на особисті контакти з дитиною.

В ситуації, коли того вимагають інтереси дитини, опікунський суд зобов'язаний видати офіційну заборону батькам, котрі позбавлені батьківських прав, на особисті контакти з дитиною (стаття 113 § КСО). Така заборона виключає можливість зустрічей з дитиною, можливість кореспонденції, телефонних розмов, а також інших форм особистих контактів.

Усунення причини, котра призвела до позбавлення батьків батьківських прав, не є підставою для автоматичного перегляду справи. По змісту статті 111 § 2 КСО, у випадку усунення причини, котра була підставою для позбавлення батьківських прав, опікунський суд може повернути батьківські права. Подібно є і із зловживанням батьківською владою. Із формулювання цього положення випливає, що само усунення причини не є єдиною передумовою для повернення батьківських прав. Суд повинен вирішити, чи повернення влади в даних обставинах відповідає інтересам дитини. Батьківські права повертаються з моменту вступу проголошеного рішення в законну силу. Позбавлення батьківських прав обох батьків чи позбавлення одного з них у ситуації, коли іншим влада була перевищена або коли рішення про визнання батьківства було негативним або якщо другий з батьків помер, є однозначною підставою для негайного встановлення над дитиною правової опіки.

Підготовано: *Анна Балазінська, Агнешка Гургуль* – Університетська юридична консультація Ягеллонського Університету в Кракові в рамках угоди про співпрацю, укладенох між Університетською юридичною консультацією Ягеллонського Університету в Кракові та Бюро уповноваженого з прав громадян.

Законодавство станом на: 30 червня 2006 року.

<http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1018&s=1>

**Законодавчі терміни, пов'язані із питаннями позбавлення
батьківських прав**

дитина-сирота - дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти;

статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування;

особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування;

форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

усиновлення - прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та

гармонійних умов її життя;

встановлення опіки та піклування - влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають, переважно, у сімейних, родинних відносинах з цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їх прав та інтересів;

передача до прийомної сім'ї - добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання;

передача до дитячого будинку сімейного типу - прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб;

діти-вихованці - діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу;

батьки-вихователі - подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання не менш як п'ять дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування, та яким, за рішенням органів опіки та піклування, надано статус батьків-вихователів;

прийомні діти - діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї;

прийомні батьки - подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування;

заклади для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - медичні, навчальні, виховні заклади, заклади та установи

праці та соціального захисту населення, в яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування;

випускники закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - особи, які перебували на повному державному забезпеченні у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і закінчили своє перебування у зазначеному закладі у зв'язку із закінченням навчання;

місце походження дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, - місце проживання або перебування її біологічних батьків на момент їх смерті або виникнення обставин, що призвели до позбавлення дитини батьківського піклування. У разі, якщо батьки та місце їх постійного проживання невідомі, місцем походження дитини визначається місце, де дитину знайшли, або місце розташування медичного закладу, де дитину залишили;

місце проживання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, - місцезнаходження закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, жиле приміщення дитячого будинку сімейного типу, прийомної сім'ї, опікунів або піклувальників, житло, в якому дитина проживає, інше житло;

державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа;

державне утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - повне забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів матеріальними та грошовими ресурсами дитини для задоволення її життєво необхідних потреб та створення умов для нормальної життєдіяльності;

соціальний супровід - робота, спрямована на здійснення соціальних

опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу;

соціальне житло - жила площа, яка надається за нормами державних соціальних стандартів відповідно до законодавства за рахунок державного та/або комунального житлового фонду.

соціальні послуги - комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі - особи, що потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя;

складні життєві обставини - обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо);

соціальний працівник - професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи і надає соціальні послуги;

соціальне обслуговування - система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності;

соціальні служби - підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги;

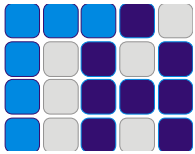
волонтер - фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер;

тимчасовий притулок для дорослих - організація нічного або тимчасового проживання громадян без визначеного місця проживання, осіб, що постраждали від фізичного або психічного насильства, стихійного лиха, катастрофи тощо, з наданням їм правової, психологічної, соціальної, медичної та побутової допомоги в подоланні тимчасових труднощів, сприянні у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні;

тимчасовий притулок для неповнолітніх - організація тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства або з інших причин потребують соціального захисту;

реабілітація - система медичних, професійних, соціальних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсації обмежень життєдіяльності та підтриманні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівнів та якості для досягнення соціальної і матеріальної незалежності, соціально-професійної адаптації та інтеграції в суспільство;

суб'єкти, що надають соціальні послуги - державні та комунальні спеціалізовані підприємства, установи та заклади соціального обслуговування, підпорядковані центральним, місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування (далі - державні та комунальні суб'єкти), юридичні особи, створені відповідно до законодавства, які не мають на меті отримання прибутку (далі - недержавні суб'єкти), фізичні особи.

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО ХАРКІВСЬКУ ОБЛАСНУ
ФУНДАЦІЮ «ГРОМАДСЬКА АЛЬТЕРНАТИВА»**

ХОФ „Громадська Альтернатива” є недержавною неприбутковою організацією, була заснована у квітні 2005 р., зареєстрована в Міністерстві юстиції 25.06 2005р. До складу організації увійшли молоді, проте досвідчені лідери громадського руху Харківщини.

Завданням діяльності Фондації є сприяння становленню відкритого громадянського суспільства в Україні, реалізації прав і свобод громадян.

Члени організації мають великий досвід роботи в неурядових організаціях, зокрема, в частині аналізу законодавства та розробки нормативно-правових актів, експертної оцінки програм, проведення моніторингів дотримання прав людини, освітніх і просвітницьких програм з прав людини і прав дитини, досвід співробітництва з представниками органів влади та громадськістю. Серед учасників Фондації – випускники Школи прав людини та Вищого міжнародного курсу Гельсінської Фондації з Прав Людини (Варшава), інших міжнародних просвітницьких програм.

Організація має досвід участі у наступних програмах:

з квітня 2005 року по жовтень 2006 року – регіональний партнер Чернігівського громадського комітету захисту прав людини в реалізації проекту „Сприяння дотриманню прав людини та основних свобод біженців та мігрантів, протидія нелегальній міграції в Україні” (при підтримці Європейської Комісії);

з липня по грудень 2005 року – регіональний партнер Суспільно-просвітницького Товариства допомоги потерпілим та неповносправним „Едукатор” з м. Ломжа (Польща) в реалізації проекту „Активні вчителі, активні школи, активне громадянське суспільство” (при підтримці Міністерства закордонних справ Республіки Польща);

з вересня 2005 по жовтень 2006 року – регіональний партнер Регіонального благодійного фонду „Резонанс” (м. Львів) та Громадської

організації М'АРТ (м. Чернігів) в реалізації спільної ініціативи по проведенню всеукраїнського моніторингу дотримання прав людини в школах-інтернатах України: компоненти „Моніторинг дотримання права власності дітей-сиріт в Україні” та „Моніторинг захисту від жорстокого та принижуючого гідність поводження і покарання” (при підтримці МФ „Відродження” та Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні);

з липня 2006 року по березень 2007 року – регіональний партнер Львівської незалежної профспілки Всеукраїнської незалежної профспілки вчителів у реалізації проекту „Дотримання трудових прав працівників бюджетної сфери” (при підтримці МФ „Відродження”);

з вересня 2006 року по червень 2007 року – реалізація просвітницько-аналітичного проекту „Право на життя: європейські стандарти і українські реалії” (при підтримці МФ „Відродження”);

з жовтня 2006 року – регіональний партнер Регіонального благодійного фонду „Резонанс” (м. Львів) у реалізації проекту „Шлях до Європи” (при підтримці програми із Європейської інтеграції МФ „Відродження”);

з лютого 2007 року – реалізація проекту з громадського моніторингу судів Харківської області „Судовий захист якнайкращих інтересів дитини і її права на виховання у сімейному оточенні” (при підтримці проекту „Україна: верховенство права” USIAD);

з липня 2007 року регіональний партнер Суспільно-просвітницького Товариства допомоги потерпілим та неповносправним „Едукатор” з м. Ломжа (Польща) в реалізації проекту „Разом для розвитку” (при підтримці Міністерства закордонних справ Республіки Польща).

Фундація тісно співпрацює з громадськими правозахисними організаціями в Україні та за кордоном. Учасники фундація „Громадська Альтернатива” неодноразово брали участь у реалізації проектів, спрямованих на розвиток громадянського суспільства, виступали в якості експертів програм.